

А. О. Єрмоленко, Н. А. Кагітіна, О. П. Мокрогуз, О. Є. Розумієнко

Всесвітня ІСТОРІЯ

схеми • таблиці • словник-довідник

6-9

Книга скачана с сайта <http://e-kniga.in.ua>

Издательская группа «Основа» —
«Электронные книги»

Харків
Видавнича група «Основа»
2008

УДК 37.016
ББК 74.266.3
М74

Серія «Експрес-підготовка»
Заснована 2007 року

Мокрогуз О. П.
М74 Всесвітня історія. 6–9 класи. Схеми. Таблиці. Словник-довідник. / О. П. Мокрогуз, А. О. Єрмоленко, Н. А. Кагітіна, О. Є. Розумієнко; за заг. ред. Н. І. Харківської. — Х. : Вид. група «Основа», 2008. — 112 с. — (Серія «Експрес-підготовка»).

ISBN 978-966-333-931-3.

Цей посібник стане у пригоді як для тих, хто щойно розпочинає вивчення курсу, так і для тих, хто готуватиметься до участі в олімпіаді із всесвітньої історії і в зовнішньому незалежному оцінюванні. Він допоможе закріпити, систематизувати й структурувати матеріал навчального курсу, вдосконалити знання юридичних понять і термінів.

Видання розраховане на вчителів, випускників шкіл й абітурієнтів.

УДК 37.016
ББК 74.266.3

Навчальне видання

Серія «Експрес-підготовка»

МОКРОГУЗ Олександр Петрович
ЄРМОЛЕНКО Алла Олександрівна
КАГІТІНА Наталія Анатоліївна
РОЗУМІЄНКО Олександра Євгенівна

**ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ
6–9 КЛАСИ
Схеми. Таблиці. Словник-довідник**

Головний редактор *Н. І. Харківська*
Редактор *О. О. Івакін*
Відповідальний за видання *Ю. М. Афанасенко*
Технічний редактор *О. В. Лебедєва*
Коректор *О. М. Журенко*

Підписано до друку 15.08.2008. Формат 60×90/8.
Папір газет. Друк офсет. Гарнітура Шкільна.
Ум. друк. арк. 14,0. Замовлення № 8-08/18-05.

ТОВ «Видавнича група «Основа»
61001, м. Харків, вул. Плеханівська, 66
тел. (057) 731-96-33
e-mail: office@osnova.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2911 від 25.07.2007 р.

Віддруковано з готових плівок
ПП «Тріада+»
м. Харків, вул. Киргизька, 19.
Тел.: (057) 757-98-16, 757-98-15
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 1870 від 16.07.2007 р.

ISBN 978-966-333-931-3

© Мокрогуз О. П., Єрмоленко А. О.,
Кагітіна Н. А., Розумієнко О. Є., 2008
© ТОВ «Видавнича група «Основа», 2008

ЗМІСТ

6 КЛАС

ТЕМА 1. ЖИТТЯ ЛЮДЕЙ ЗА ПЕРВІСНИХ ЧАСІВ

Палеоліт	8
Основні етапи палеоліту	8
Виникнення та розвиток людини	8
Основні відкриття доби палеоліту, мезоліту та неоліту	8
Система суспільних відносин у первісному суспільстві	9
Релігійні уявлення первісних людей	9

ТЕМА 2. ДАВНІЙ ЄГИПЕТ

Історія Єгипетського царства	9
Єгипетські піраміди	10
Боги Давнього Єгипту	10

ТЕМА 3. ПЕРЕДНЯ АЗІЯ У ДАВНИНУ

Країни Передньої Азії	10
Кіммерійці та скіфи на території України	11
Скіфська держава	11

ТЕМА 4. ДАВНІ ІНДІЯ ТА КИТАЙ

Давня Індія	12
Історія Давньої Індії	12
Варни в Індії	12
Вірування населення Давньої Індії	12
Культура Давньої Індії	12
Давній Китай	13
Історія Давнього Китаю	13
Релігія Давнього Китаю	13
Культура Давнього Китаю	13

ТЕМА 5. СТАРОДАВНЯ ГРЕЦІЯ В II — ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ I ТИС. ДО Н. Е.

Грецька колонізація Північного Причорномор'я	14
Закони Лікурґа IX—VIII ст. до н. е.	14
Система управління Спартанською державою	14
Закони Солона (594 р. до н. е.)	15
Система управління в Афінах за реформами Солона	15

ТЕМА 6. ДАВНЯ ГРЕЦІЯ В V—IV СТ. ДО Н. Е.

Боротьба між грецькими полісами за гегемонію в V—IV ст. до н. е.	15
Реформи Перікла (444–429 рр.)	15
Управління Афінами у класичний період (V—IV ст. до н. е.)	16
Напрямки грецької філософії	16
Література та театр у Давній Греції	16
Архітектура та скульптура класичного періоду	16
Внесок грецької цивілізації у світову культуру	16

ТЕМА 7. ЕЛЛІНІЗМ

Східний похід Александра Македонського 334–324 рр. до н. е. (основні напрямки та етапи)	17
Періодизація доби еллінізму	17

ТЕМА 8. ДАВНІЙ РИМ У VIII—I СТ. ДО Н. Е.

Війни Риму	17
------------------	----

ТЕМА 9. ПАДІННЯ РЕСПУБЛІКИ ТА РАННЯ ІМПЕРІЯ

Перший і другий тріумвірати в Римі	17
Диктатура Сулли та Цезаря	18
Зміни в управлінні Римською державою	18
Імператори Римської імперії I—II ст. н. е.	18
Головні римські боги	19

ТЕМА 10. ПІЗНЯ РИМСЬКА ІМПЕРІЯ

Імператори пізньої Римської імперії III—V ст. н. е.	19
Реформи імператорів Діоклетіана та Константина	19

ТЕМА 11. ДАВНІ СЛОВ'ЯНИ ТА ЇХНІ СУСІДИ

Формування східних слов'ян	20
Українські землі за часів Великого переселення народів	20
Античні міста-колонії на території України (VII ст. до н. е. — IV ст. н. е.)	20

7 КЛАС

ВСТУП

Місце і роль історії середніх віків у курсі всесвітньої історії	21
---	----

ТЕМА 1. НАРОДЖЕННЯ СЕРЕДНЬОВІЧНОГО СВІТУ, ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО РОЗВИТКУ

Римський і варварський світи в середині I тисячоліття	21
Причини занепаду Римської імперії	21
Падіння Римської імперії	22
Велике переселення народів	22
Розселення германських племен на території Римської імперії	22
Утворення і розпад Франкської держави	22
Формування державної влади у франків	23
Система управління за часів Хлодвіга (486–511)	23
Імперія Карла Великого	23
Життя людей за часів Середньовіччя	23
Особливості суспільства	23
Суспільство в період Середньовіччя	23
Європейське середньовічне місто	24
Розвиток техніки	24
Причини й передумови виникнення міст	24
Середньовічні цехи	24
Життя у середньовічному місті	24

ТЕМА 2. РЕЛІГІЙНЕ ТА КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ЄВРОПИ

Католицька церква	25
Боротьба церкви з єретиками	25
Католицькі (чернечі) ордени	25
Хрестові походи	26
Представники культури раннього Відродження	26
Культура середньовічної Європи V–XV ст.	27

ТЕМА 3. ЄВРОПА. ВІЗАНТІЯ. АРАБСЬКИЙ СВІТ

Візантія у IV–XV ст.	28
Хронологія подій	28
Особливості розвитку Візантії	28
Основні досягнення візантійської культури	28
Арабський халіфат VI–XIII ст.	29
Хронологія подій	29
Іслам	29
Господарське життя арабів	29
Основні досягнення культури арабського світу	29
Скандинавія	30
Хронологія подій	30
Причини та цілі морських походів вікінгів	30
Франція	30
Франція за часів Капетингів	30
Столітня війна (1337–1453)	31
Англія	31
Хронологія подій	31
Англійський парламент	32
Німеччина	32
Утворення Священної Римської імперії	32
Наступ німецьких феодалів на Схід	32
«Золота булла» (1356)	33
Країни басейну Середземномор'я	33
Папська область	33
Південна Італія та Сицилія	33
Реконкіста й утворення Іспанського королівства	33

ТЕМА 4. СЛОВ'ЯНИ ТА ЇХ СУСІДИ. ЦЕНТРАЛЬНА ТА СХІДНА ЄВРОПА

Чеське королівство	34
Гуситські війни	34
Наслідки Гуситських воєн	34
Північно-Східна Русь. Утворення та зміцнення Московської держави	34
Володимиро-Суздальське князівство	34
Система управління в Новгородській республіці	34
Великий Новгород	35
Утворення Московської держави	35
Державне управління Московської держави	35

Суспільство	35
Культура Московської держави	35
Туреччина	36
Утворення Османської імперії	36
Управління Османською імперією	36
ТЕМА 5. ІНДІЯ. КИТАЙ	
Індія	36
Хронологія подій	36
Варни і касты індійського суспільства	37
Культура Індії	37
Китайська імперія у III–XII ст.	37
Хронологія подій	37
Культура Китаю	37
8 КЛАС	
ВСТУП	
Періодизація всесвітньої історії	38
ТЕМА 1. ВЕЛИКІ ГЕОГРАФІЧНІ ВІДКРИТТЯ: ЗУСТРІЧ ЦИВІЛІЗАЦІЙ	
Великі географічні відкриття	38
Наслідки Великих географічних відкриттів	38
ТЕМА 2. ЛЮДИНА РАННЬОЇ НОВОЇ ДОБИ	
Матеріальний світ і суспільство	39
Порівняння часів Середньовіччя та Нової історії	39
ТЕМА 3. РЕФОРМАЦІЯ І КОНТРРЕФОРМАЦІЯ	
Мартін Лютер і Томас Мюнцер	39
Хід Селянської війни (1524–1525)	40
Наслідки Селянської війни	40
Поширення реформаційних ідей	40
Основні ознаки лютеранської церкви	40
Засоби боротьби католицької церкви з Реформацією	41
Орден єзуїтів, або Товариство Ісуса	41
Створення протестантської церкви	41
ТЕМА 4. ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКІ ДЕРЖАВИ В XVI — ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.	
Франція	41
Причини громадянських воєн	41
Громадянські війни (1562–1598)	42
Державна діяльність кардинала Рішельє	42
Іспанія	43
Соціально-економічний розвиток	43
Іспанський абсолютизм	43
Нідерланди	43
Нідерландська революція (1566—1609)	43
Наслідки революції	44
Розвиток капіталістичного виробництва в Нідерландах	44
Англія	44
Розвиток капіталізму в Англії	44
Зовнішня політика Англії	44
«Криваве законодавство» XVI ст.	45
Реформація в Англії	45
Міжнародні відносини	45
Тридцятилітня війна (1618—1648)	45
Вестфальський мир 24 жовтня 1648 р.	46
ТЕМА 5. КУЛЬТУРА ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ XVI — ПЕРШОЇ ПОЛОВИНІ XVII СТ.	
Розвиток наукових знань	46
Найвизначніші представники	47
Мистецтво Високого та Північного Відродження	47
Мистецькі стилі: бароко і рококо	47
Література і театр	48
Гуманістичні принципи нової літератури	48
Найвизначніші представники	48
ТЕМА 6. ПОЛЬСЬКА ДЕРЖАВА І МОСКОВСЬКЕ ЦАРСТВО	
Польська держава (середина XV — кінець XVII ст.)	48
Хронологія подій	48
Державний устрій Речі Посполитої	49

Фільваркове господарство	49
Культура Польщі у XVI ст.	49
Московська держава	49
Політика Івана IV (1547–1584)	49
Зовнішня політика Івана Грозного	50
«Смутні часи» у Московській державі на поч. XVII ст.	50
Основні напрямки політики Олексія Михайловича (1645–1676)	50
Реформа Никона та церковний розкол	51
Селянська війна під проводом Степана Разіна (1670–1671)	51
ТЕМА 7. КРИЗА СТАРОГО ПОРЯДКУ. ПОЧАТОК МОДЕРНІЗАЦІЇ	
Англійська революція	51
Розвиток капіталістичних відносин в Англії на поч. XVII ст.	51
Розгортання революції і громадянської війни.....	52
Реставрація Стюартів	52
Передумови промислового перевороту	53
ТЕМА 8. ДОБА ПРОСВІТНИЦТВА. РОСІЯ. СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ АМЕРИКИ	
Суспільно-політичні погляди французьких просвітителів	53
Пруссія	54
Посилення Пруської держави	54
Найвизначніші королі Пруської держави	54
Австрія	54
Зростання території Австрійської імперії	54
Система управління Австрійською імперією	55
Реформи Марії-Терезії та Йосифа II	55
Росія наприкінці XVII — в першій половині XVIII ст.	56
Північна війна (1700–1721)	56
Реформи Петра I (1682–1725)	56
Палацові перевороти в Росії	57
Політика Катерини II (1762–1796)	58
Війни Російської імперії за часів Катерини II	58
Стан культури	59
Сполучені Штати Америки	59
Причини конфлікту між колоніями і метрополією	59
Війна за незалежність (1775–1783 рр.)	59
Наслідки війни за незалежність	60
Система державної влади за Конституцією 1787 р.	60
ТЕМА 9. СХІДНИЙ СВІТ	
Османська імперія	60
Система державної влади в Османській імперії	60
Населення «Османської імперії»	61
Війни Османської імперії (XV–XVIII)	61
Китай	61
Хронологія подій	61
Культура Китаю	62
Індія	62
Хронологія подій	62
Культура Індії	62

9 КЛАС

ТЕМА 1. ФРАНЦУЗЬКА РЕВОЛЮЦІЯ КІНЦЯ XVIII СТ.	
Франція напередодні революції	63
Стани у Франції	63
Склад Законодавчих зборів	63
Еволюція органів влади у Франції (1789–1804)	64
Початок революції. Повалення монархії та встановлення республіки	64
Система організації влади за часів якобінської диктатури (02.06.1792 – 27.07.1794)	65
Причини краху якобінської диктатури	65
Термідоріанський режим	65
Конституції Франції	66
Революційні та Наполеонівські війни Франції	66
Віденський конгрес (жовтень 1814 р. — червень 1815 р.)	66
ТЕМА 2. ЄВРОПА В ДОБУ РЕВОЛЮЦІЙ 1848–1849 РР.	
Велика Британія (1815–1847)	67
Організація державної влади	67
Чартистський рух	67
Діяльність політичних партій	68

Франція у 1815–1847 рр.	68
Суспільно-політичне становище в Росії в 20–40-х роках XIX ст.	69
Повстання декабристів	69
Програмові документи декабристів	70
Теорія «офіційної народності»	70
Суспільно-політичні погляди в Росії в 20–40-х роках XIX ст.	70
Суспільно-політичні течії і рухи	71
Револьюція 1848 р. та встановлення Другої імперії у Франції	72
Револьюції 1848 – 1849 рр. у Німеччині та Італії	72
ТЕМА 3. ЄВРОПА Й АМЕРИКА В ДОБУ ОБ'ЄДНАННЯ Й МОДЕРНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА	
Утворення національної держави в Німеччині	73
Об'єднувальна політика Отто фон Бісмарка	73
Вищі органи влади Німецької імперії 1871 р.	73
Об'єднання Італії	74
Велика Британія в 50–60-х рр. XIX ст.	74
США у першій половині XIX ст. Громадянська війна у США	75
ТЕМА 4. УТВЕРДЖЕННЯ ІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА У ПРОВІДНИХ ДЕРЖАВАХ СВІТУ	
Франція часів Третьої республіки	75
Франко-прусська війна 1870–1871 рр.	75
Розподіл влади за Конституцією 1875 р.	76
Внутрішня і зовнішня політика Франції періоду Третьої республіки	76
Німеччина у 1871–1914 рр.	76
Внутрішня і зовнішня політика	76
Розподіл влади за Конституцією 1871 р.	77
Велика Британія в 1870–1914 рр.	77
Економічний розвиток Англії на поч. XX ст.	77
Внутрішня і зовнішня політика	77
США у 1870–1914 рр.	78
Зовнішня і внутрішня політика	78
Російська імперія в другій половині XIX ст.	79
Модернізація Російської імперії за часів правління Олександра II	79
Війни другої половини XIX ст.	80
Російська імперія наприкінці XIX — на початку XX ст.	80
Розвиток економіки Російської імперії	80
Особливості політичного устрою	81
Суспільно-політичні рухи в Російській імперії другої половини XIX — початку XX ст.	81
Перша російська революція 1905–1907 рр.	82
Аграрна реформа Столипіна	83
Японія в другій половині XIX — на початку XX ст.	83
Внутрішня і зовнішня політика	83
Розподіл влади за Конституцією 1889 р.	84
ТЕМА 5. ЗАВЕРШЕННЯ ФОРМУВАННЯ СВІТОВИХ КОЛОНІАЛЬНИХ ІМПЕРІЙ.	
МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ НАПРИКІНЦІ XIX — НА ПОЧАТКУ XX СТ.	
Національно-визвольний рух народів світу	84
Міжнародні відносини	85
Культура зарубіжних країн (кінець XVIII — початок XX ст.)	86
Розвиток науки та техніки	86
Образотворче мистецтво	88
Література	89
ДОДАТКИ	
Історичний словник	90
Біографічний довідник	
6 клас.....	104
7 клас.....	106
8 клас.....	108
9 клас.....	110
Література	112

6 клас

ТЕМА 1. ЖИТТЯ ЛЮДЕЙ ЗА ПЕРВІСНИХ ЧАСІВ

Палеоліт

Палеоліт (давньокам'яний вік)	Мезоліт (середньокам'яний вік)	Неоліт (мідно-кам'яний вік)	Енеоліт (бронзовий вік)
2,5 млн років — 13 тис. років до н. е.	13 тис. років до н. е. — 7 тис. років до н. е.	7 тис. років до н. е. — 3 тис. років до н. е.	3 тис. років до н. е. — 1 тис. років до н. е.

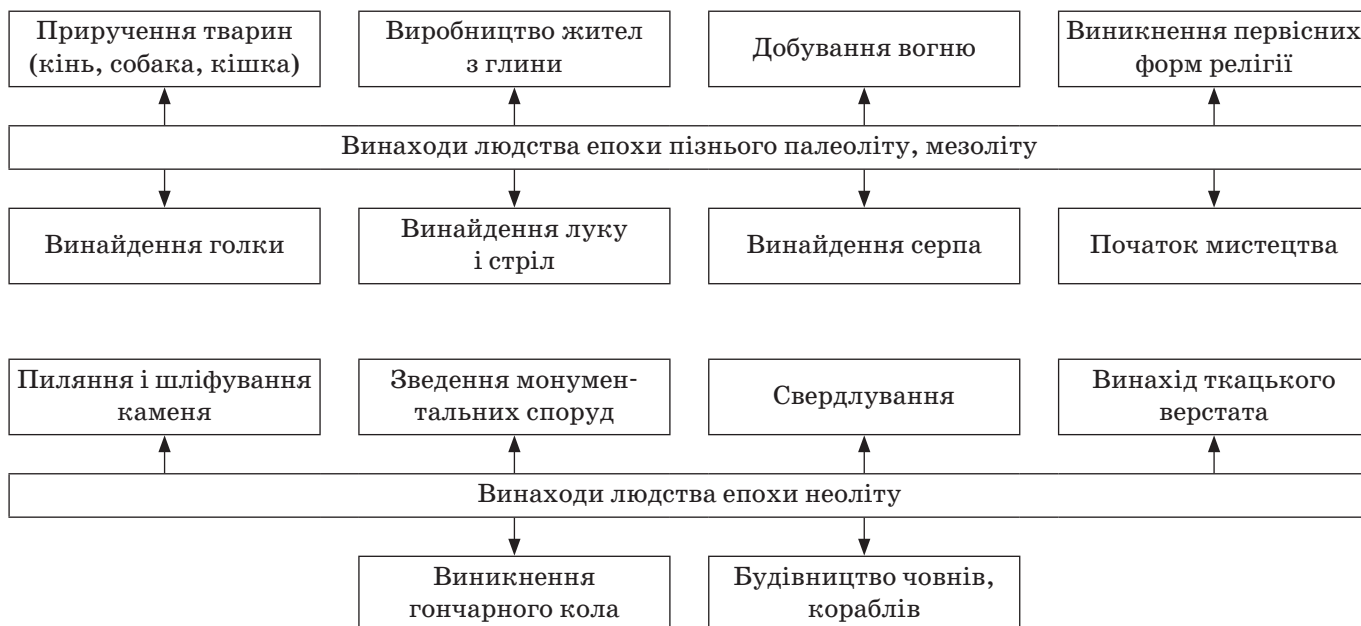
Основні етапи палеоліту

Назва	Час існування	Характеристика
1. Ранній палеоліт	близько 2 500 000 до н. е. — 120 000 до н. е.	Людина цієї доби названа антропологами Homo habilis та Homo erectus
2. Середній палеоліт	близько 300 000 до н. е. — 30 000 до н. е.	Час кремезних, низькорослих неандертальців, починається перехід до Homo sapiens
3. Пізній палеоліт	близько 30 000 до н. е. — 10 000 до н. е.	Людина цієї доби дістала назву кроманьйонець, або сучасна людина

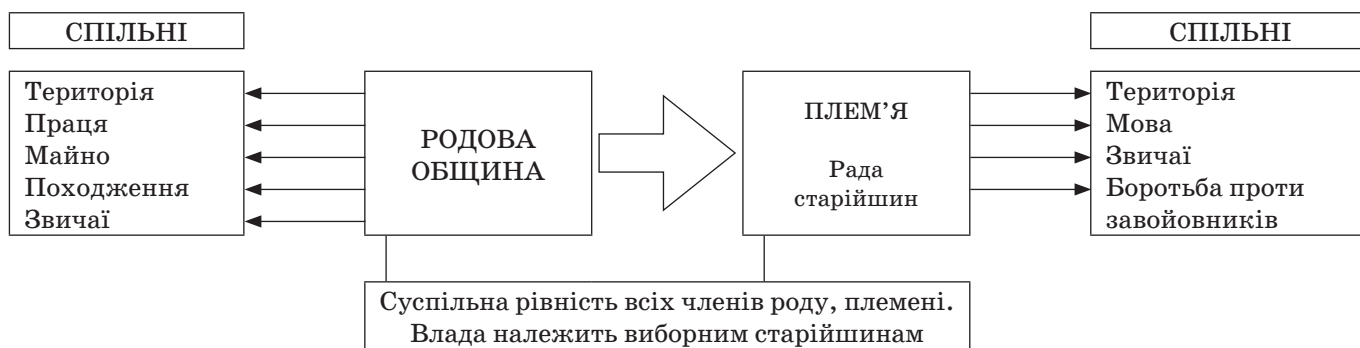
Виникнення та розвиток людини

Дріопітек	Австралопітек	Презинджантроп (Homo habilis)	Пітекантроп (Homo erectus)	Синантроп (Homo erectus)	Неандерталець	Кроманьйонець (Homo sapiens)
6 млн років тому	4 млн років тому	2 млн років тому	1,5 млн — 500 тис. років тому	1,5 млн — 500 тис. років тому	300 тис. — 40 тис. років тому	40 тис. років тому

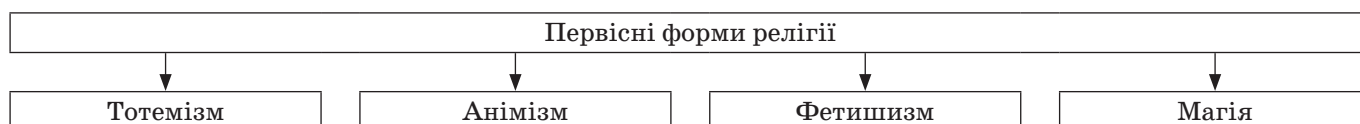
Основні відкриття доби палеоліту, мезоліту та неоліту

Система суспільних відносин у первісному суспільстві

Релігійні уявлення первісних людей

ТЕМА 2. ДАВНІЙ ЄГИПЕТ

Історія Єгипетського царства

Назва та час існування	Характеристика
Раннє царство (близько 3000–2800 до н. е.)	3000 до н. е. цар півдня Менес (Мена) захопив Нижній Єгипет і заснував фортецю «Білі Стіни» (грец. Мемфіс)
Давнє царство (близько 2800–2250 до н. е.)	Правління фараонів Джосера, Снофру, Хеопса (Хуфу), Хефрена (Хафра) і Мікерина (Менкаура). Будівництво пірамід
Перший розпад Єгипту (близько 2250–2050 до н. е.)	Єгипет розпадається на безліч номів
Середнє царство (близько 2050–1700 до н. е.)	Фіванський фараон Ментухотеп I став правителем об'єднаного Єгипту. У ХХІ—ХVІІІ ст. покровителем фараонів оголошений бог Амон. Аменемхет I переніс столицю з Фів в Іттауї у Файюмській оазі
Другий розпад Єгипту (близько 1700–1580 до н. е.)	Гіксоси захопили владу у Нижньому Єгипті і зробили своєю столицею місто Аваріс у східній частині дельти Нілу
Нове царство (близько 1580–1070 до н. е.)	Яхмос I вигнав гіксосів з країни. Його наступники встановили панування Єгипту в Палестині, Фінікії, Сирії. При Аменхотепі III Єгипет досяг найбільшої могутності. Релігійна реформа Аменхотепа IV (Ехнатона) проголосила культ єдиного для єгиптян бога Атона (сонячного диска). На честь цього бога будується нова столиця Ахетатон. Близько 1290 р. до н. е. фараон Рамзес II відновив могутність Єгипту. Він знято боровся з хеттами та їх сирійськими союзниками
Пізній період (близько 1070–332 до н. е.)	У 945 р. до н. е. лівійський воєначальник Шешонк I проголосив себе фараоном. У 671 р. до н. е. асирійська армія Асархаддона захопила й пограбувала Мемфіс. У 667 р. і 663 р. до н. е. асирійці захопили Фіви. Псамметиху I вдалося знову об'єднати Єгипет. За його сина Нехо II було прорито канал, що з'єднав Ніл з Червоним морем. У 528 р. до н. е. Єгипет був завойований перським царем Камбісом і перетворений на перську провінцію (сатрапію). У 341 р. до н. е. перси знову вторглись до Єгипту, піддавши його страшному руйнуванню. У 332 до н. е. до Єгипту вступила армія Александра Македонського
Єгипетське царство (305–30 рр. до н. е.)	По смерті Македонського владу в Єгипті перебрала нова династія Птолемеїв
Римський період (з 30 р. до н. е.)	Після перемоги Октавіна Августа біля мису Акцій над царицею Єгипту Клеопатрою країну було перетворено на Римську провінцію

Єгипетські піраміди

Перша — східчаста піраміда — Джосера	Побудована приблизно у 2670 р. до н. е.	Висота становить 62 метри
Фараон Снофру, батько Хеопса, побудував першу піраміду з гладкими стінами — Червону піраміду	Побудована приблизно в 2600 р. до н. е.	Висота становить 104 метри
Піраміда Хеопса	Побудована приблизно в 2550 р. до н. е.	Висота становить 138 метрів
Піраміда Хефрена	Побудована приблизно в 2520 р. до н. е.	Висота становить 136 метрів
Піраміда Мікеріна (Менкаура)	Побудована приблизно в 2480 р. до н. е.	Висота становить 66 метрів

Боги Давнього Єгипту

Ра	Бог Сонця	Озіріс	Бог природи, царства померлих
Ізіда	Богиня кохання й родючості	Сохмет	Богиня війни
Гор	Бог Сонця	Сетх	Бог зла і пустелі
Амон	Бог повітря, захисник пригноблених	Тот	Бог розуму
Пта	Бог справедливості і ремісництва	Себек	Бог води й розливу Нілу

ТЕМА 3. ПЕРЕДНЯ АЗІЯ У ДАВНИНУ

До передньоазійських країн давнини відносяться Дворіччя, Давньовавилонське царство (Вавилонія), Ассирія, Сирія, Фінікія, Ізраїльсько-Іудейське царство, Халдейське царство (Нововавилонське), Перська держава.

Сьогодні на території сучасної Передньої Азії розташовані такі країни: Туреччина, Сирія, Ірак, Кувейт, Йорданія, Ліван, Ізраїль, Саудівська Аравія, Ємен, Оман, Об'єднані Арабські Емірати, Катар, Бахрейн.

Країни Передньої Азії

Держава	Географічне розташування	Чим уславилися	Період розквіту	Культурна спадщина
IV—III тисячоліття до н. е.				
Шумер, Аккад	Південна Месопотамія	Гончарний круг, колесо, плуг, сівалки, вітрильний човен, зрошувальні канали	IV—II тис. до н. е.	Легенди й міфи; школи — «будинки табличок»
II тисячоліття до н. е.				
Давньовавилонське царство	Центральна, північна частина Межиріччя	Іригаційна система	Царювання Хаммурапі (1792–1750 рр. до н. е.)	Закони Хаммурапі, «Епос про Гільгамеша», клинопис
Перша половина I тисячоліття до н. е.				
Ассирія	Північне Межиріччя. Завоювала Урарту, Вавилон, Ізраїль, Фінікію, Єгипет, Сузи. Знищена у 612 р.	Царський палац у Ніневії, створення кінноти, зброї, колісниця, розвідка, відкриття металу, таран	За царя Тіглатпаласара III (745–727 рр. до н. е.)	Ассирійський судбник, найдавніша бібліотека Ашшурбаніпала
Нововавилонська держава	Вавилонія, Сирія, Іудейське царство	Висячі сади Семіраміди, зіккурат, храм богині Іштар	Царювання Навуходоносора II (605–562 рр. до н. е.)	Карта зоряного неба, знаки Зодіаку, розподілили час на секунди та хвилини, встановили кількість градусів у колі 360, таблиця множення, календар

Держава	Географічне розташування	Чим славилися	Період розквіту	Культурна спадщина
Фінікія	Східний берег Середземномор'я	Пурпурна фарба, скляний посуд, мореплавство, піратство, работоргівля, колонії, вітрила	IX–III ст. до н. е.	Розвиток природничих наук, фінікійський алфавіт
Іудейсько-Ізраїльське Царство	Передня Азія	Храм Соломона, палац Соломона	X–VIII ст. до н. е.	Монотеїзм, створення Старого Заповіту
Середина і друга половина I тисячоліття				
Персія	Передня і Центральна Азія, Причорномор'я, Мала Азія, узбережжя Егейського моря	Єдина грошова одиниця, царські палаци в Персеполі, Пасаргадах, Сузах, таємна поліція	Світова Перська держава (550—331 р. до н. е.)	Терпимість щодо культурних традицій інших народів і племен

Кіммерійці та скіфи на території України

Питання для порівняння	Кіммерійці	Скіфи
Час існування на території України	IX–VII ст. до н. е.	VII–III ст. до н. е.
Населення	Кіммерійці	Скіфи
Територія, яку займали	Північне Причорномор'я, Крим, Тамань	Прикубанські степи, Північний Кавказ, Північне Причорномор'я
Основні заняття	Кочове скотарство (конярство), орне землеробство, ремесло (обробка заліза), торгівля	Кочове скотарство, орне землеробство, ремесло, торгівля
Суспільне життя	Військово-політичні союзи племен, перехід до станово-класового суспільства, рабство	Розподіл на три групи населення: скотарів, землеробів, царів. Влада належала царям та заможній племінній верхівці
З ким воювали	Урарту, Ассирія, Фрігія, Лідія, Скіфи	Перський цар Дарій I, македонський цар Філіпп II, Мідія, Лідія, сармати

Скіфська держава

Період	Події
Ранній період VII ст. — серед. VI ст. до н. е.	VII ст. до н. е.
	70-ті рр. VII ст. до н. е.
	~ 600 р. до н. е.
	515–512 рр. до н. е.
Велика Скіфія серед. V ст. — серед. IV ст. до н. е.	Вторгнення скіфів на територію Східної Європи Похід скіфів до Передньої Азії Зазнавши поразки у Передній Азії, скіфи через 28 років відновлюють своє панування у Приазов'ї та Східному Причорномор'ї Війна скіфів з перським царем Дарієм
Мала Скіфія IV ст. до н. е. — 375 р. н. е.	Столиця на Дніпрі — Кам'янське городище. Скіфські племена утворюють єдину державу на чолі з царськими скіфами. Формування військової аристократичної верхівки. Відбувається процес майнового розшарування, виникнення рабства
	339 р. до н. е.
	III ст. до н. е.
	375 р. н. е.
	Скіфський цар Атей зазнав поразки від македонського царя Філіппа Македонського. Початок занепаду Скіфської держави Вторгнення сарматів, які підкоряють скіфів Вторгнення готів й остаточний розгром Малої Скіфії

ТЕМА 4. ДАВНІ ІНДІЯ ТА КИТАЙ

Давня Індія

Історія Давньої Індії

Час існування	Назва держави, династії, правителі
2 300–1700 рр. до н. е.	Індська (Хараппська) цивілізація (Таксіла, Пор)
II тис. до н. е.	Арійське завоювання Індії
XV ст. до н. е. — IX ст. до н. е.	Держава бхаратів
IV–II ст. до н. е.	Держава Мауріїв (Чандрагупта, Ашока)

Варни в Індії

Брахмани — жерці
Кшатрії — воїни
Вайші — землероби і ремісники
Шудри — слуги

Вірування населення Давньої Індії

Давньоарійські боги	Боги індуїзму
Індра — бог грози і блискавок	Брахма — бог-творець (обертався на героя Раму або Крішну)
Рудра — бог бурі	Сарасвата , дружина Брахми — богиня мистецтв
Варуна — бог неба	Вішну — бог ладу і гармонії в природі
Сур'я — бог сонця	Шрі — дружина Вішну, богиня любові
Яма — бог мертвих	Шива — Великий Бог
Агні — бог вогню	Парваті , дружина Шиви — страшна богиня, що вимагала жертв

Культура Давньої Індії

Література	
«Рігведи»	найдавніша збірка ведичних гімнів й заклинань
«Рамаяна»	поетичне оповідання про пригоди принца Рами, що боровся за порятунок своєї дружини
«Махабхарата»	поема про боротьбу між родами Пандавів і Кауравів
Наукові знання	
Винаходи	• десяткова система числення; • цифри, які використовуються до сьогодні; • цифра «нуль»; • шахи
Розвиток медицини, заснованої на використанні лікарських трав	
Архітектура і скульптура	
• зведення монументальних споруд • «Колони Ашоки» зі скульптурними зображеннями (4 леви) • статуї Будди та інших богів • кам'яні барельєфи • храмові споруди	

Давній Китай**Історія Давнього Китаю**

Час існування	Назва держави, династії, правителі
II тис. до н. е. — XIV ст. до н. е.	Держава Ся (Ці)
XIV—XI ст. до н. е.	Держава Ін Династія Шан (Тан)
XIV—XI ст. до н. е.	Держава Чжоу (У-ван)
IV—III ст. до н. е.	«Час царств, що борються»
221—210 рр. до н. е.	Імперія Цін (Цін Шихуанді)
206 р. до н. е. — 220 ст. н. е.	Хань (Гао-цзу, Гуан У-ді)

Релігія Давнього Китаю

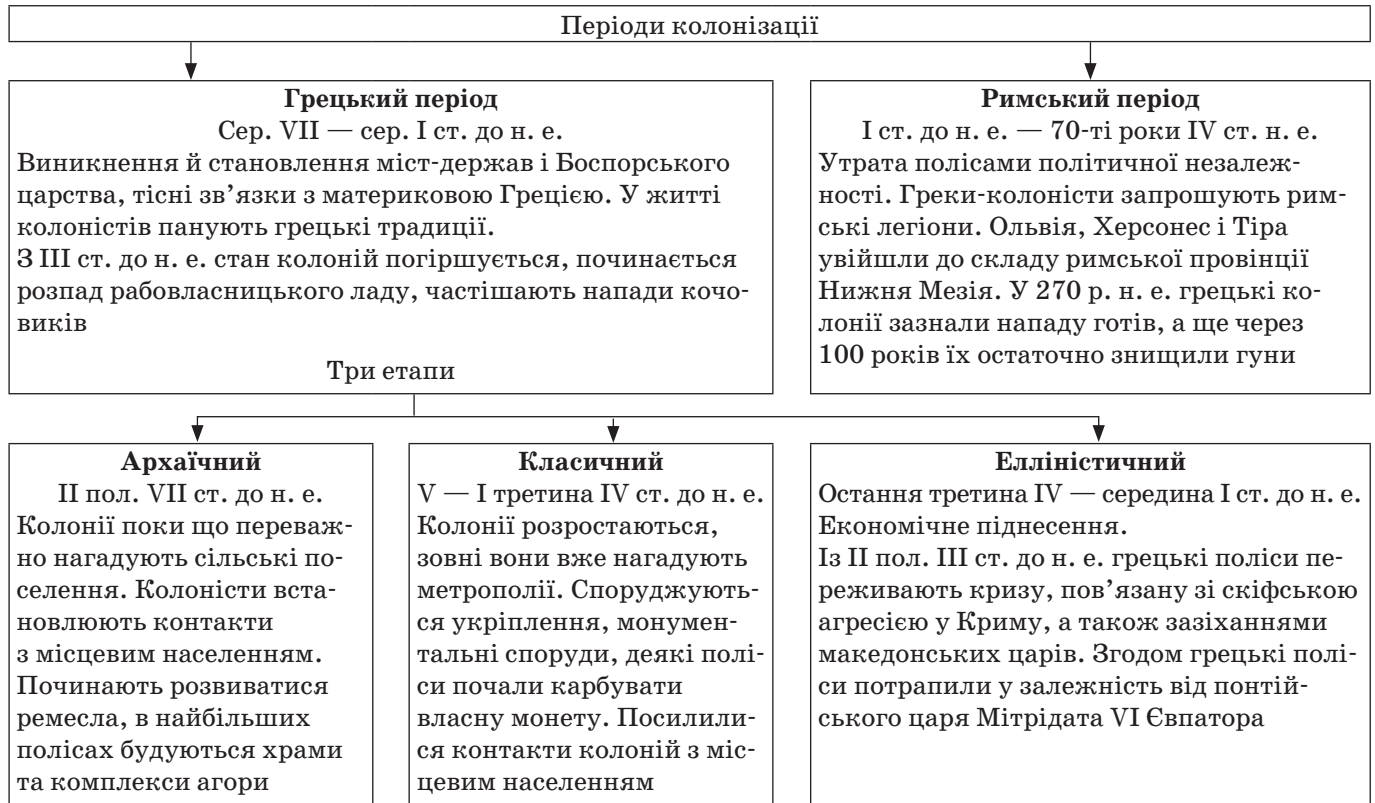
Час виникнення	Засновник, суть вчення
Конфуціанство — VI ст. до н. е.	Заснував Конфуцій, який вважав, що у кожного є визначене місце в суспільстві і свої обов'язки, які необхідно виконувати
Даосизм (IV—III ст. до н. е.)	Заснував Лао-цзи, який вважав, що доля кожної людини визначається загальним законом Буття — Дао, пізнавши який, можна знайти свій шлях самовдосконалення, що й є сенсом життя

Культура Давнього Китаю

Галузь культури	Досягнення
Поезія	Збірник текстів пісень «Шіцзін»; творчість Цюй Юань
Музика	Створення струнних, духових й ударних інструментів
Архітектура	Пагоди, оздоблення стін портретними фресками, Велика китайська стіна
Каліграфія	Малювання ієрогліфів
Математика	Трактат «Математика в дев'яти книгах»
Медицина	Діагностика, акупунктура, відкрили систему кровообігу. Лікар Чжан Цзі написав трактат про інфекційні хвороби, а його колега Хуа Те розробив систему загартовування організму, заклав основи хірургії
Винаходи	Папір, порох, туш, лак, гармати, кулі. Друкарство, компас, сейсмограф

ТЕМА 5. СТАРОДАВНЯ ГРЕЦІЯ В II — ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ I ТИС. ДО Н. Е.

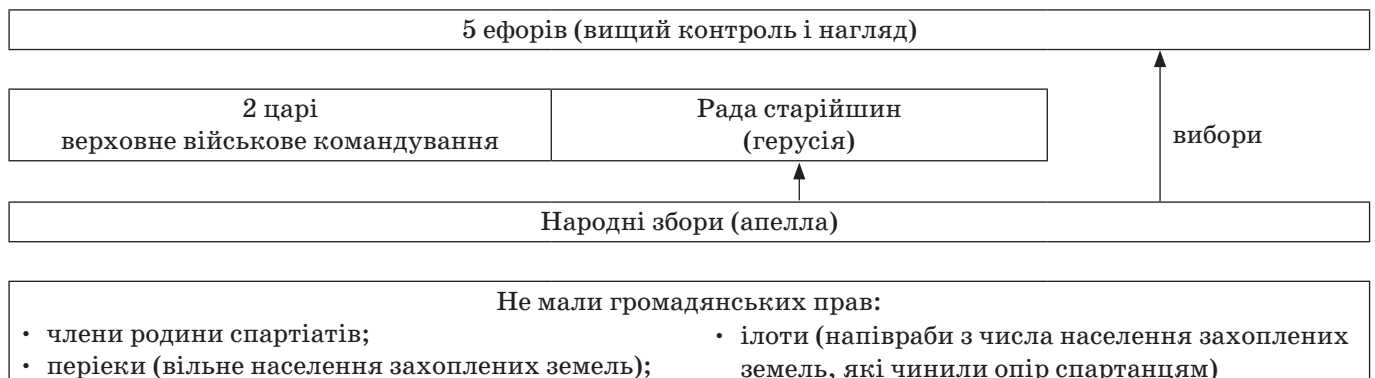
Грецька колонізація Північного Причорномор'я

Закони Лікурга IX–VIII ст. до н. е.

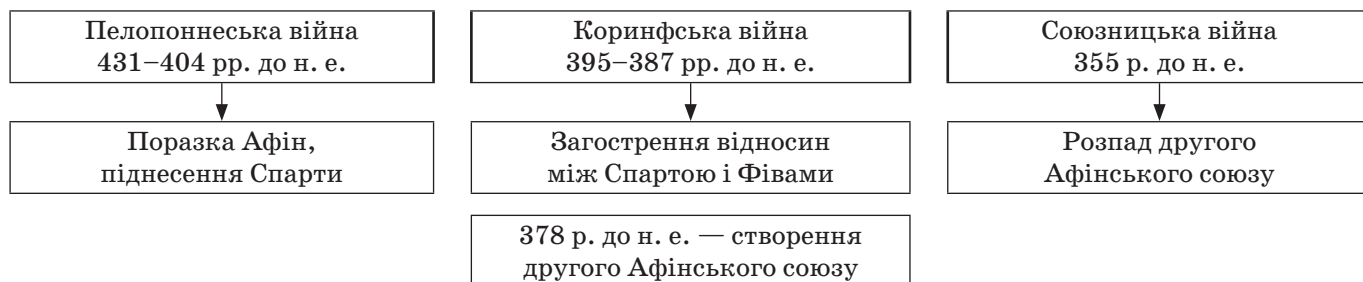
Заборона продажу й купівлі землі
Передбачали перехід усієї землі в державну власність
Заборона золотих і срібних грошей
Заборона збагачення
Однакові умови побуту
Єдина система виховання дітей
Заборона спартіатам займатися ремеслом і торгівлею
Встановлення нового державного устрою

Система управління Спартанською державою

Закони Солона (594 р. до н. е.)

Скасовані борги селян та боргове рабство
Заборонено перетворювати афінян на рабів за борги
Демос отримав громадянські права
Запроваджено закони, що заохочували торгівлю, ремесло
Встановлено єдину грошову одиницю — талан
Розширено права народних зборів
Територію Аттики було поділено на 48 округів
Населення Аттики було поділене на 4 розряди за майновим цензом: • п'ятсотмірники (найбільш заможні афіняни; мали право бути обраними на вищі державні посади); • вершники (ті, хто на свої кошти міг придбати коня); • зевгіти (основна маса афінського селянства — ті, хто на прибутки зі свого земельного наділа могли купувати собі озброєння); • фети (найбідніші громадяни, яких не можна було обирати на державні посади)

Система управління в Афінах за реформами Солона**ТЕМА 6. ДАВНЯ ГРЕЦІЯ В V–IV СТ. ДО Н. Е.****Боротьба між грецькими полісами за гегемонію в V–IV ст. до н. е.****Реформи Перікла (444–429 рр. до н. е.)**

Ліквідовано майновий ценз.
Позбавив ареопаг вищої влади в Афінах.
Запроваджено платню посадовцям.
Створення Ради п'ятисот як вищого органу державної влади, яка обиралась загальним голосуванням.
Надання еклесії (народним зборам) функції найвищого органу державної влади.
Надання матеріальної допомоги малозабезпеченим громадянам для придбання місць у театрі.
Голосування було замінено жеребкуванням

Управління Афінами у класичний період (V—IV ст. до н. е.)

Агора — народні збори усіх громадян
«Рада п'ятисот»
Виборний суд присяжних
Не мали громадянських прав: жінки, метеки, раби (близько 80 % дорослого населення)

Напрямки грецької філософії

Матеріалісти	Ідеалісти	Софісти	Філософія Арістотеля
Геракліт, Фалес, Демокріт, Левкіпп	Сократ, Платон	Протагор, Горгій	

Література та театр у Давній Греції

Трагедія	Комедія	Поезія
Есхіл («Перси», «Прометей закутий», «Орестея») Софокл («Цар Едіп», «Антигона») Евріпід («Медея», «Іпполіт»)	Арістофан («Мир», «Жаби», «Хмари», «Оси») Менандр («Буркотун», «Саміанка», «Третейський суд»)	Гесіод («Труди і дні») Алкей Сапфо Архілох

Архітектура та скульптура класичного періоду

Вид мистецтва	Імена митців	Найбільш відомі пам'ятки
Архітектура	Іктін Каллікрат Мнесікл Скопас	Парфенон Храм Ніки, Парфенон Афінський акрополь — Пропілеї Мавзолей у Галікарнасі
Скульптура	Мірон Фідій Поліклет Пракситель Лісіпп Скопас	«Дискобол», «Афіна і Марсій» «Афіна Діва» «Поранена амазонка» «Гермес Олімпійський» «Апоксіомен» «Менада»

Внесок грецької цивілізації у світову культуру

- Запровадження Олімпійських ігор, які відбувалися протягом 1170 років (776 р. до н. е. — 394 р. н. е., відновлені П'єром Кубертенем у 1896 р.); - створення героїчного епосу: поем Гомера «Іліада» й «Одіссея»; - створили філософію як систему знань про навколишній світ і суспільство; - започаткували історичну науку (Геродот, Фукидід); - створили систему обов'язкової освіти для хлопчиків 7–18 років (школа, гімназія, академія); - започаткували театр та його жанри: драму, комедію і трагедію; - створили школу ораторського мистецтва; - створили неперевершені скульптурні твори; - досягли високого рівня ремісничої майстерності; - створили архітектуру, яка до сьогодні є зразком для наслідування; - створили алфавіт на основі фінікійського, яким згодом скористалися європейські народи
--

ТЕМА 7. ЕЛЛІНІЗМ

Східний похід Александра Македонського 334–324 рр. до н. е.
(основні напрямки та етапи)

Західна частина Перського царства	Східна частина Перського царства	Середня Азія	Індія
334 р. до н. е.	331 р. до н. е.	330 р. до н. е.	327 р. до н. е.
Мала Азія, Сирія, Фінікія, Палестина, Єгипет	Межиріччя, Ассирія, Вавилон, Мідія	Бактрія, Согдіана	Захоплення Індо-Гангської низини

Періодизація доби еллінізму

Період становлення	Час розквіту	Період занепаду
30-ті роки IV ст. — 90-ті роки III ст. до н. е.	до сер. II ст. до н. е.	до сер. I ст. до н. е.

ТЕМА 8. ДАВНІЙ РИМ У VIII–I СТ. ДО Н. Е.

Війни Риму

Дата	Супротивник	Результати
390 р. до н. е.	Галльські племена	Перемога Риму
264–146 рр. до н. е.	Карфаген	Перемога Риму. Зруйнування Карфагену
215–168 рр. до н. е.	Македонія	Перемога Риму
146 р. до н. е.	Грецькі поліси	Грецію перетворено на римську провінцію
133 р. до н. е.	Пергамське царство, Іспанія	Перемога Риму
58 р. до н. е.	Галли	Рим захопив Галлію
31 р. до н. е.	Єгипет	Єгипет перетворено на римську провінцію

ТЕМА 9. ПАДІННЯ РЕСПУБЛІКИ ТА РАННЯ ІМПЕРІЯ

Перший і другий тріумвірати в Римі

Питання для порівняння	Перший тріумвірат	Другий тріумвірат
Час існування	60–53 рр. до н. е.	43–32 рр. до н. е.
Склад учасників	Марк Красс, Гней Помпей, Юлій Цезар	Октавіан Август, Марк Антоній, Марк Емілій Лепід
Мета створення	Склався як опозиція провінційних сил до центральної влади — сенату	Тріумвіри вирішили взяти владу до своїх рук на 5 років, щоб навести в державі лад
Результати діяльності	Тріумвіри встановили в Римі своє панування	У Римі була встановлена диктатура трьох полководців
Причини розпаду	Після загибелі Красса Помпей перейшов на бік сенату. Боротьба між Помпеем і Цезарем призвела до початку громадянської війни	Кожен із тріумвірів прагнув одноосібної влади, тому між ними почалася війна

Диктатура Сулли та Цезаря

Диктатура Сулли (82—79 рр. до н. е.)	Диктатура Цезаря (46—44 р. до н. е.)
1. Був проголошений диктатором без обмеження терміну. 2. Установив терор — знищував своїх ворогів. 3. Посилив роль сенату. 4. Обмежив права народних трибунів	1. Був проголошений диктатором спочатку на 10 років, а пізніше — довічно. 2. Не застосовував терор, прагнув установити громадянський мир. 3. Щорічно обирався консулом. 4. Поклав кінець республіканському ладу

Зміни в управлінні Римською державою

Римська республіка (507—27 рр. до н. е.)	Римська імперія (27 р. до н. е. — 476 р. н. е.)
Республіка — держава, якою керують представники, обрані від народу. Органи влади — сенат, народні збори (обирали посадових осіб держави — консулів, преторів, едилів, трибунів та ін.)	Імперія — держава, що виникла в результаті завоювання інших держав на чолі з імператором (монархом). Сенат і народні збори втратили своє значення. Влада у повному обсязі належала імператору

Імператори Римської імперії I–II ст. н. е.

Правляча династія	Імператор	Роки правління	Основні події
Юліїв—Клавдіїв	Тіберій	14–37 рр. н. е.	Позбавив народні збори права вибору посадовців; боровся з римською знаттю
	Калігула	37–41 рр. н. е.	Проголосив себе абсолютним монархом і вимагав, щоб його шанували як бога
	Клавдій	41–54 рр. н. е.	Припинив терор; уперше до сенату були допущені не італійці
	Нерон	54–68 рр. н. е.	Не опікувався державними справами. Відзначався розгулом, марнотратством і жорстоким переслідуванням християн
Флавіїв	Гальба	68–69 рр. н. е.	Насильство і сваволя тривали
	Веспасіан	69–79 рр. н. е.	Установив гарні стосунки з сенатом і провінційною знаттю
	Тіт	79–81 рр. н. е.	Дбав про плебс, влаштовував видовища
	Доміціан	81–96 рр. н. е.	Розгорнув у Римі будівництво; намагався вести завоюницьку політику — досяг берегів Каспійського моря; вважав себе богом
Антонінів	Марк Кокцій Нерва	96–98 рр. н. е.	Припинив терор, преторіанці влаштували проти нього заколот. Пішов на союз із військовою верхівкою
	Траян	98–117 рр. н. е.	Перший імператор-провінціал; був справедливим, скромним, мав великий авторитет в армії; сприяв розвиткові торгівлі. За Траяна відбулися останні територіальні завоювання імперії: римські війни дійшли до Карпат; Дакія стала римською провінцією, до Риму були приєднані Месопотамія й Вірменія
	Пухлій Елій Адріан	117–138 рр. н. е.	Римська імперія перейшла до оборони. Парфія та Вірменія знову стали самостійними
	Антонін	138–161 рр. н. е.	Один із найбільш спокійних періодів історії імперії, економічний розвиток досяг високого рівня
	Марк Аврелій	161–180 рр. н. е.	Підвищилася боєздатність армії. Рим переміг Вірменію та Парфію
	Коммод	180–192 рр. н. е.	Уклав союз із германцями, відмовився від нових територій. Вимагав особливої шани, проголосивши себе богом — Геркулесом

Головні римські боги

Юпітер	Бог неба і блискавки
Мінерва	Богиня мудрості
Венера	Богиня кохання й родючості
Вулкан	Бог ковальства й вогню

Аполлон	Бог світла
Юнона	Покровителька жінок і шлюбу
Меркурій	Покровитель мандрівників і торгівлі

ТЕМА 10. ПІЗНЯ РИМСЬКА ІМПЕРІЯ

Імператори пізньої Римської імперії III–V ст. н. е.

Династія	Імператор	Роки правління	Основні події
Севери	Септімій	193—211 рр.	Жорстоко переслідував римську знать, сенат при ньому повністю втратив своє значення
	Аврелій Антонін (Каракалла)	211—217 рр.	Надав права римських громадян більшості населення провінцій. Наслідував варварів, вшановував єгипетських богів
Север	Елагабал	218—222 рр.	
Север	Олександр	222—235 рр.	Вів війни на кордонах імперії — з персами і германцями
Доба «солдатських» імператорів Максима, Гордіана, Деція, Валеріана, Клавдія II		235—284 рр.	Політична та економічна криза Римської імперії, війни з готами, персами, переслідування християн

Реформи імператорів Діоклетіана та Константина

Питання для порівняння	Діоклетіан	Константин
Роки правління	284–305 рр.	306–337 рр.
Організація управління імперією	Знищення всіх республіканських посад, введення доміанату та тетрархії	Зміцнення доміанату як державної влади
Адміністративно-територіальна реформа	Збільшення до 100 кількості провінцій; перенесення столиці до Нікомедії	Заснував нову столицю — Новий Рим, який отримав назву Константинополь
Військова реформа	Армія була розділена на дві частини: регулярні рухомі війська та прикордонні берегові війська	Приймав до армії все більше варварів, призначав їх консулами
Фінансова реформа	Запровадив золоту та срібну монети разом із мідною; підвищив податки на утримання урядовців та армії, що призвело до розорення хліборобів та втечі їх у країни варварів	Ввів твердий податок для senatorів; збільшив податки, видав указ про заборону залишати свої наділи та майстерні ремісникам і землеробам, їхні діти мали успадковувати заняття батьків
Ставлення до християнства	Переслідував християн	У 313 р. оголосив християнство римською релігією

ТЕМА 11. ДАВНІ СЛОВ'ЯНИ ТА ЇХНІ СУСІДИ

Формування східних слов'ян

Як свідчать археологічні дослідження, найдавніші праслов'яни близько 2000 років тому мешкали у Середньому Подніпров'ї, на Волині та Верхньому Дністрі. Ці племена з II ст. до н. е. були представлені *зарубинецькою* культурою, носії якої були відомі в Європі як венеди.

Просування у II–III ст. н. е. готів на Північно-Західну Україну призупинило подальший розвиток слов'янства. Періоду існування готської держави Германаріха (II — кінець IV ст.) археологічно відповідає *черняхівська* культура, яка частково перебрала елементи зарубинецької культури.

Після розпаду черняхівської культури у верхів'ях Дністра та на Волині формується *празька* культура (V–VII ст.), носіями якої були історичні склавини. На думку сучасних вчених, саме склавини, а не носії *пеньківської* культури анти (кінець IV — початок VII ст.), відіграли провідну роль у формуванні безпосередніх пращурів українців — літописних племен деревлян, волинян, білих хорватів, полян, уличів, тиверців.

Українські землі за часів Великого переселення народів

В результаті навали готів стався розподіл єдиної спільноти слов'ян на **західних, південних та східних**.

Слов'яни		
Західні	Південні	Східні
• поляки • чехи • словаки	• серби • хорвати • словени • боснійці • чорногорці	• словени, • полочани, • кривичі, • в'ятичі, • радимичі, • дреговичі, • сіверці, • древліани, • дуліби, • поляни, • білі хорвати, • уличі, • тиверці

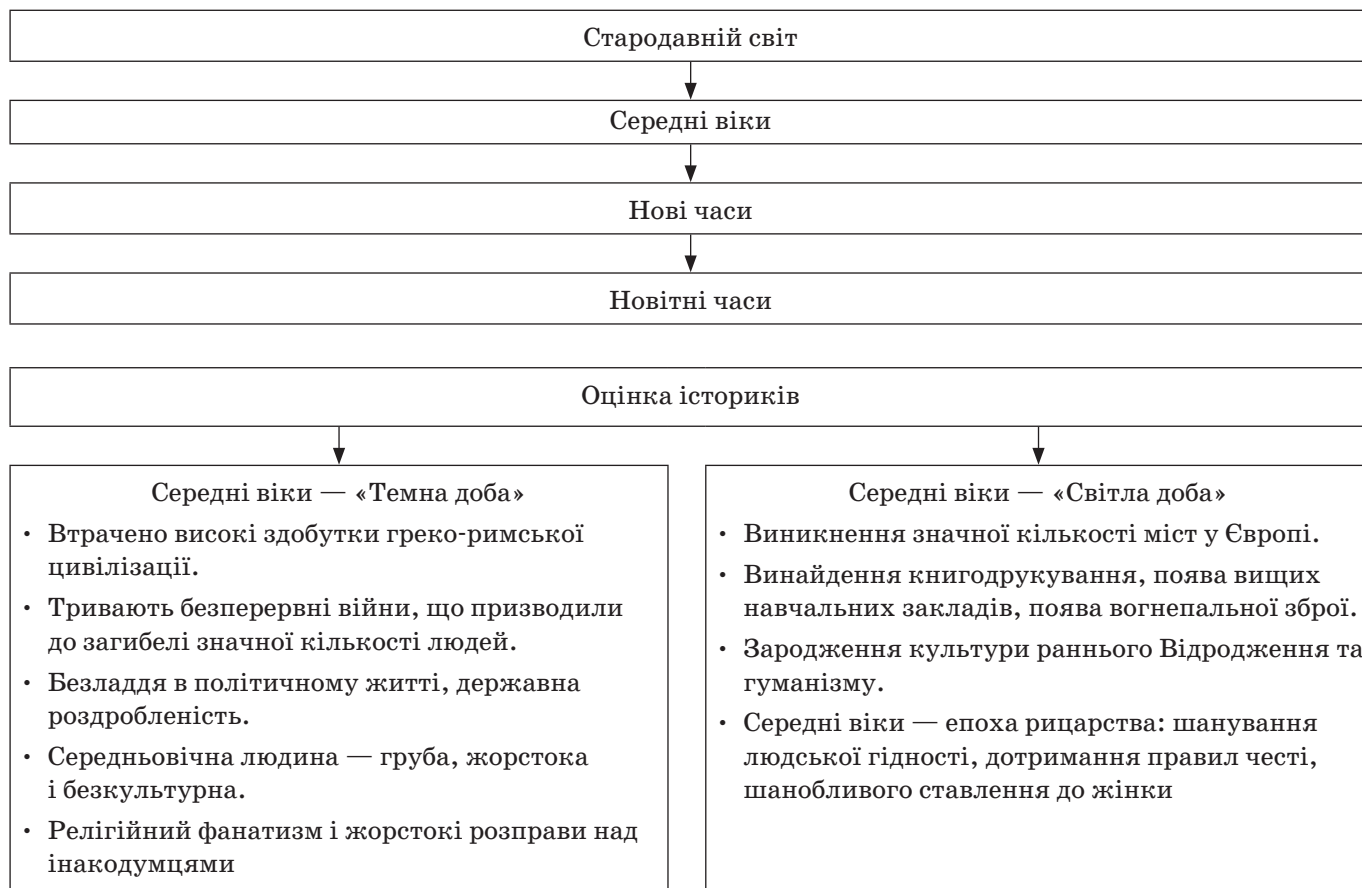
Античні міста-колонії на території України (VII ст. до н. е. — IV ст. н. е.)

Період		Події
Утворення та самостійний розвиток полісів (VII–I ст. до н. е.)	VII–VI ст. до н. е.	Велика грецька колонізація на території Північного Причорномор'я
	480–438 рр. до н. е.	Утворення Боспорського царства
	107 р. до н. е.	Повстання Совмака в Боспорському царстві
Залежність та занепад грецьких полісів (I ст. до н. е. — IV ст. н. е.)	I ст. до н. е.	Об'єднання грецьких полісів Причорномор'я в Понтійську державу Мітрідатом VI Євпатором
	64 р. до н. е.	Поразка Мітрідата Євпатора і встановлення панування римлян
	63–47 рр. до н. е.	Правління Фарнака, сина Мітрідата
	II–III ст. н. е.	Спустошення грецьких міст через напади готів
	375 р.	Вторгнення гунів і розгром Боспорського царства

7 клас

ВСТУП

Місце і роль історії середніх віків у курсі всесвітньої історії

ТЕМА 1. НАРОДЖЕННЯ СЕРЕДНЬОВІЧНОГО СВІТУ, ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО РОЗВИТКУ

Римський і варварський світи в середині I тисячоліття

Причини занепаду Римської імперії

- Державна влада набуває характеру деспотії, оскільки колишні громадяни втрачають свої права й перетворюються на підданих імператора.
- Низька продуктивність рабської праці призводить до економічної кризи: скорочення виробництва, знецінення грошей, занепад торгівлі.
- Повстання населення римських провінцій, рабів, вторгнення варварських племен.
- Варваризація римської армії — утворення римського війська із числа найманців-варварів.
- Варваризація суспільства — переселення інших племен на територію імперії — германців, галлів, гунів та ін.

Падіння Римської імперії

Дата	Подія	Значення	Історична особа
378 р.	Розгром римської армії при Адріанополі вестготами	Послаблення Римської імперії	
395 р.	Розподіл Римської імперії на Західну та Східну	Скорочення торгівлі, збільшення податків, повстання у провінціях, варваризація армії	
410 р.	Пограбування вестготами під керівництвом Аларіха Вічного міста	Рим — символ потужності та цивілізації — був захоплений варварами, що стало передумовою його швидкої загибелі	Аларіх — вождь вестготів
451 р.	Битва на Каталаунських полях	Величезні втрати з обох боків, остаточна перемога не була на боці Аттіли	Аттіла — Бич Божий. Аецій — останній захисник Західної Римської імперії
455 р.	Пограбування Рима вандалами	Місто було піддане пограбуванню. Протягом 14 днів все нищилося, внаслідок чого були втрачені численні пам'ятники культури	
476 р.	Позбавлення останнього римського імператора Ромула Августула його титулу	Західна Римська імперія припинила своє існування	Одоакр — вождь невеликого германського племені

Велике переселення народів

Переселення великих мас германських, тюркських, іранських та слов'янських племен у IV—VII ст., наслідком якого було утворення варварських держав.

Розселення германських племен на території Римської імперії

Назва племені	Територія
Вандали	Північна Африка
Вестготи	Іспанія
Остготи	Італія
Франки	Галлія
Англи, сакси	Британія

Утворення і розпад Франкської держави

481 р.	вождем салічеських франків стає Хлодвіг з роду Меровеїв
486 р.	франки на чолі з Хлодвігом розгромили римлян і захопили Галлію
500 р.	королем новоствореної Франкської держави стає Хлодвіг, який започаткував династію Меровингів. Він розподілив територію держави на графства; започаткував роздачу земель за службу, що призвело до закріпачення вільних общинників; прийняв християнство
VI ст.	поява «Салічеської правди», першого зведення письмових законів франків
732 р.	майордом Карл Мартел з дому Каролінгів завдав поразки арабам, зупинивши їх наступ на Західну Європу
768 р.	королем франків стає Карл Великий
773–774 рр.	приєднав Лангобардію та Італію
772–804 рр.	приєднав племена саксів
800 р.	Карл Великий отримав з рук Папи Римського корону імператора
843 р.	Верденський договір (між онуками Карла Великого) про поділ імперії Карла Великого

Формування державної влади у франків

Племінне правління	Державне правління
- Усі найбільш важливі питання вирішують народні збори; - управління зосереджується в руках військових вождів; - основа війська — народне ополчення; - судові рішення приймали народні збори, спираючись на стародавні звичаї	- Влада належала королю та графам; - народні збори не скликаються; - основа війська — королівська дружина; - судочинство здійснюють король і знатні франки, спираючись на писемні закони «Саліческа правда»; - церква підтримує владу

Система управління за часів Хлодвіга (486–511)

Король
Майордом — головний міністр у державі
Герцог — глава великих племен (спадкова посада)
Граф — управляв невеликим округом (призначався королем)
Маркграф (маркіз) — управляв прикордонним округом

Імперія Карла Великого**Життя людей за часів Середньовіччя****Особливості суспільства**

Міграційні рухи, найбільш масштабним серед яких стало Велике переселення народів (IV–VII ст.)
Безперервні війни, що супроводжувалися війнами, масовими винищенням або перетворенням на рабів захопленого населення, пограбуванням та виснаженням територій
Численні епідемії: туберкульоз, сибірська язва, дизентерія, черевний тиф, малярія, проказа, а особливо чума — «чорна смерть»
Голодомори, причинами яких були як природні фактори (посухи, повені), так і людські (часті війни, міграції)

Суспільство в період Середньовіччя

Стани		
↓	↓	↓
Ті, що моляться, — духовництво	Ті, що воюють, — рицарство	Ті, що працюють, — залежні селяни
Духівництво просить Бога про милість і прощення гріхів, нагадує всім про християнські заповіді та основи віри	Рицарство захищає суспільство зі зброєю в руках від ворогів	Селянство забезпечує перші два стани матеріальними благами, оплачує всі їхні примхи

Європейське середньовічне місто

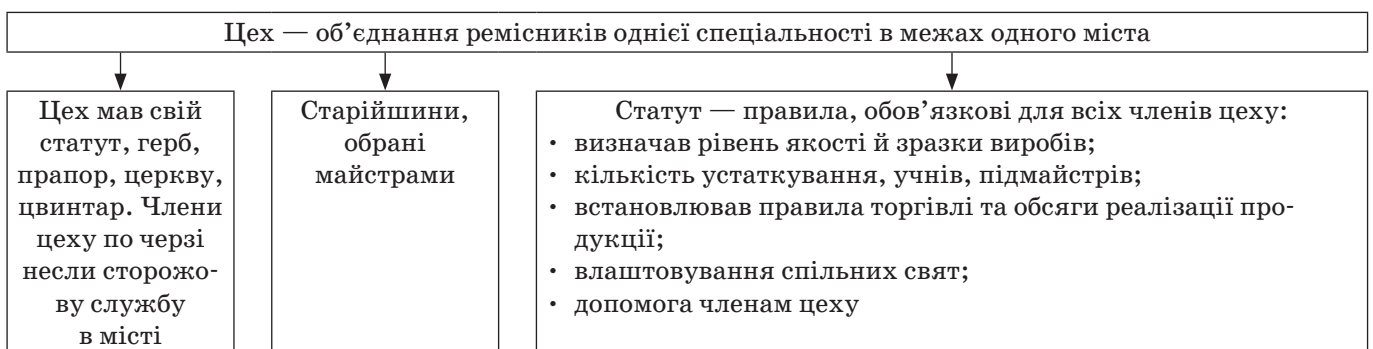
Розвиток техніки

Технічне пристосування	Використання	Значення
Хомут	Нова зброя для тяглових тварин	Можливість перевезення більш важких вантажів
Домна	Плавильна піч	Сприяння збільшенню виробництва та якості металів
Ковальська справа	Збільшення кількості залізних виробів	Вдосконалення знарядь праці та предметів побуту, розширення торгівлі
Гончарна піч	Збільшення кількості гончарних виробів	Вдосконалення знарядь праці та предметів побуту, розширення торгівлі
Ткацький верстат	Збільшення продуктивності ткачів	Збільшення виробництва різноманітних тканин, розширення торговельних зв'язків
Верхньобійне водяне колесо	Мускульну силу людини замінювала енергія води	Збільшення виробництва, зростання обсягів продаж та прибутків

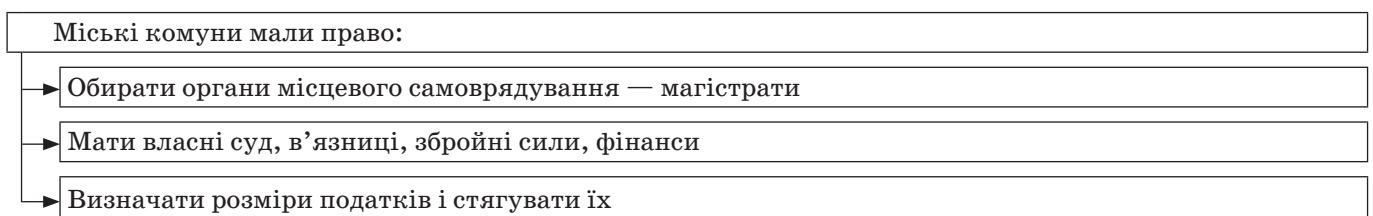
Причини й передумови виникнення міст

Середньовічні цехи

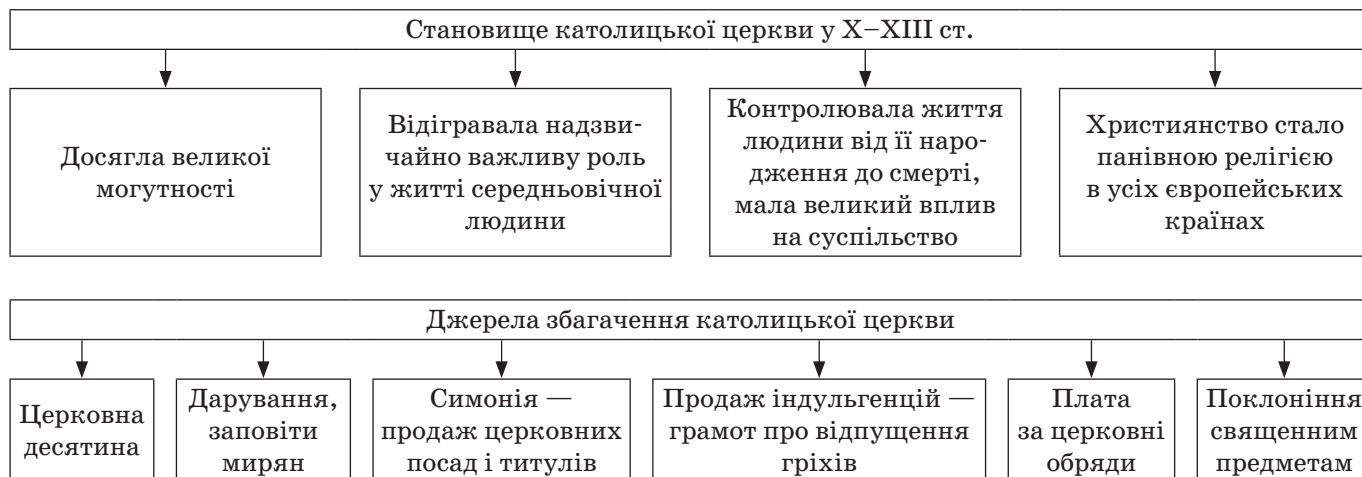

Життя у середньовічному місті

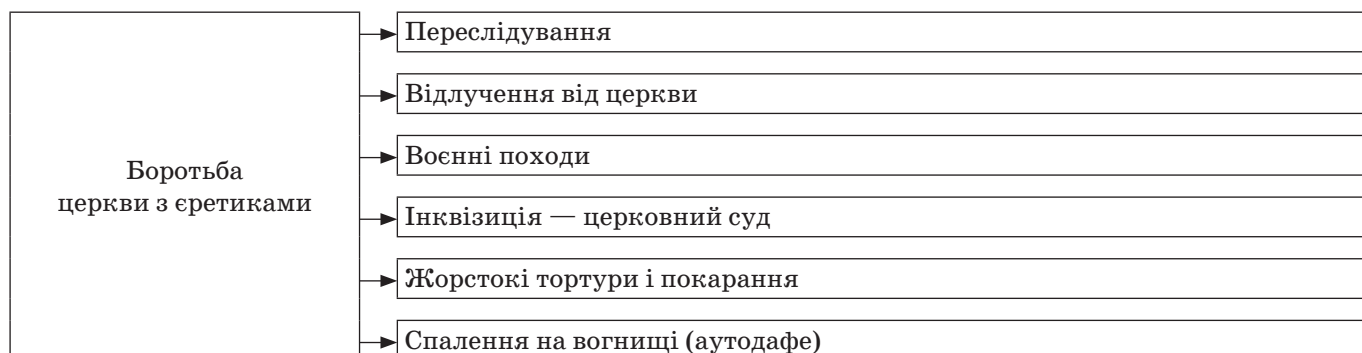
ТЕМА 2. РЕЛІГІЙНЕ ТА КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ЄВРОПИ

Католицька церква

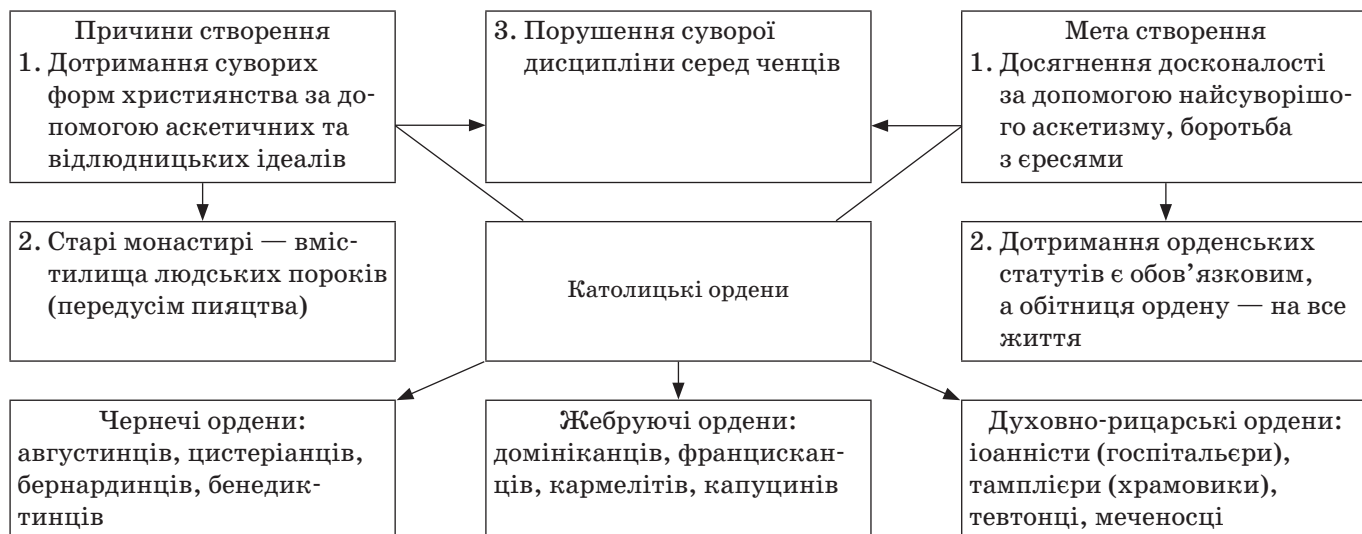

Боротьба церкви з єретиками

Єретики (з грецької — *відступники*) — віруючі, які виступали проти церкви та окремих церковних догматів.

Католицькі (чернечі) ордени

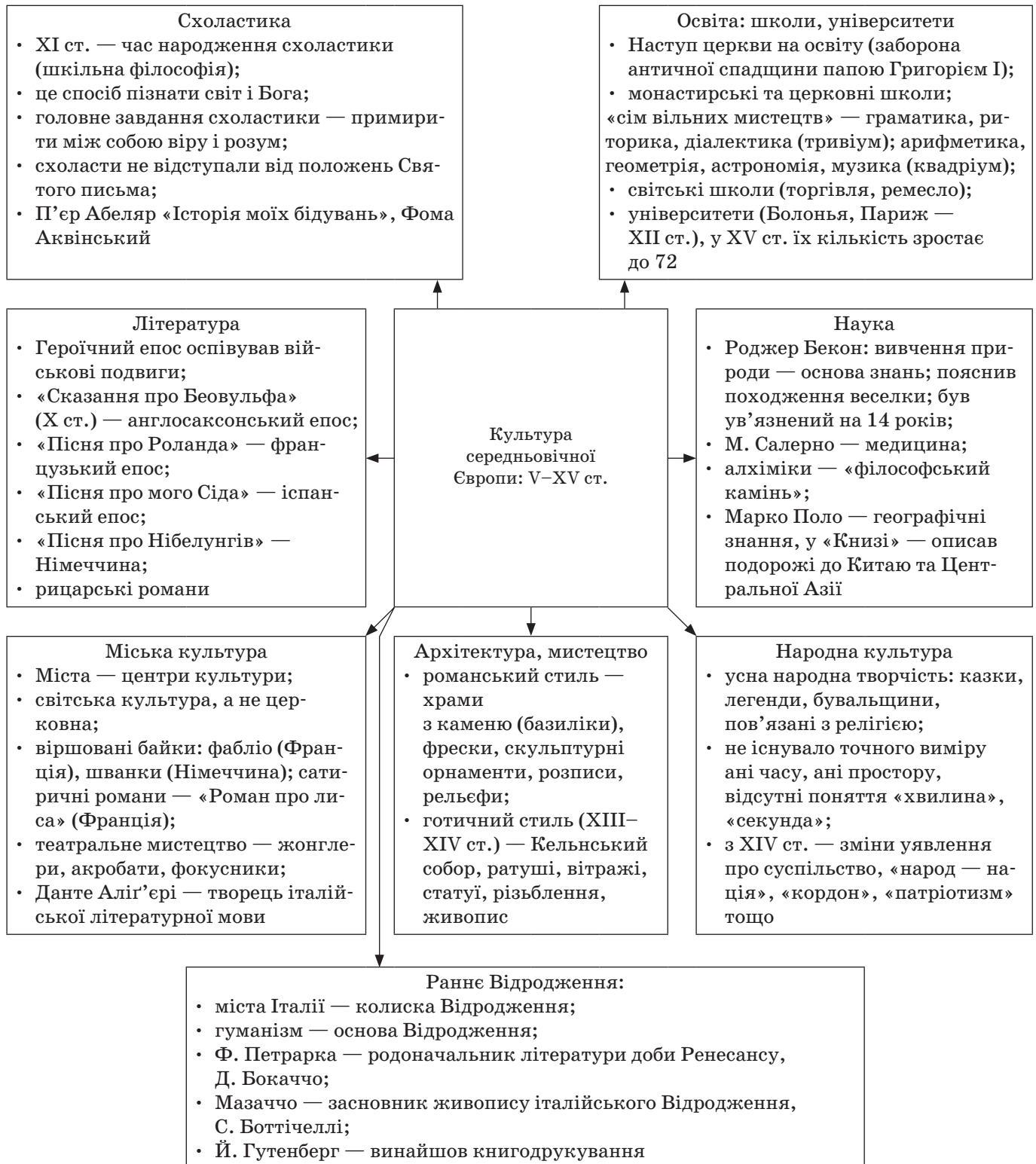
Хрестові походи

Дата	Подія	Наслідки
1096 р.	Перший хрестовий похід Похід бідноти Похід феодалів	Неозброєні загони бідноти досягли Константинополя і були знищені турками. Захопили і пограбували Єрусалим. На завойованих землях створили держави хрестоносців. Феодали та церква отримали величезні багатства і землі
1147–1149 рр.	Другий хрестовий похід (очолили французький король Людовік VII і германський король Конрад III)	Поразка хрестоносців у битві за Едессу
1189–1192 рр.	Третій хрестовий похід (очолили німецький король Фрідріх I Барбаросса, король Англії Річард I Левове Серце, король Франції Філіпп II Август)	Хрестоносці не змогли повернути захоплені султаном Салах-ад-Діном землі, на яких він створив нову державу
1202–1204 рр.	Четвертий хрестовий похід	Захопили Константинополь і пограбували його. На Балканах була створена Латинська імперія
1217–1221 рр.	П'ятий хрестовий похід	Захоплення хрестоносцями військової фортеці Дамієтті
1228–1229 рр.	Шостий хрестовий похід	Хрестоносці тимчасово повернули Єрусалим
1248–1254 рр.	Сьомий хрестовий похід	Хрестоносці не змогли закріпитися в Північній Африці
1270 р.	Восьмий хрестовий похід	Чергова невдача у Північній Африці

Представники культури раннього Відродження

Ім'я	Роки життя	Твори	Внесок в мистецтво
Данте Аліґ'єрі	1265–1321	«Божественна комедія»	Твір написаний італійською мовою. Велика увага приділяється переживанням людини
Джотто	1266–1337	Фрески на сюжети Євангелія та життя Франциска Ассизського	Показана гідність людини
Франческо Петрарка	1304–1374	«Книга пісень»	Відродження античної традиції віршування
Джованні Боккаччо	1313–1375	«Декамерон»	Головна ідея твору: людина — господар своєї долі та земного світу
Донателло	1386–1466	Статуя Давіда	Відродження скульптурних традицій античності
Сандро Боттічеллі	1445–1510	Картини «Весна», «Народження Венери»	Натхненність живопису
Брунеллескі	1377–1446	Купол собору Санта-Марія та будівля капели Падді у Флоренції	Новаторське застосування досягнень античної архітектури, створення теорії перспективи

Культура середньовічної Європи V–XV ст.

ТЕМА 3. ЄВРОПА. ВІЗАНТІЯ. АРАБСЬКИЙ СВІТ

Візантія у IV–XV ст.

Хронологія подій

Дата	Подія
330 р.	Візантія став столицею Римської імперії
395 р.	Утворення Східної Римської імперії
527— 565 рр.	Правління Юстиніана. Приєднані королівство вандалів, остготів, вестготів; упорядкування зведення законів «Кодекс Юстиніана», зведено храм Св. Софії в Константинополі
532 р.	Повстання «Ніка»
726—843 рр.	Боротьба з іконоборцями
730 р.	Імператор Лев III заборонив вшанування ікон і позбавив церкву її майна
747 р.	Напад арабів на Константинополь
1204 р.	Оволодіння хрестоносцями Константинополем і його пограбування. Утворення на території Візантії Латинської імперії
1261 р.	Відродження Візантії
1453 р.	Падіння Візантії під ударами турків, утворення Османської імперії, перейменування Константинополя у Стамбул

Особливості розвитку Візантії

1. На зазнала руйнівних наслідків і занепаду внаслідок Великого переселення народів.
2. Здійснила мирний, поступовий перехід від античності до середньовіччя.
3. Вся земля — власність імператора.
4. В економіці відігравали велику роль міста, ремесло і торгівля.
5. Селяни зберігали особисту свободу, землі були менш виснажені і давали кращі врожаї.
6. Відсутність родової знаті, доступність державних посад.
7. Рабство не набуло тут такого поширення як у Західній Римській імперії.
8. Розвинена система освіти та її відносна доступність.
9. Розвивалися такі ремесла, яких не знали на Заході — виготовлення скляного посуду, папірусу, шовкових та шерстяних тканин, ювелірних виробів

Основні досягнення візантійської культури

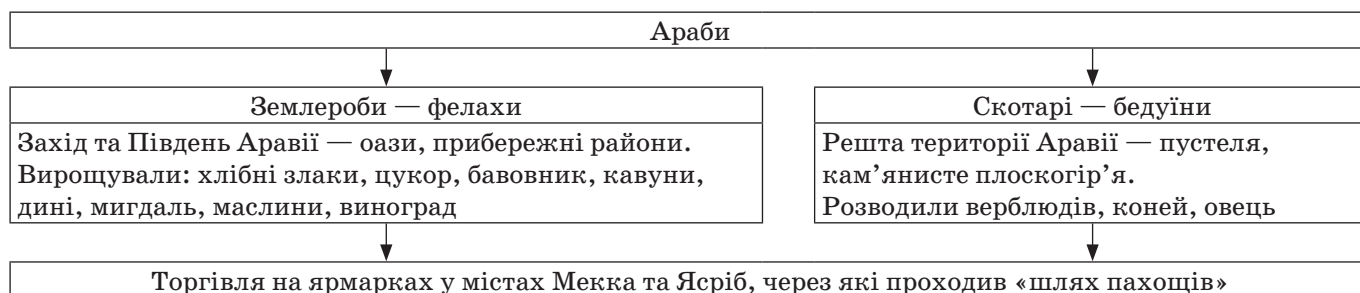
- Розроблено православне віровчення.
 - Започаткували алгебру (Лев Математик).
 - Винаходи: світловий телеграф, «грецький вогонь».
 - Значного розвитку досягли техніка, астрономія, хімія, історія (Прокопій Кесарійський);
 - Освіту можна було здобути у церковних, монастирських та державних школах, але вона була доступною не для всіх.
 - Книги були дорогими, бо виготовлялись із пергаменту.
 - Розвивалася світська та церковна література.
 - Розвивалася палацова та церковна архітектура.
- Найбільш видатна архітектурна споруда — храм Святої Софії у Константинополі

Арабський халіфат VI–XIII ст.**Хронологія подій**

Дата	Подія
570–632 рр.	Роки життя Магомета
622 р.	Початок мусульманського літочислення
630 р.	Об'єднання арабів в єдину державу
717 р.	Напад арабів на Константинополь
732 р.	Поразка у битві при Пуатьє від франків
Сер. VIII ст.	Початок розпаду Арабського халіфату
XI ст.	Переважна частина арабських територій в Азії була завойована турками-сельджуками
1258 р.	Розгром Арабського халіфату монголами

Іслам

- Існує один всемогутній Бог — Аллах.
- Мухаммед — посланник Бога — пророк.
- Араби повинні об'єднатися, припинити ворожнечу, прийняти іслам. Так хоче Аллах.
- Священна книга ісламу — Коран.
- Людина повинна бути покірною долі й владі.
- Покірних очікує щасливе життя, якщо не на землі, то після смерті, в раю. На грішників чекають муки пекла.
- Люди іншої віри — невірні. Мусульмани повинні брати участь у «священній війні» з невірними

Господарське життя арабів**Основні досягнення культури арабського світу**

- Значного розвитку досягли природничі науки: математика, астрономія, медицина, географія.
- Створили алгебру (в пер. «упорядкування»).
- Працювали видатні вчені Аль-Біруні (висловив думку, що земля обертається навколо Сонця) та Ібн-Сіна (створив медичну систему).
- Діяли університети, були відкриті бібліотеки.
- Розвивалася література (Фірдоусі «Шах-наме»).
- В архітектурі переважали напрямки: забудова міст, палацова та релігійна архітектура (Альгамбра)

Скандинавія
Хронологія подій

Дата	Подія
VIII–IX ст.	Походи датчан проти Франкської держави, норвежців до берегів Англії, Шотландії, Ірландії, варягів — на Русь
Кінець IX ст.	Переселення норманів на захоплені території
X ст.	Заснування на півночі Франції герцогства Нормандія, походи у Північно-Східну Англію, відкриття й заселення Гренландії, досягнення Північної Америки. Утворення Датського королівства на чолі з Гарольдом Синьозубим
XI ст.	Завоювання Південної Італії й Сицилії та утворення там держав — Неаполітанського королівства та Королівства Обох Сицилій. Утворення Шведського і Норвезького королівств. Прийняття християнства і перехід Норвегії під владу датчан
Кінець XI ст.	Виникнення двох держав у Швеції. Злиття їх в одне Шведське королівство. Припинення походів вікінгів

Причини та цілі морських походів вікінгів

Причини й передумови	Цілі
Розпад родового ладу, що призводить до появи знаті. Посилення знаті, її бажання збагатитися за рахунок війни. Перенаселеність Скандинавського півострова, нестача родючої землі. Розвиток суднобудування	Пошуки нових земель. Переселення на нові території. Грабіжницькі напади і піратство. Торгові поїздки

Франція

Франція за часів Капетингів

Правління	Діяльність
Прихід до влади династії Капетингів (987)	Зростання королівських володінь і багатств. Заручення підтримкою з боку церкви, дрібних феодалів, жителів міст, які були зацікавлені у сильній королівській владі. Але: втрата Аквітанії та Нормандії, які стають володіннями англійського короля
Філіпп II Август (1180–1223)	Повернення Нормандії. Поширення королівської влади на більшу частину території Франції. Утворення сильного найманого війська
Людовік VIII Лев (1223–1226)	Прилучення до своїх володінь Тулузького графства. Взяття під контроль південнофранцузьких міст
Людовік IX Святий (1226–1270)	Укладення договору з Англією, закріплення повернутих земель за Францією. Приєднання Південної Італії та Сицилії. Прийняв загальнодержавні закони: • обмежив феодалну сваволю; • запровадив королівський суд; • здійснив грошову реформу; • обмежив права церкви; • встановив нагляд за королівськими службовцями з метою боротьби з крадіжками та хабарництвом
Філіппа IV Красивий (1285–1314)	Приєднав Шампань та Наварру. Обклав духовенство податками. 1302 р. — скликання Генеральних штатів — представницького органу влади, утвердження станової монархії. «Авіньйонський полон» пап, перетворення їх на васалів французького короля. Розгром ордену тамплієрів

Столітня війна (1337—1453)

Причини	
→	Прагнення Англії повернути свої володіння, втрачені нею у XIII ст. (Нормандія і суміжні території)
→	Прагнення Франції повернути Аквітанію і Гасконь, які перебували під владою Англії
→	Намагання обох держав приєднати багату Фландрію

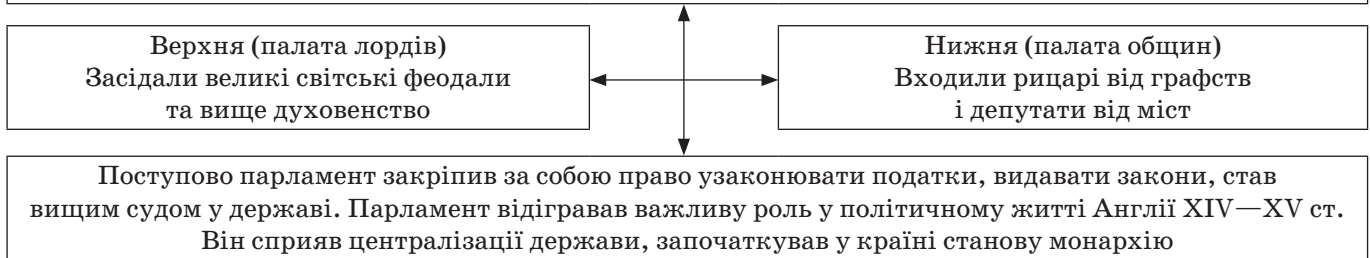
Дата	Подія	Наслідки
1337 р.	Початок Столітньої війни	Сутички на морі
1340 р.	Морська битва біля Слейсі	Розгром французького флоту
1341 р.	Початок воєнних дій на суші	Перевага англійців. Захоплення ними Фландрії
1346 р.	Битва при Кресі	Перемога англійців. Знищено цвіт французького рицарства
1356 р.	Битва поблизу Пуатьє	Перемога англійських військ, полон французького короля
1358 р.	Повстання під проводом Етьєна Марселя в Парижі. Селянське повстання — Жакерія	Розгром повстання
1369 р.	Відновлення воєнних дій з Англією	Перемога Англії, захоплення Північної Франції. Вступ англійців до Парижа
1420 р.	Мирний договір між Францією та Англією	Розгортання партизанської боротьби у Франції. Облога Орлеана
1429 р.	Виступ Жанни д'Арк	Кінець облоги Орлеана. Коронація Карла VII у Реймсі
1431 р.	Страта Жанни д'Арк	Розгортання народної війни, поступове звільнення території Франції
1436 р.	Звільнення Парижа	Створення французами постійної найманої армії, збільшення артилерії. Звільнення Нормандії та Аквітанії
1453 р.	Падіння міста Бордо. Закінчення Столітньої війни	Англії одійшов порт Кале

Англія**Хронологія подій**

Дата	Подія
829 р.	Утворення Англії
871–900 рр.	Правління Альфреда Великого, короля Англії
886 р.	Початок правління датчан в Англії
1042 р.	Вигнання датчан з Англії
1066 р.	Битва при Гастингсі, норманське завоювання Англії
1215 р.	Прийняття «Великої хартії вольностей»
1265 р.	Скликання парламенту в Англії
1381 р.	Повстання Уота Тайлера
1455–1485 рр.	Війна Червоної та Білої троянд

Англійський парламент

Парламент (від фр. — *говорити*) вперше скликав Симон де Монфор для зміцнення своєї влади. Наприкінці XIII ст. парламент остаточно утвердився в політичному житті Англії. В середині XIV ст. парламент розділився на дві палати:

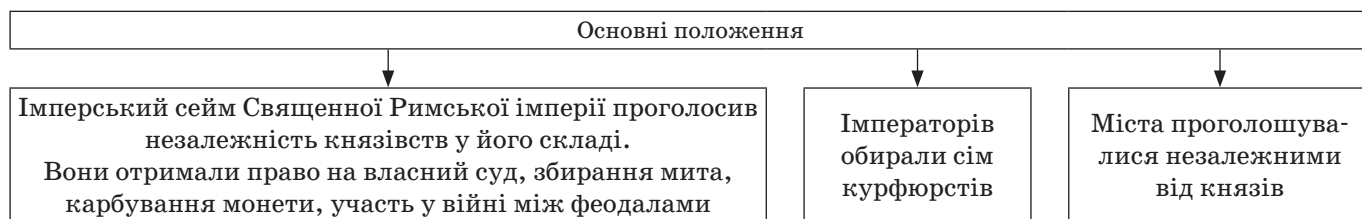
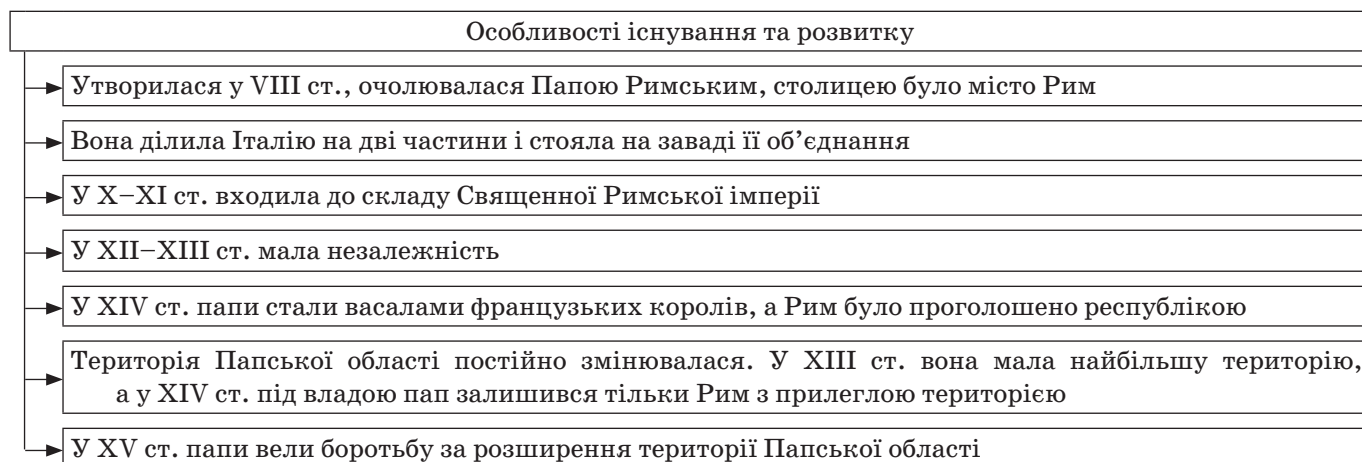
Німеччина

Утворення Священної Римської імперії

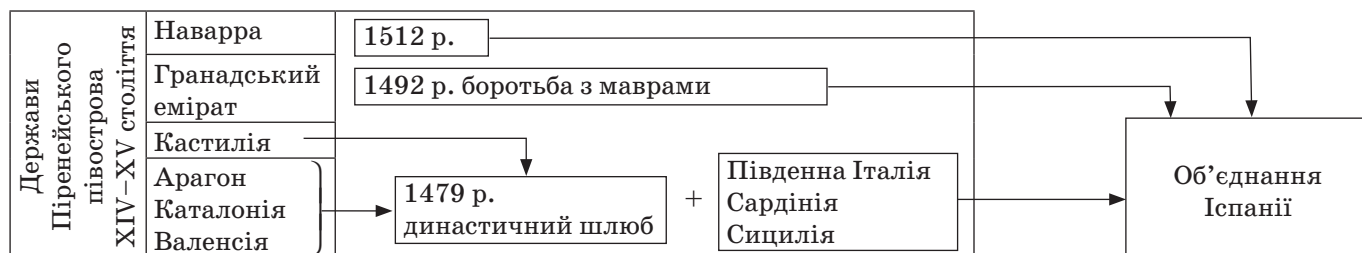
Дата	Подія
911 р.	Припинила своє існування династія Каролінгів. У боротьбі за владу перемогла Саксонська династія
919 р.	Герцог Саксонський був оголошений німецьким королем Генріхом I. Утворилося Німецьке королівство, до складу якого увійшли герцогства: Саксонія, Тюрінгія, Франкенія, Швабія, Баварія. Генріх I приєднав Лотарингію, розпочав завоювання полабських слов'ян, зупинив наступ угорців
951–961 рр.	Німецький король Оттон I (син Генріха I) здійснив завоювальний похід в Італію, яка була слабкою і роздробленою країною й не змогла відстояти незалежність
962 р.	Папа Римський підтримав загарбницьку політику Оттона I в Італії й коронував його імператорською короною. До складу держави увійшли Північна Італія, частина Середньої Італії, деякі слов'янські землі, частина Південної і Південно-Східної Франції, пізніше — Бургундське королівство, острови Корсика і Сардинія, вона отримала назву Священна Римська імперія
977 р.	Генріх IV розпочав боротьбу з Папою Римським через інвеститури. Через поразку, якої зазнав Генріх, він мав просити вибачення у папи — здійснити «похід до Каносси»
1154–1190 рр.	Перебування при владі імператора Фрідріха I Барбаросси. Захопив і частково втратив Італію, мав вибачатися перед Папою Римським Александром III. Загинув під час III хрестового походу
1220–1268 рр.	Панування династії Штауфенів
XIII ст.	Німеччина розпадається на численні територіальні князівства

Наступ німецьких феодалів на Схід

Дата	Подія
XII ст.	Завоювання слов'янських земель на схід від Ельби й утворення Мекленбурзького герцогства та маркграфства Бранденбурзького; завоювання словенських земель у Середньому Подунав'ї
XIII ст.	Заснування Берліна; утворення Австрійського герцогства, ордену Меченосців на Лівонських землях. Похід проти пруссів та їх понімеження
1237 р.	Утворення Тевтонського ордену, до якого увійшла територія Східної Прибалтики
1242 р.	Битва на Чудському озері. Тевтонці зазнають поразки від новгородців
XIV ст.	Приєднання до Тевтонського ордену земель Східного Помор'я, позбавлення Польщі виходу до моря
1410 р.	Грюнвальдська битва. Розгром німецьких рицарів польсько-литовськими і руськими військами

«Золота булла» (1356)**Країни басейну Середземномор'я****Папська область****Південна Італія та Сицилія**

Дата	Подія
XI ст.	Південна Італія та Сицилія завойовані норманами, було утворене Сицилійське королівство
XIII ст.	Перехід Сицилійського королівства під владу Фрідріха I Барбаросси, який зруйнував феодалні замки, заборонив феодалам носити зброю, обклав населення податками та поборами
1268 р.	Перехід Сицилійського королівства під владу Карла Анжуйського
1282 р.	«Сицилійська вечірня» — повстання сицилійців проти французького правління. Розпад Сицилійського королівства
XIV ст.	Сицилія входить до складу Арагонського королівства, південна Італія — до складу Неаполітанського королівства

Реконкіста й утворення Іспанського королівства

ТЕМА 4. СЛОВ'ЯНИ ТА ЇХ СУСІДИ. ЦЕНТРАЛЬНА ТА СХІДНА ЄВРОПА

Чеське королівство

Гуситські війни

Причини гуситських воєн	Вимога змінити церковні порядки: • відібрати у єпископів і монастирів землі; • скасувати платню за відправлення обрядів; • проводити богослужіння рідною мовою
Хід воєн	1415 р. — спалення Яна Гуса, початок гуситського руху. 1419 р. — повстання в Празі. 1420–1434 рр. — відбито п'ять хрестових походів проти гуситів. Діяльність Яна Жижки. Розкол гуситського руху на чашників і таборитів. 1434 р. — відкритий виступ чашників проти таборитів, битва при Ліпанах, поразка таборитів
Значення гуситських воєн	Визнання прав єретиків Папою Римським. Католицька церква втратила частину своїх земель і багатств

Наслідки Гуситських воєн

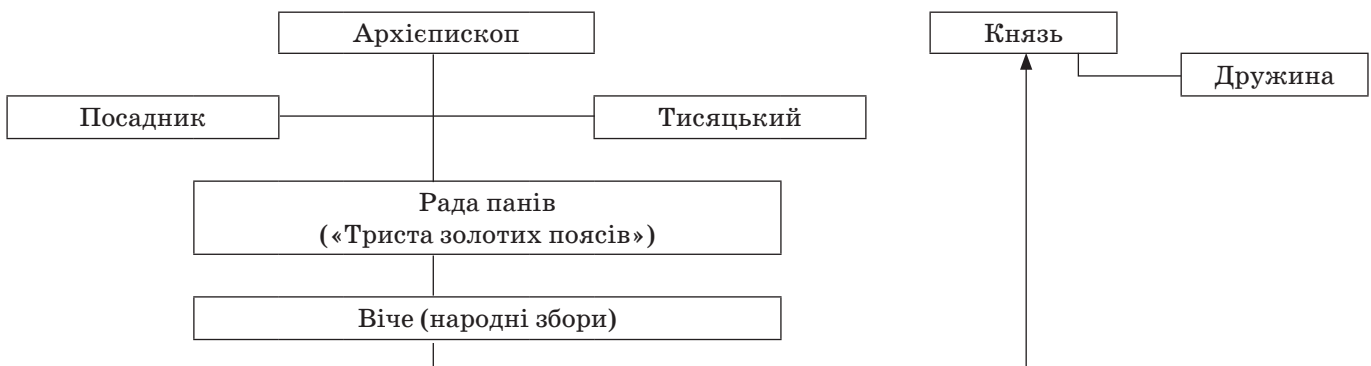
- Утвердилася станова монархія.
 - Запроваджено богослужіння чеською мовою.
 - Скасовано церковну десятину.
 - Церковні землі залишилися в руках тих, хто ними оволодів у період гуситських воєн.
 - Миряни отримали можливість причащатися нарівні з духовними особами.
- 1526 р.** — Чехія увійшла до складу Австрії

Північно-Східна Русь. Утворення та зміцнення Московської держави

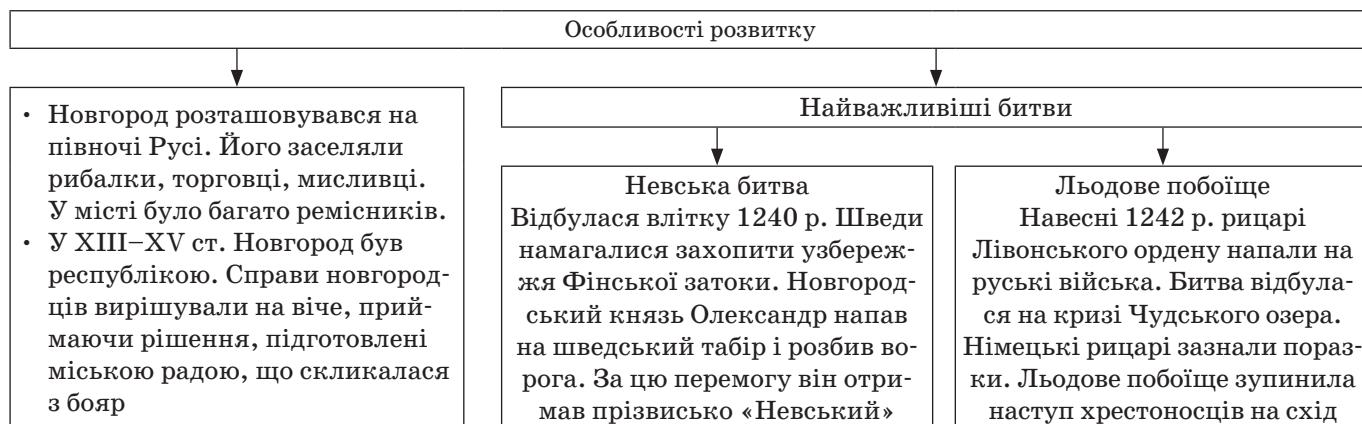
Володимиро-Суздальське князівство

- Столиця — Володимир-на-Клязьмі.
- Князівську династію започаткував син Володимира Мономаха Юрій Довгорукий. З його князюванням пов'язана перша згадка про Москву — 1147 р.
- Наступним князем був Андрій Боголюбський (1157—1174), який першим дістав титул «Великий князь усієї Русі». У 1069 р. захопив і пограбував Київ.
- Після вбивства Боголюбського князем стає Всеволод Велике Гніздо (1176—1212), який боровся за послаблення влади місцевих бояр.
- На території Володимиро-Суздальського князівства виникло Московське князівство, першим князем якого став Данило Олександрович (1263—1203)

Система управління в Новгородській республіці

Великий Новгород

Утворення Московської держави

Дата	Подія
1378 р.	Московські та рязанські війська під керівництвом Дмитра Івановича завдають поразки татарам на території Рязанщини
8 вересня 1380 р.	Битва на Куликовому полі. Руські війська розгромили татар. Князь Дмитро отримав прізвисько «Донський»
1480 р.	«Стояння на річці Угрі». Покладено край татарському ярму
XV — поч. XVI ст.	За князювання Івана III (1440–1505) до складу Московського князівства увійшли Рязань, Псков, Новгород, Смоленськ. Утворюється Московська держава

Державне управління Московської держави

- На чолі держави стояв князь.
- За князя Івана III запроваджено титул «самодержця та божою милістю государя всія Русі» та герб — двоголовий орел.
- При князі існував дорадчий орган влади — Боярська дума, членів якої призначав князь із числа знаті.
- Наприкінці XV ст. виникають прикази — урядові установи, приймається збірник законів — «Судебник» Івана III

Суспільство

- Узаконено обмеження селянських переходів.
- Формування нової верстви суспільства — «діти боярські» — дрібні і середні феодалі, які перебували на військовій службі й отримували за службу помістя.
- Важливу роль відігравало міщанство — боротьба за місце при княжому дворі.
- Васалітет у руському суспільстві не склався, усі феодалі мали єдиного сеньйора — великого князя

Культура Московської держави

- Набули поширення рукописні книги. Матеріалом для письма служив пергамент та береста.
- Розвивались географічні знання (Афанасій Нікітін «Ходіння за три моря»).
- Значного розвитку досягла література: народна творчість, літописання (Троїцький літопис), історичні повісті (Задонщина, оповідь про Мамаєве побоїще), церковні твори.
- Архітектура розвивається у вигляді кам'яного будівництва (нові стіни Кремля, собори у Троїце-Сергіївому та Звенигородському монастирях).
- Відбувається розквіт малярства, іконопису (Андрій Рубльов, Феофан Грек)

Туреччина

Утворення Османської імперії

Дата	Подія
Близько 1000 р.	Поява в Європі кочівників із Азії — турків-сельджуків. Оволодіння турками Середньою Азією, Персією, Сирією та Іраком
1071 рік	Поразка візантійців у боротьбі з турками біля фортеці Манцикерта. Візантійський імператор потрапляє у полон
XII ст.	Утворення Сельджуцького султанату
1243 рік	Розгром сельджуків монголами. Розпад Сельджуцького султанату
XIII ст.	До влади у турків приходять Осман, утворюється Османська держава
Сер. XIV ст.	Похід турків на Балканський півострів
1389 рік	Битва на Косовому полі. Поразка сербів та боснійців. Закріплення турків на Балканському півострові. Прихід до влади Баязеда I
Поч. XV ст.	Прихід Тамерлана в Малу Азію та спустошення її. Тимчасовий занепад Османської імперії
20–30-і роки XV ст.	Завоювання турками Македонії, Греції, Албанії та Сербії
1451 рік	Прихід до влади Махмеда II
1453 рік	Оволодіння Константинополем
Друга половина XV ст.	Остаточне завоювання Балканів, Малої Азії. Кримське ханство визнає себе васалом Османської імперії

Управління Османською імперією

- На чолі держави стояв султан, який мав необмежену владу.
- Глава уряду — великий візир, допомагав султану управляти державою.
- Диван — дорадчий орган влади при султані.
- Муфтії — очолював мусульманське духовенство.
- Султана оточувала величезна кількість чиновників.
- Складено зведення світських законів, які частково обмежили релігійні закони — шаріат.
- Султан позбавив аристократів самостійності

ТЕМА 5. ІНДІЯ. КИТАЙ

Індія

Хронологія подій

Дата	Подія
1206–1526 рр.	Час існування Делійського султанату
1526 р.	Заснування імперії Великих Моголів

Варни і касты індійського суспільства

Брахмани					
Жерці	Вчителі		Наставники		Вчені
Кшатрії					
Військові	Державні урядовці			Світська знать та аристократія	
Вайшї					
Купці	Скотарі	Лихварі		Землероби	
Шудри					
Чинбарі	Ткачі	Пастухи	Прачки	Торговці	Музиканти
Недоторканні					
Прибиральники сміття і нечистот					

Культура Індії

Релігія Індії	Освіта, наука	Література, мистецтво
Буддизм, індуїзм. Боги: Брахма, Шива і Вішну. Душа повертається після смерті на землю	У школах навчаються лише діти знаті. Індійські цифри (0, 1...9). Розвинена математика, вивчення дій з дробами, астрономія, медицина; створено обсерваторії	Санскрит — XII ст. — розмовна й письмова мова. Поет Кабір. Буддійські храми, висічені у скелях. Живопис — розписи Аджанті, скульптура. Будівництво мавзолеїв для правителів (Тадж-Махал в Аґрі)

Китайська імперія у III–XII ст.**Хронологія подій**

Дата	Подія
220 р.	Розпад Ханської імперії. Становлення феодального суспільства в Китаї
618–907 рр.	Правління династії Тан
906–1279 рр.	Правління династії Сун
1125–1234 рр.	Правління династії Цзинь
1280–1368 рр.	Китай потрапляє під владу монголів. Правління монгольської династії Юань
1368–1644 рр.	Звільнення з-під влади монголів. Правління династії Мін

Культура Китаю

Релігія Китаю	Освіта, наука	Література, мистецтво
Буддизм, конфуціанство, даосизм; культ предків	Створена мережа шкіл та система державних іспитів для підготовки урядовців. Розвинена астрономія. Створені перші енциклопедії з сільського господарства. Розвинена медицина. Робили щеплення від оспи	Золоте століття поезії. Поети: Лі Бо, Ху Фу. Розвинена архітектура — пагоди. Живопис, скульптура

8 клас

ВСТУП

Періодизація всесвітньої історії

Історія Давнього світу (кінець V ст. н. е.)	Історія середніх віків (V — кінець XV ст.)	Історія Нового часу (кінець XV — початок XX ст.)	Новітня історія (з початку XX ст.)
Становлення цивілізації, формування аграрно- ремісничої цивілізації	Розвинена аграрно-реміс- нича цивілізація	Перехід до індустріальної цивілізації / загибель ін- діанських цивілізацій	Розвинена індуст- ріальна цивілізація

ТЕМА 1. ВЕЛИКІ ГЕОГРАФІЧНІ ВІДКРИТТЯ: ЗУСТРІЧ ЦИВІЛІЗАЦІЙ

Великі географічні відкриття

Бартоломеу Діаш (1450–1500)	- У 1487 р. обігнув Африку з півдня. 1488 р. відкрив мис Доброї Надії. - Вийшов в Індійський океан
Христофор Колумб (1451–1506)	- Перетнув Атлантичний океан. 12 жовтня 1492 року відкрив Америку, вважаючи, що це Індія. - Відкрив велику кількість островів (Багамські, Гаїті, Кубу, Ямаїку та ін.) - Відкрив карибські береги Гондурасу, Панами, Нікарагуа. - Відкрив шлях у Південну Америку
Васко да Гама (1469–1524)	- У 1497–1499 рр., обігнувши мис Доброї Надії, пройшов вздовж східного узбе- режжя Африки. - Перетнув Індійський океан. - Встановив дипломатичні та торгові відносини з Індією
Фернан Магеллан (1480–1521)	- Перетнув Атлантичний океан. - Відкрив протоку, пізніше названу Магеллановою. - Увійшов в океан, названий учасниками експедиції Тихим. - Дістався до Філіппінських островів. - Його експедиція у 1519–1522 рр. здійснила першу навколосвітню подорож

Наслідки Великих географічних відкриттів

- Небачений розвиток торгівлі — встановлено торгові зв'язки між новими материками та країнами.
- Формування системи світової торгівлі. Переміщення торгових шляхів із Середземного моря у при-
атлантичні країни. Поява нових центрів торгівлі. Розвиток кораблебудування.
- Зростання виробництва товарів, збагачення частини європейської буржуазії, розпочалося становлен-
ня індустріальної цивілізації.
- Формування колоніальних імперій — Іспанії, Португалії, Англії та Голландії.
- Початок колоніального пограбування народів Азії, Африки та Америки й перетворення цих територій
на аграрно-сировинні додатки до європейських держав.
- Надходження значної кількості дорогоцінних металів призвело до «революції цін», тобто знецінення
вартості грошей через знецінення золота.
- Європа познайомилася з новими корисними продуктами харчування (картопля, кукурудза, гарбуз,
квасоля, кава, шоколад) та опанувала шкідливу звичку палити тютюн

ТЕМА 2. ЛЮДИНА РАННЬОЇ НОВОЇ ДОБИ

Матеріальний світ і суспільство

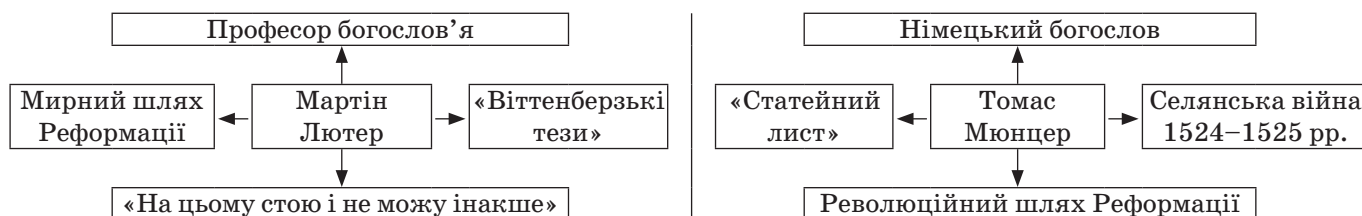
Винаходи й удосконалення	Їх застосування і наслідки
Застосування водяного двигуна	Приведення в рух колесом молота або преса в майстерні. Піднімання руди й відкачування води із шахт. Використання колеса для вдування повітря великими міхами в пла- вильну піч
Винахід домни	Видобуток чавуну і сталі. Збільшення виплавки металів
Удосконалення вогнепальної зброї	Виробництво нових видів вогнепальної зброї. Переворот у військовій справі, зменшення значення рицарської кінноти
Удосконалення кораблебудування і техніки мореплавства	Можливість здійснювати тривалі подорожі у відкритому морі
Винахід книгодрукування	Можливість швидкого поширення нагромаджених людством знань. Розвиток освіти й літератури
Винайдення самопрядки й горизонтального ткацького верстату	Великі зрушення в текстильній промисловості. Прискорився процес прядіння. Покращилися якість прядива

Порівняння часів Середньовіччя та Нової історії

Середньовіччя	Нова історія
Економічне життя	
Натуральне господарство	Ринкове господарство
Аграрне суспільство	Індустріальне суспільство
Основне багатство — земля	Основне багатство — гроші, капітал
Основні стани населення	
Феодали — власники землі. Духовенство — служителі церкви. Селяни — залежні і вільні. Міщани — жителі міст	Буржуазія — підприємці-власники Наймані робітники. Селяни. Інтелігенція. Духовенство
Політичне життя	
Форма політичної влади — станова монархія. Утворення імперій і їхній розпад	Абсолютна монархія. Утворення національних держав і колоніальних імперій
Церква та культура	
Панування релігії. Переслідування вчених	Початок панування науки. Піднесення культури. Започаткування основних прав і свобод людини

ТЕМА 3. РЕФОРМАЦІЯ І КОНТРРЕФОРМАЦІЯ

Мартін Лютер і Томас Мюнцер

Хід Селянської війни (1524–1525)

Дата	Подія
Літо 1524 р.	Початок війни. Селянські заворушення у Південно-Східній Німеччині, які переростають у відкрите повстання
Початок 1525 р.	Поява програми повсталих «Статейного листа», яка була складена селянами — прихильниками Мюнцера. Програма містила вимоги повного звільнення від феодального гніту, перебудову життя на принципах «божественного права»
Весна 1525 р.	Поширення повстання на територію Верхньої Швабії. Поява нової, більш поміркованої, програми «Дванадцять статей», в якій містилися положення про послаблення гніту феодалів і церкви. Керівники селянських загонів укладають перемир'я з феодалами
Квітень 1525 р.	Розгром повстання у Швабії. Поширення повстання у Франконії та Північній Німеччині. Намагання Мюнцера об'єднати повсталих і створити єдиний центр у Тюрінгії
Травень 1525 р.	Розгром повсталих князями Північної Німеччини. Страта Мюнцера, переслідування учасників повстання

Наслідки Селянської війни

- Посилення феодального гніту.
- Покріпачення великої частини селян.
- Збереження роздробленості країни.
- Розвиток капіталістичних відносин загальмувався.
- Влада католицької церкви послабилася

Поширення реформаційних ідей

- Католицька церква поступово втрачає свій колишній вплив.
- У Німеччині деякі князі захоплюють церковні землі і стають главами церков у своїх князівствах.
- Церква отримує назву лютеранської.
- Скасовуються пишні обряди, деякі з численних релігійних свят, церква стає «дешевшою».
- Прибічники Реформації отримали назву протестанти (після того, як лютерани на вимоги католицьких князів їх покарати заявили протест).
- Релігійна війна між протестантами і католиками скінчилася Аугсбурзьким релігійним миром 1555 р. Кожний князь тепер вибирав собі віру за правилом: «Чия влада, того й віра»

Протестантська церква — це християнська церква, яка відійшла від католицької в епоху Реформації

Основні ознаки лютеранської церкви

- Спасіння душі через особисту віру.
- Відмова від пишних церковних обрядів.
- Спрощення богослужіння.
- Об'єднання в громади на чолі з виборним пастором та церковною радою.
- Найвища влада зосереджується в руках єпископів та архієпископа.
- Влада Папи Римського не визнається.
- Єдине джерело віри — це Святе Письмо — Біблія

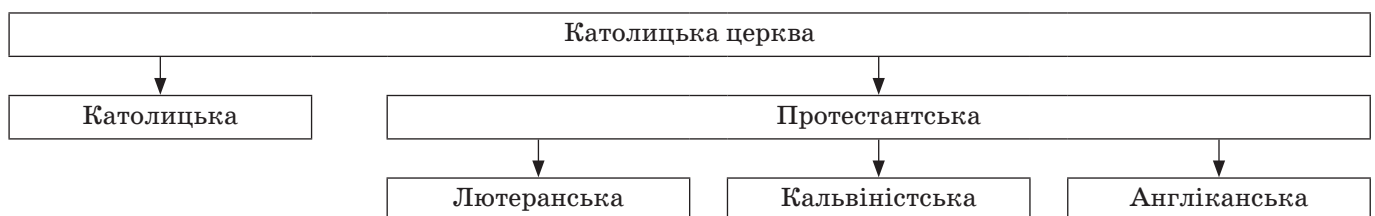
Засоби боротьби католицької церкви з Реформацією

Орден єзуїтів, або Товариство Ісуса

- Створений у 1540 р. Папою Римським для боротьби з Реформацією.
- Засновник ордену — Ігнатіо Лойола.
- Девіз — «Усе на славу Богові».
- Мав військову структуру. На чолі — генерал, підпорядкований лише папі.
- Суворі дисципліна — накази повинні виконуватися без жодних вагань.
- Правила — «Якщо церква визначила, що річ, яка здається нам білою, чорна, ми відразу ж повинні визначити її чорною».
- Мета: «повернути заблудлі маси в лоно церкви». Мета виправдовує всі засоби: лестощі, обман, входження в довіру, вбивства задля збереження віри.
- Монастирів не мали. Носили звичайний одяг і поводитися так, щоб нічим не відрізнятися від інших людей. Для впливу на молодь у багатьох країнах відкривали школи, де дітей виховували в дусі католицизму. Володіли землями, підприємствами, кораблями і навіть колоніями у Південній Америці

Створення протестантської церкви

ТЕМА 4. ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКІ ДЕРЖАВИ В XVI — ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.

Франція

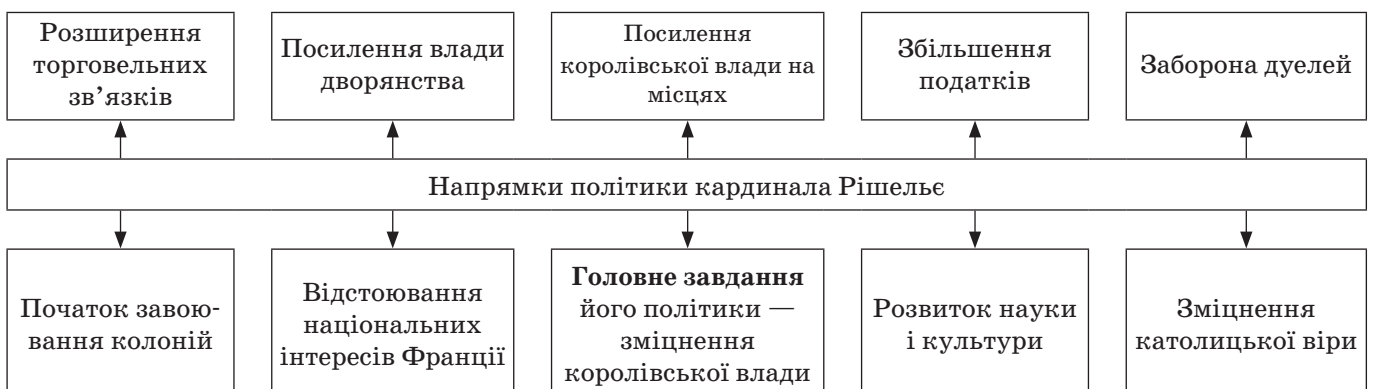
Причини громадянських воєн

- Невдоволення феодальної знаті посиленням абсолютизму.
- Міжусобні війни.
- Розпуск французької армії.
- Поширення ідей Реформації.
- Непримиренність католицької церкви.
- Утворення двох протилежних таборів: на півдні — кальвіністи-гугеноти на чолі з Бурбонами, на півночі — католики на чолі з Гізами

Громадянські війни (1562–1598)

Дата	Подія
1562 р.	Початок воєн з випадку у містечку Вассі, коли герцог Гіз із своїм військовим загоном на- пав на зібрання обеззброєнних гугенотів. Початок військових дій між гугенотами і като- ликами
1570 р.	Укладення Сен-Жерменського миру: протестантське богослужіння дозволялося в усьому королівстві, гугеноти отримали чотири фортеці і право обіймати вищі державні посади. Лідером гугенотів стає Генріх Наваррський
1572 р.	Поява плану примирення католиків і гугенотів шляхом династичного шлюбу Генріха Бурбона і Маргарити Валуа, сестри короля Карла IX
24 серпня 1572 р.	Варфоломійська ніч. Гугеноти, які приїхали на весілля, були віроломно вбиті. Всього загинуло близько 2 тис. гугенотів, в тому числі адмірал Коліньї
1573 р. 1576 р.	Утворення на півдні Франції держави гугенотів — Конфедерації на чолі з Генріхом Наваррським, республіки з представницьким органом влади, фінансами, податками, армією. Утворення на півночі Франції Католицької ліги, де керівну роль відігравала феодальна аристократія на чолі з Гізами
1574 р.	Смерть Карла IX. Прихід до влади Генріха III
1584 р.	Утворення Паризької ліги і «Комітету 16», до складу яких входила буржуазія, що була невдоволена правлінням короля
1588 р.	Повстання в Парижі. Генріх III тікає зі столиці на південь Франції і проголошує своїм спадкоємцем Генріха Наваррського
1589 рік	Убивство Генріха III монахом — членом Католицької ліги. Влада переходить до Генріха Бурбона, проте Католицька ліга його не визнала
1591 р.	Вторгнення іспанських інтервентів на територію Франції
1592 р.	Масові селянські повстання
1593 р.	Прийняття Генріхом IV католицької віри
1594 р.	Генріх IV заступив на престол
1598 р.	Нантський едикт: католицизм визнавався державною релігією, гугенотам дозволялось сповідувати свою віру всюди, крім Парижа, вони могли обіймати будь-які посади в дер- жаві нарівні з католиками, зберігали армію 35 тис. чол., 200 фортець, їхнім містам була залишена низка привілеїв

Державна діяльність кардинала Рішельє

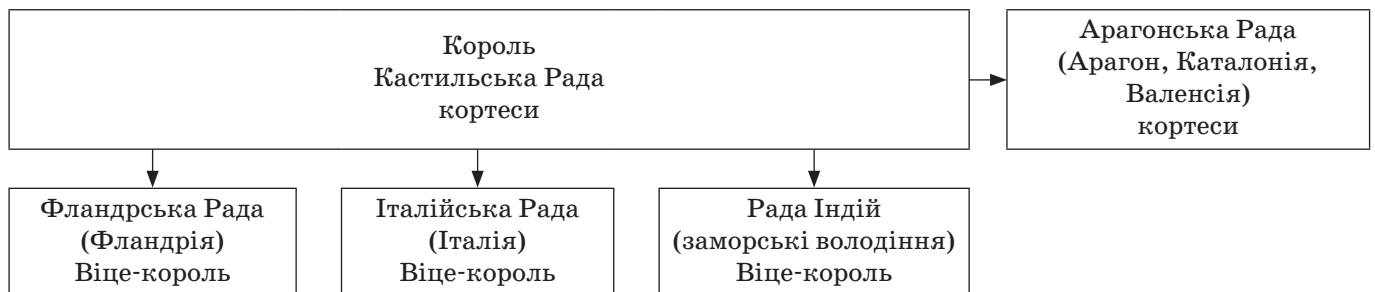

Іспанія

Соціально-економічний розвиток

- Нерівномірність соціально-економічного розвитку окремих регіонів (наприклад, у Кастилії і Каталонії селяни були особисто вільними, в Арагоні — феодално залежними).
- Подальший розвиток сільського господарства (виращування винограду, оливок, цукрової тростини, рису, цитрусових), зумовлений розширенням зовнішньої торгівлі в результаті Великих географічних відкриттів.
- Піднесення ремісничого виробництва, поява мануфактур. Зростання виробництва сукна та шовкових тканин.
- Розширення внутрішньої і зовнішньої торгівлі. Великим центром торгівлі стає Севілья.
- Зростання міст.
- У 1519 році Іспанія стає частиною Священної Римської імперії, а її імператором Карл V

Іспанський абсолютизм

Нідерланди

Нідерландська революція (1566—1609)

Дата	Подія
1566–1567 рр.	«Іконоборче повстання», спрямоване проти католицької церкви
1567 рік	Каральний похід герцога Альби. Утворення «Ради у справах по заколотах»
1567–1568 рр.	Розгортання масового народного руху. На боротьбу стають «лісові гези», «морські гези», частина нідерландського дворянства на чолі з принцом Оранським
1571 р.	Запровадження герцогом Альбою 10 % податку з продажу всіх товарів
1572 р.	Захоплення портового міста Бриль. Керівництво повстанням перейшло до принца Оранського
1573–1575 рр.	Облога Хаарлема і Лейдена. Перемога над військами герцога Альби
1576 р.	Повстання в іспанських військах
1576 р.	Повстання в центральних і південних провінціях. Арешт членів Державної Ради. Початок переговорів буржуазії цих провінцій з іспанцями і визнання ними влади Філіппа II
1579 р.	Укладення Утрехтської унії. Утворення Сполучених провінцій Нідерландів — Голландії
1585 р.	Обрання правителем Голландії Морица Оранського
1609 р.	Визнання Іспанією незалежності Голландії

Наслідки революції

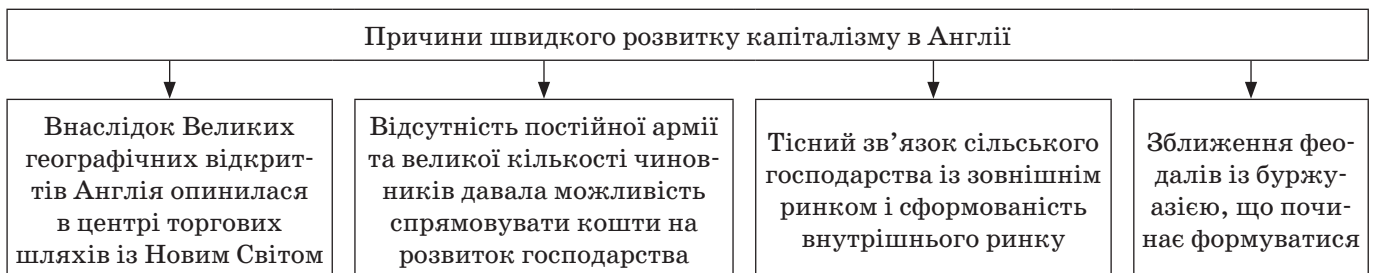
Позитивні	Негативні
Владу здобула буржуазія, знищено феодальні порядки	Не вся територія Нідерландів увійшла до незалежної держави (південні провінції залишались під владою Іспанії)
Здобуто незалежність від Іспанії (північні провінції)	Перемога кальвінізму призвела до обмеження прав католицької церкви (порушено принцип віротерпимості)
Нідерландське суспільство перейшло від аграрної стадії розвитку до індустріальної	
Утворено велику колоніальну імперію	
Голландський флот став найбільшим у світі	
Амстердам став центром світової торгівлі	

Розвиток капіталістичного виробництва в Нідерландах

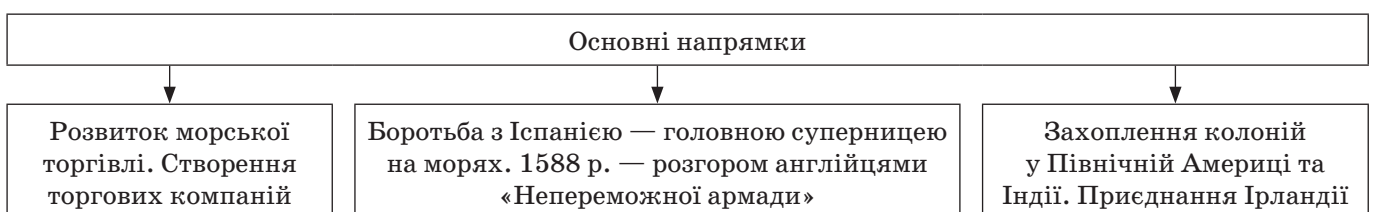
Сприятливі умови	Несприятливі умови
Розвиток морської торгівлі в результаті Великих географічних відкриттів. Розвиток мануфактури. Занепад цехового ремесла. Зростання міст. Перетворення Антверпена на центр світової торгівлі. Запровадження нових податків на торгівлю. Поширення торгових операцій з Англією. Поширення протестантизму	Залежність країни від феодально-католицької Іспанії. Колоніальна політика Іспанії щодо Нідерландів. Збільшення податків. Заборона нідерландським купцям торгувати в американських колоніях Іспанії. Збереження феодальних порядків у південній частині країни. Переслідування єретиків

Англія

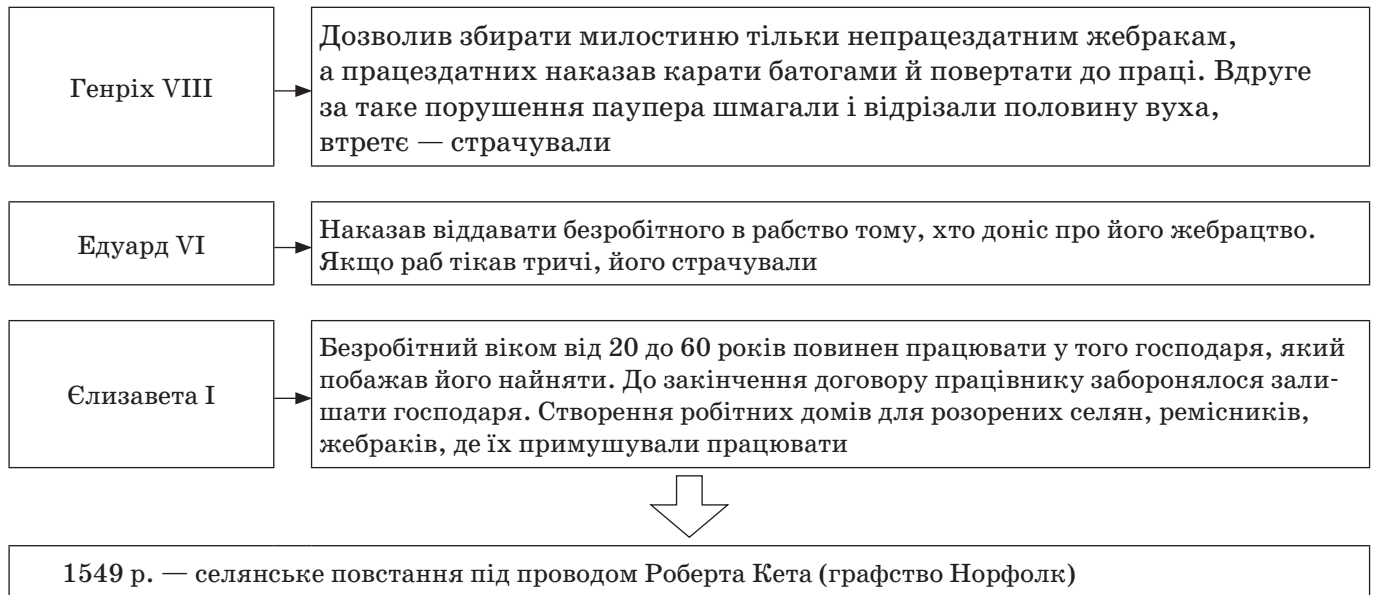
Розвиток капіталізму в Англії

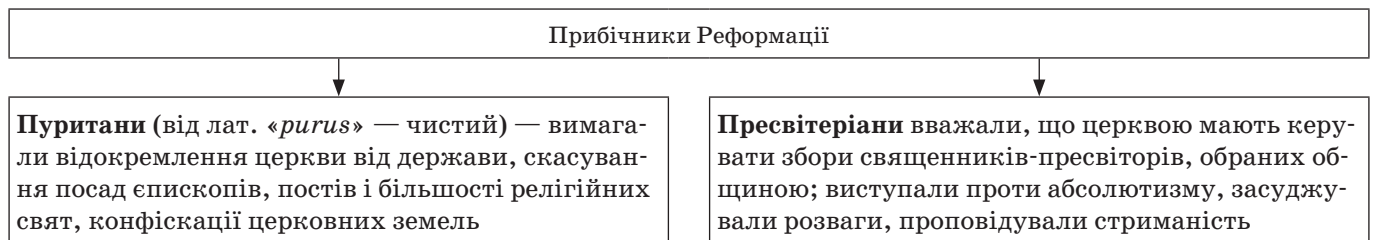
Зовнішня політика Англії

«Криваве законодавство» XVI ст.

Реформація в Англії

Міжнародні відносини

Тридцятилітня війна (1618—1648)

Періоди	Зміст подій
Чеський (1618–1624)	Обрання нового уряду в Чехії. Позбавлення Фердинанда II влади над Чехією. Похід чеських військ на Відень. Союз Фердинанда II і Католицької ліги. 1620 р. — битва біля Білої Гори, поразка чеських військ
Датський (1625–1629)	Вступ у війну датського корля Крістіана IV. Армія найманців Альбрехта Валленштейна здобула ряд перемог у Північній Німеччині та Данії. Поразка Крістіана IV
Шведський (1630–1635)	Висадка шведської армії на чолі з Густавом-Адольфом на півночі Німеччини. 1631 р. — перемога Густава-Адольфа під Лейпцигом, 1632 р. — під Аугсбургом, вступ до Мюнхена. Загибель Густава-Адольфа під Лютценом. Поразка шведської армії у 1634 р.
Франко-шведський (1635–1648)	Швеція розпочинає війну в Німеччині, Франція — в Іспанії. Розгортання партизанської війни в Німеччині. Поразка Габсбургів. Укладення Вестфальського миру

Вестфальський мир 24 жовтня 1648 р.

Країна	Зміст
Швеція	Отримала всю Західну і частину Східної Померанії. До неї відійшли також архієпископства Бремен і Ферден, місто Вісмар. Дістала право контролювати гирла великих річок Везери, Ельби й Одери. Швейцарські королі відтепер мали право втручатися в імперські справи. Отримала величезну грошову компенсацію. Перетворилася на велику європейську державу
Франція	Отримала Ельзас і три лотаринзькі єпископства Мец, Туль, Верден. Під її опіку перейшло десять імперських міст
Голландія і Швейцарія	Визнано їх повну незалежність
Німеччина	Закріплено її політичну роздробленість ще на 200 років. Сама імперія перетворювалася на формальне об'єднання розрізнених територій на чолі зі спільним монархом та рейхстагом. Великі німецькі держави збільшили свої володіння за рахунок дрібних князівств. Були визнані рівноправними всі віри

ТЕМА 5. КУЛЬТУРА ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ XVI — ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТ.

Розвиток наукових знань

Основні досягнення в медицині	Основні досягнення в математиці
- Розпочинаються дослідження організму людини: відкрито кровообіг, існування мікробів. - Дж. Фракастеро дослідив збудників інфекційних захворювань і засобів боротьби з ними. - Зародилася наукова анатомія. - Видано працю А. Везалія «Про будову людського тіла»	- Закладаються основи сучасної алгебри. - Винайдено логарифми. - Вводяться знаки для записів алгебраїчних дій (додавання, віднімання, рівняння, добування кореня, дужки). - Розвивається тригонометрія. - Рене Декарт встановлює зв'язок між геометрією та алгеброю. - З'явилася можливість виконувати математичний аналіз процесів руху в природі

Розвиток освіти	Книгодрукування
- Поряд із церковними виникають приватні та школи на утриманні міських рад. Навчали письма, арифметики, давали відомості з природознавства. Університетська освіта 1348 р. — заснування Празького університету. 1364 р. — заснування Краківського університету. - Відомими в Європі були університети Парижа (Франція), Болоньї (Італія), Оксфорда (Англія) та ін. - XV ст. — в Європі діяло 65 університетів. - XVI ст. — виникають нові університети в Голландії (1575 р. — в Лейдені, пізніше у Гронінгені, Утрехті та ін.)	- XIV ст. — в Європі поширилося виготовлення паперу; 1455 р. — німець Йоган Гутенберг винайшов книгодрукування і створив друкарський верстат; - поч. XVI ст. — у Європі працює 1100 друкарень: книги стали дешевшими й доступними; - XVI ст. — значного поширення набуває книжкова ілюстрація, що було пов'язано з розвитком друкарської справи

Найвизначніші представники

Учені та мислителі	Основні ідеї та відкриття
Ніколай Коперник (1473–1543)	• Виріс у Польщі, навчався в університетах Італії, вивчав право, математику, медицину, стародавні мови, твори античних авторів. • 30 років спостерігав небо і досліджував небесні світила. • Відкрив, що Земля обертається навколо Сонця, а не навпаки. Доводив, що Земля не є нерухомим центром Всесвіту, а обертається навколо своєї осі разом з іншими планетами навколо Сонця. Зазнав переслідування інквізиції. • Наприкінці життя опублікував книжку «Про обертання небесних сфер»
Джордано Бруно (1548–1600)	• Був монахом, втік з монастиря, познайомившись з працями Коперника. Вважав, що всемогутності Бога має відповідати безкінечний Всесвіт, який «не має кінця, він безмежний і безкінечний». 16 років перебував за кордоном, а повернувшись, був заарештований за свої погляди інквізицією. • Через вісім років катувань й умовлянь його було спалено на вогнищі у 1600 р.
Галілео Галілей (1564–1642)	• Придворний астроном тосканського князя, називав висновки Коперника «чистісінькою дурницею». • Захоплювався астрономією і винайшов телескоп, який збільшував зображення у 30 разів. Відкрив гори на Місяці, кільця у Сатурна, плями на Сонці, супутники навколо Юпітера. Зазнав переслідувань інквізиції. 9 років йому були заборонені розмови про рух Землі і друкування будь-яких праць. • У 70-річному віці після тривалих допитів змушений був зректися своїх поглядів. За легендою, після цього публічного каяття він підвівся і прошепотів: «А все-таки вона обертається!»

Мистецтво Високого та Північного Відродження

Високе Відродження в Італії	Північне Відродження
Більш відчутний вплив середньовічного живопису	Спрямований у майбутнє погляд на людину
Ставлення до античної культури як до творів високого зразка	Інтерес до повсякденного життя
Віддзеркалення у роботах трагізму людського існування	Орієнтація на задоволення смаків цінителів-багатіїв

Мистецькі стилі: бароко і рококо

Основні риси бароко	Основні риси рококо
• Пишність • Парадність • Декоративність • Емоційність • Живописність • Складні форми • Домінування почуття над розумом	Легкий візерунчатий орнамент у вигляді гірлянд із сплетеного листя, квітів, розеток

Література і театр

Гуманістичні принципи нової літератури

- Вільний розвиток людської особистості.
- Свобода людини.
- Цінність людини і віра в неї.
- Прагнення до задоволення людських потреб.
- Свобода мислення

Найвизначніші представники

Письменники	Зміст творчості
Томас Мор (1478–1535)	Видав «Золоту книгу про найкращій устрій держави і про новий острів Утопія». Обіймав посаду канцлера Англії, за відмову присягнути королю був страчений
Франсуа Рабле (1494–1553)	Французький письменник-гуманіст, автор роману «Гаргантюа та Пантагрюель», який вважають енциклопедією Відродження
Вільям Шекспір (1564–1616)	Автор 37 п'єс і 132 сонетів, був одним із співвласників театру «Глобус». Найбільш відомі трагедії: «Гамлет», «Отелло», «Ромео і Джульєтта», комедії «Сон в літню ніч», «Венеціанський купець»
Мігель Сервантес (1547–1616)	Головним його твором став «Дон Кіхот», де зображено збіднілого дворянина, що прагне виправити людей, встановити справедливість у світі

ТЕМА 6. ПОЛЬСЬКА ДЕРЖАВА І МОСКОВСЬКЕ ЦАРСТВО

Польська держава (середина XV — кінець XVII ст.)

Хронологія подій

Дата	Події
1454 р.	Нешавський договір Казимира IV, що поставив королів у залежність від шляхти
1496 р.	Пьотрковський привілей Яна Ольбрахта завершив формування станово-представницької монархії у Польщі
1505 р.	Радомська конституція обмежила владу королю на користь магнатів
1569 р.	Люблінська унія об'єднала землі Польщі і Великого князівства Литовського в Речі Посполитій
1596 р.	Берестейська унія про злиття католицької та православної церков на території Речі Посполитої та утворення греко-католицької (уніатської) церкви, яка підпорядковувалася владі Папи Римського
1683 р.	Віденська битва. Союзна армія, очолювана Яном Собеським, завдала поразки туркам
1684 р.	Річ Посполита увійшла до складу «Священної ліги», створеної Венеції, Священної Римської імперії та Московської держави для боротьби з Туреччиною
1686 р.	«Вічний мир» між Річчю Посполитою, Московською державою
1699 р.	Карловицький мир між та Османською імперією та Річчю Посполитою, за яким останній відійшли Поділля і частина Правобережної України

Державний устрій Речі Посполитої

Фільваркове господарство

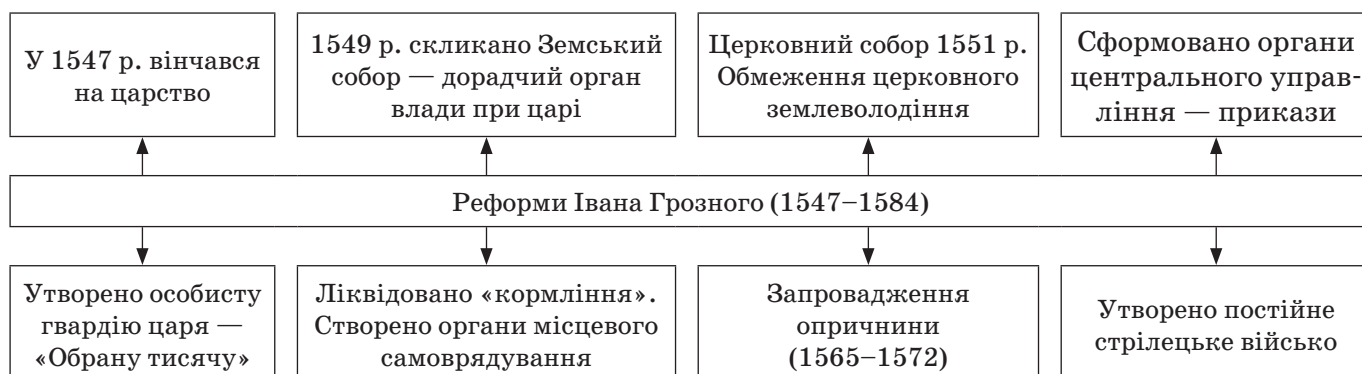
Ознаки феодалізму	Ознаки капіталізму
Утворювалося шляхом привласнення общинних земель та селянських наділів. Засновувалося в маєтках феодалів. Використовувалася праця залежних селян-кріпаків. Використовувалися форми феодалської експлуатації селян, насамперед панщина	Було багатогалузевим господарством. Тут створювалися невеликі промислові підприємства для переробки сировини: млини, чинбарні, винокурні, крупорушки тощо. Господарство орієнтувалось на задоволення потреб ринку з метою отримання прибутку

Культура Польщі у XVI ст.

- XVI ст. — піднесення культури.
- Центр освіти — Краківський університет, де викладали астрономію, математику, римське право, класичну античну літературу.
- Видатні діячі польської культури — астроном Н. Коперник, письменники М. Рей, Я. Кохановський, А. Моджевський; видатний скульптор європейського масштабу — В. Ствош (1446–1533). Дерев'яний вівтар Краківського собору, над яким він працював 12 років, є монументальним витвором

Московська держава

Політика Івана IV (1547–1584)

Зовнішня політика Івана Грозного

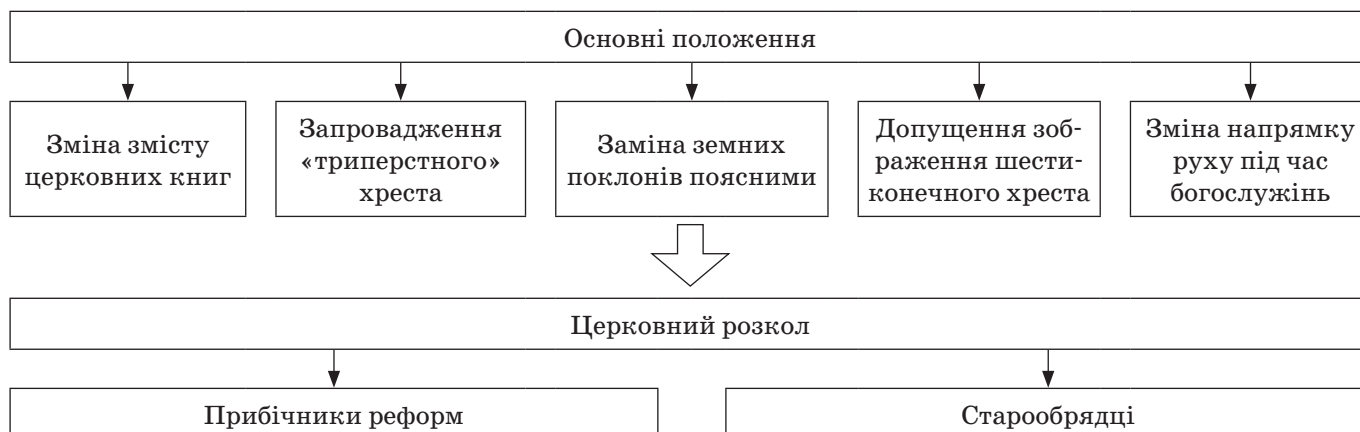
Захід	Схід
1553 р. — встановлення регулярних торгових зв'язків з Англією. 1558–1583 рр. — Лівонська війна за Балтійське узбережжя з Лівонським орденом, Литвою, Польщею, Швецією (закінчилася поразкою Росії)	1552 р. — завойовано Казанське ханство. У російське підданство перейшли Удмуртія та Башкирія 1556 р. — завоювання Астраханського ханства 1582 р. — початок завоювання Сибірського ханства

«Смутні часи» у Московській державі на поч. XVII ст.

Основні напрямки політики Олексія Михайловича (1645–1676)

Внутрішня	Зовнішня
Значення Боярської думи і Земського собору зменшується. Запровадив полки «нового зразка», що мали європейську зброю. Сприяв розвитку підприємництва, особливо в торгівлі. Видав новий збірник законів «Соборне уложення» (1649), який остаточно затвердив кріпосне право	Приєднав Лівобережну Україну (за договором з Б. Хмельницьким 1654 р.). Уклав у 1667 році Андрусівське перемир'я з Польщею, поділивши між собою територію України. Укладено 1681 р. з Туреччиною і Кримським ханством. У 1686 р. підписано «Вічний мир» з Польщею. За Нерченським договором 1689 р. встановлено кордон з Китаєм

Реформа Никона та церковний розкол**Селянська війна під проводом Степана Разіна (1670–1671)**

Дата	Подія
1667 р.	Початок війни на Дону. Похід повсталих на Волгу і Каспій. Очолив повсталих Степан Разін
1668 р.	Повсталі дійшли до Дербенту, Баку, Ірану. Взяли декілька торгових міст
1669 р.	Повернення з Персії, взяття Астрахані
1670 р.	Взяття Царицина. Запровадження у захоплених містах козацького самоврядування, роздача награваного добра біднякам
1670 р.	Похід вгору по Волзі. Приєднання до повсталих народів Поволжя. Захоплення Саратова і Самари, взяття в облогу Симбірська
1670 р.	Формування дворянського ополчення для боротьби з повсталими. Розправи над учасниками повстання
1671 р.	Придушення повстання. Страта Степана Разіна

ТЕМА 7. КРИЗА СТАРОГО ПОРЯДКУ. ПОЧАТОК МОДЕРНІЗАЦІЇ**Англійська революція****Розвиток капіталістичних відносин в Англії на поч. XVII ст.**

Сприяло розвитку	Гальмувало розвиток
- Відбувся аграрний переворот — вилучення землі у селян на користь землевласників. - Зароджується мануфактурне виробництво. - Залучення Англії до атлантичної торгівлі. - Великі успіхи в розвитку морської торгівлі. - Утворення великих торговельних компаній. - Перетворення Англії на колоніальну державу. - Утворення англіканської церкви. - Поява нових верств суспільства — буржуазії та найманих робітників	- Земля вважалася власністю короля. - Великі податки на продаж землі або передачу її у спадщину. - Панування абсолютизму. - Прагнення короля правити державою одноосібно. - Постійне збільшення податків і введення різних поборів. - Політика здійснювалася не в інтересах буржуазії. - Зростання суперечностей між королем і парламентом

Розгортання революції і громадянської війни

Дата	Подія
3 листопада 1640 р.	Скликання Карлом I «Довгого парламенту»
1640–1642 рр.	«Мирне» засідання парламенту. Прийнято закони про заборону королем збирати податки без згоди парламенту, знищення каральних органів, страта головних радників короля. Прийняття «Великої Ремонстрації» — документа, де обґрунтовувалися буржуазні принципи недоторканності особи та її власності, визначалося право парламенту контролювати діяльність королівських міністрів
Поч. 1642 р.	Залишення королем Лондона і формування ним армії роялістів — прихильників короля — кавальєрів. Формування армії парламенту — «круглоголових»
1642 р.	Початок військових дій між арміями короля і парламенту. Поразка парламентської армії. Початок створення армії «нового зразка» на чолі з Олівером Кромвелем
14 червня 1645 р.	Битва біля Нейзбі. Розгром Кромвелем королівської армії. Втеча Карла I до Шотландії
30 січня 1649 р.	Страта короля Карла I
Кінець 40-х — поч. 50-х рр.	Проголошення Англії республікою на чолі з О. Кромвелем. Конфіскація земель короля, феодальної знаті і церкви, продаж їх «новому дворянству»
1658 р.	Смерть Олівера Кромвеля. Посилення генерала Монка. Переговори із сином короля принцом Уельським
1660 р.	Вступ армії генерала Монка у Лондон. Вибори до парламенту. Прихід до влади Карла II. Повноваження короля було обмежено

Рестаурація Стюартів

Карл II (1660–1685)	• Відновив англіканську церкву. • Стратив деяких прибічників революції. • Частину конфіскованих земель повернув власникам. • За його правління відбувається формування двох політичних партій — торі (партія прибічників короля) та вігі (партія парламенту). • Економічний розвиток Англії починає зростати швидкими темпами
Яків II (1685–1688)	• Підтримував католицьку віру, призначив багатьох католиків офіцерами в армії й урядовцями. • Створивши 40-тисячну армію, намагався встановити в Англії абсолютизм і відновити католицизм. • Ці дії призвели до державного перевороту. На англійський престол було запрошено Вільгельма Оранського, який підписав «Білль про права»
Вільгельм Оранський (1688–1702)	• Прийшов до влади мирним шляхом внаслідок «родинної перестановки». Це був державний переворот, який дістав назву «славної революції». • У 1689 р. підписав «Білль про права», за яким в Англії встановлювалося конституційна монархія, коли «король царює, але не править»

Передумови промислового перевороту

Учені	Основні ідеї та відкриття
Ісаак Ньютон	Розробив основи механіки. Відкрив закон всесвітнього тяжіння, розробив теорію руху небесних тіл. Залишив багато праць з оптики, астрономії, математики
Адам Сміт	Засновник економічної науки. Доводив у книзі «Багатство народів», що, піклуючись про власні інтереси, люди роблять життя інших кращим. Захищав приватну власність
Джон Уайт	Прядильна машина з літаючим човником
Джеймс Харгрівс	Прядильна машина «Джелі». Завдяки цим винаходам продуктивність праці зросла у 20 разів
Едмунд Картрайт	Механічний ткацький верстат
Т. Севері, Т. Ньюкомен	Парова машина для відкачування води із шахт
Дж. Уатт	Одноциліндрова парова машина з обертальним валом (1764)

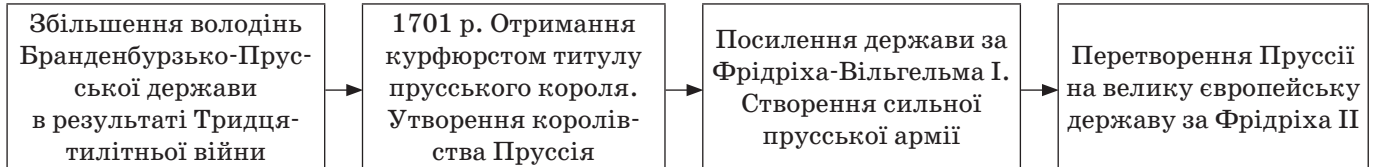
ТЕМА 8. ДОБА ПРОСВІТНИЦТВА. РОСІЯ. СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ АМЕРИКИ

Суспільно-політичні погляди французьких просвітителів

Учені та мислителі	Основні ідеї та відкриття
Шарль Монтеск'є (1689–1755)	- Обґрунтував теорію про поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову. - Виступав за обмеження влади короля конституцією та двопалатним парламентом. - Ідеал — монархія, обмежена конституцією, яка б забезпечувала владу буржуазії
Вольтер (1694–1778)	- Виступав за обмеження влади короля і необхідність запровадження конституції, ліквідацію привілеїв дворянства та духовенства. - Найсправедливішим устроєм вважав такий, в основі якого лежить свобода, власність, рівність. - Виступав за скасування феодальних привілеїв, проголошував свободу віросповідання, друку, слова. - У церкві вбачав своїх ворогів, проте релігію вважав корисною для народу
Дені Дідро (1713–1784)	- Завданням держави вважав забезпечення громадянам їхніх прав. - Виступав за скасування феодальних відносин, за наділення селян землею, ліквідацію станових привілеїв. - Держава має дбати про розвиток освіти, виховання, проводити прогресивні реформи. - Був прихильником виборних органів влади, але не заперечував монархію. - Виступав проти будь-якої релігії
Жан-Жак Руссо (1712–1778)	- Прихильник республіканської форми правління, висунув ідею природного народного суверенітету, заснованого на принципах рівності і вільності. - Громадяни повинні перебувати під захистом законів, прийнятих ними самими, а держава повинна втілювати волю народу. - Найважливіші суспільні проблеми повинні вирішуватися через плебісцит. - Визнавав користь релігії
Жан Мельє (1727–1781)	- У своїй праці «Заповіт» оголосив війну Богу, королю і всім багатіям. - Виступав за скасування приватної власності і передачу землі у спільне користування. - Закликав до революції, щоб знищити владу короля і привілейованих станів

Пруссія

Посилення Пруської держави

Найвизначніші королі Пруської держави

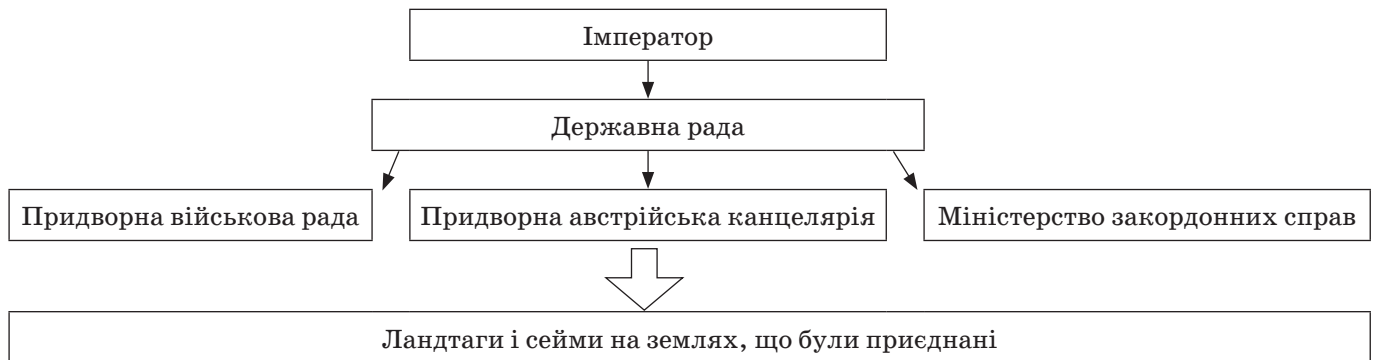
Фрідріх (1620–1688)	• За його правління починається посилення Пруської держави. • Звільнив країну від польської залежності. • Запросив 200 тис. втікачів-гугенотів, що завезли ремесла і започаткували промисловість. • Сприяв хліборобам, знижуючи податки. • У столичному Берліні були відкриті: університет, бібліотека, видавалися газети і книжки. Між містами Пруссії діяла державна пошта
Фрідріх-Вільгельм I (1688–1740)	• Перетворив країну на казарму. • Протестант, зневажав розкіш, продав усі родинні коштовності, щоб сплатити державний борг. Заборонив торгівлю дорогими товарами. • Карав чиновників за порушення дисципліни, хабарництво і казнокрадство. • Наклав на дворянство податки. • Приймав втікачів протестантів і селив на запустілих землях. • Заохочував торгівлю, за нього в Росію розпочався вивіз пруського сукна. • Збільшив армію з 38 тис. до 83 тис., запровадив сувору дисципліну і муштру. • До науки і мистецтва був байдужий, проте запровадив загальне навчання, побудувавши багато шкіл
Фрідріх II (1740–1786)	• Його гасло: «Король є найпершим слугою своїх народів». • Мав гарну освіту, цікавився мистецтвом і філософією. • Прийняв «Закон про віротерпимість», в якому зазначено: «Кожен має право рятуватися у власний спосіб». • Велику увагу приділяв розвитку сільського господарства, впорядкував панщину. • Сприяв розвитку промисловості і торгівлі. Побудував 300 нових мануфактур, заборонив ввіз майже 500 назв товарів. Ліквідував внутрішні митниці. • Армія зросла до 200 тис. чоловік. Захопив Сілезію в Австрії, але програв у Семилітній війні росіянам. • Запровадив обов'язкове навчання дітей від 5 до 13 років

Австрія

Зростання території Австрійської імперії

Дата	Приєднані території
1699 р.	За договором з Туреччиною приєднані Східна Угорщина, Трансильванія, Хорватія, частина Словенії
Поч. XVIII ст.	Від Іспанії — іспанські Нідерланди, частина Італії — Ломбардія, Неаполь, Сардинія
1718 р.	Від Туреччини — частина Сербії і Валахії, Славонія, Північна Боснія, Банат
1772 р.	Після першого поділу Польщі — Південна Польща, Східна Галичина, Північна Буковина, Закарпаття

Система управління Австрійською імперією

Реформи Марії-Терезії та Йосифа II

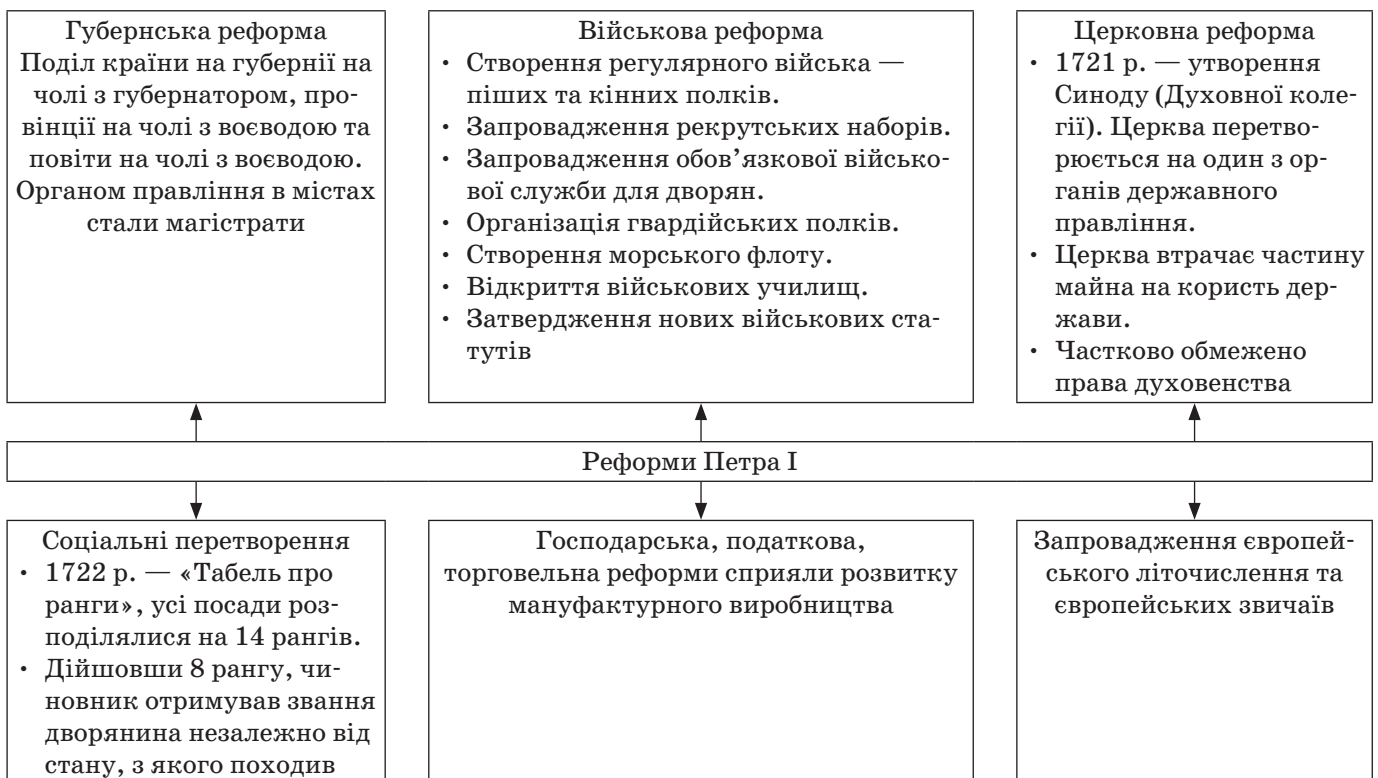
Питання для порівняння	Марія-Терезія	Йосиф II
Адміністративна реформа	- Створила орган влади, підпорядкований імператору — Державну Раду. - На всю територію Австрії поширилися австрійські закони і німецька мова. - Створила постійну армію. - Проводила політику протекціонізму — підтримки торгівлі і промисловості. - Прийняла новий кримінальний кодекс, де обмежувалося застосування тілесних покарань	- Запровадив централізовану систему управління. - Продовжив політику протекціонізму, яка сприяла розвитку капіталістичних відносин
Аграрна реформа	- Здійснено перепис приєднаних земель, визначено повинності селян. - Заборона панщини в неділю і свята. - Заборона примусових робіт без згоди селян	- Селяни звільнялися від особистої залежності, їм надавалися деякі громадянські права (одружуватися без згоди поміщика, посилати дітей на навчання, звертатися зі скаргами на поміщика, заборона поміщику судити селянина). - Чітко визначив розміри панщини — не більше 3 днів на тиждень
Релігійна реформа	- Визнано рівні права католицької та уніатської церков. Представники цих конфесій також отримали однакові права. - У 1774 р. у Відні відкрито греко-католицьку семінарію	- У 1781 р. усі християнські церкви одержали рівні права. - Підпорядкував церкву державі. - Відкрив греко-католицькі семінарії у Львові та Ужгороді
Реформа освіти	У 1777 р. запроваджено навчання в початкових класах рідною мовою	- Запровадив світську освіту. - У 1784 р. було відкрито Львівський університет

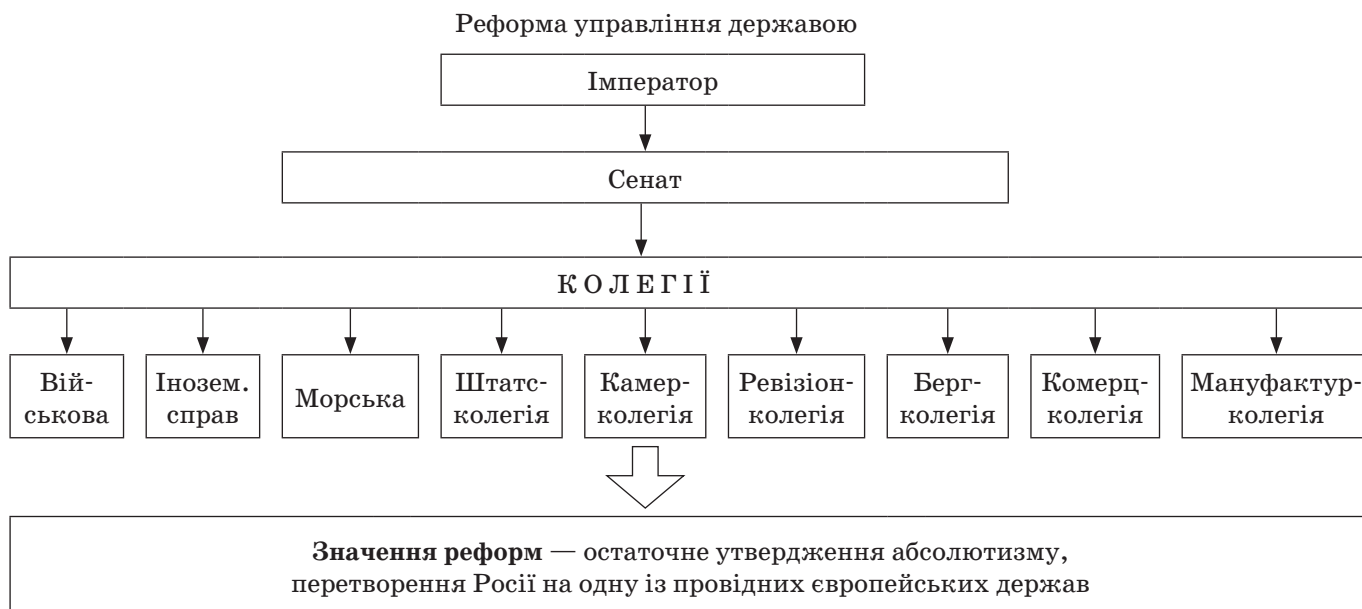
Росія наприкінці XVII — в першій половині XVIII ст.

Північна війна (1700–1721)

Дата	Подія
1700 р.	Початок війни. Висадка шведських військ біля Копенгагена. Данія виходить із війни, уклавши зі Швецією мир. Розгром польських військ під Ригою
20 листопада 1700 р.	Поразка російських військ під Нарвою від шведів. Початок перебудови російської армії
1702–1703 рр.	Здобуття російськими військами Дерпта, Нарви, фортеці Орешек та частини земель по берегах Неви
1703 р.	На відвойованих землях у гирлі Неви Петро I розпочинає будівництво нової столиці Російської імперії міста Санкт-Петербург
1706 р.	Завоювання шведами Польщі, Саксонії
1706–1709 рр.	Похід шведської армії на територію Росії
Вересень 1708 р.	Битва поблизу села Лісове (Білорусія), розгром росіянами шведського корпусу, який рухався на допомогу Карлу XII
27 червня 1709 р.	Полтавська битва. Перемога російської армії. Розгром армія Карла XII
1711 р.	Невдалий похід Росії проти Туреччини. Втрата Азова
1714 р.	Перемога росіян поблизу миса Гангут
1720 р.	Перемога російського флоту поблизу острова Гренгам
1721 р.	Підписання Ніштадського мирного договору, Петру I присвоєно титул імператора, а Московська держава відтоді отримала назву Російська імперія

Реформи Петра I (1682–1725)

Палацові перевороти в Росії

Правитель	Час перебування при владі	На кого спирався під час перевороту	Заходи
Катерина I	1725–1727 рр.	Гвардійські полки, Верховна Таємна Рада, сподвижники Петра I	Полегшення дворянам військової служби, зменшення податків з селян
Петро II, онук Петра I	1727–1730 рр.	Гвардійські полки, Верховна Таємна Рада, князі Долгорукі	
Анна Іоанівна, племінниця Петра I, герцогиня Курляндська	1730–1740 рр.	Гвардійські полки, німецьке дворянство на чолі з Біроном; таємна поліція	Підписала Кондиції з 8 пунктів, які обмежували владу імператриці та посилювали владу її фаворита Бірона. Біронівщина
Іван VI Антонович	1740–1741 рр.	Німецьке дворянство	
Єлизавета Петрівна, дочка Петра I	1741–1761 рр.	Гвардійські полки	Часткове повернення до реформ Петра I; збільшення привілеїв дворянства
Петро III, онук Петра I	1761–1762 рр.	Не мав опори	Повернення до німецьких порядків, поклоніння Фрідріху II, ліквідував Таємну Канцелярію
Катерина II, дружина Петра III	1762–1796 рр.	Гвардійські полки, російське дворянство	Маніфест про вольності дворянства, що звільнив їх від обов'язкової військової служби

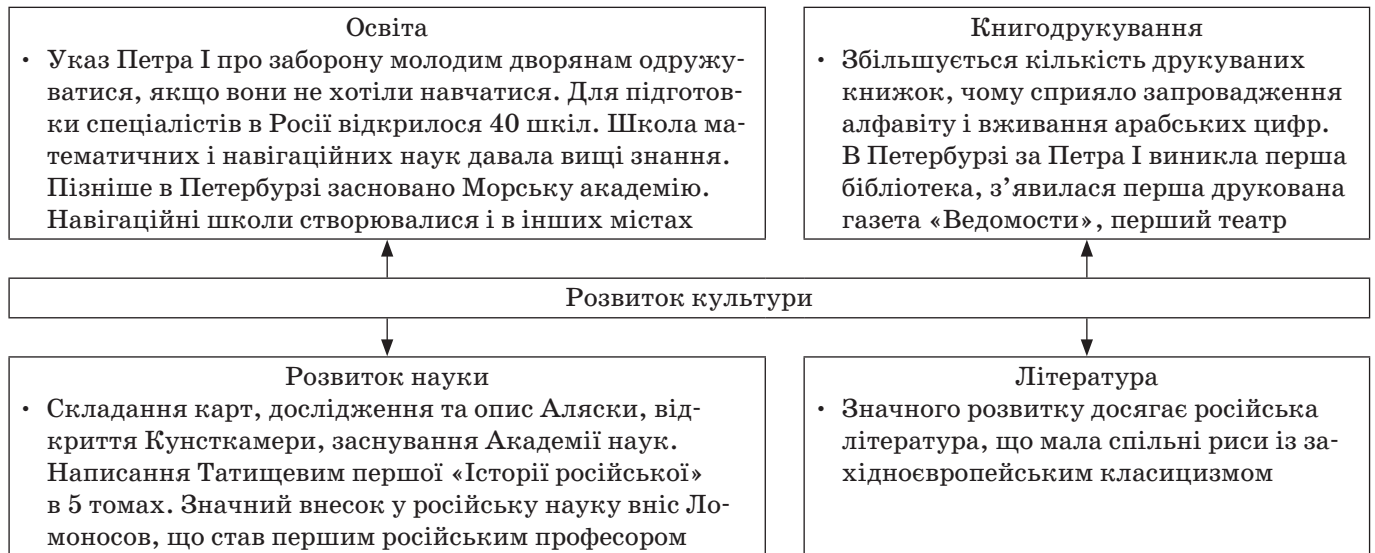
Політика Катерини II (1762–1796)

Дата	Подія
1764 р.	Секуляризація церковного землеволодіння
1764 р.	Ліквідація автономного устрою Гетьманщини на Україні
1765 р.	Указом було дозволено відправляти кріпосних селян на каторгу без суду і слідства
1765 р.	Монастирські землі передавали у власність дворян
1767 р.	Указ про заборону скарг селян на поміщика. Будь-яка скарга оголошувалася найтяжчим державним злочином
1775 р.	Проведена адміністративно-територіальна реформа: країну розділили на 50 губерній, губернії — на повіти
1775 р.	Зруйнування Запорозької Січі на Україні
1773–1775 рр.	Селянська війна під проводом Омеляна Пугачова
1782 р.	Дворяни були оголошені власниками землі та її надр і т. ін.
1785 р.	Видано даровану грамоту дворянству, де були воєдино зібрані й підтверджені всі привілеї, дані дворянству по смерті Петра I

Війни Російської імперії за часів Катерини II

Військові дії	Дати	Зміст	Наслідки
Російсько-турецькі війни	1768–1777, 1787–1791 рр.	За договором, підписаним у 1791 р. в Яссах, кордоном між Росією та Туреччиною ставав Дністер, Україна позбавлялася небезпеки турецьких набігів. Росія отримала вихід до південних морів, можливість освоєння і господарського розвитку величезних районів, багатих природними ресурсами	Вихід до берегів Чорного моря; розширення території Росії
Розділи Польщі	1772, 1793, 1795 рр.	Росія брала участь у трьох розділах Польщі (разом з Австрією та Пруссією). За договором, підписаним у 1772 р. (перший розділ Польщі), до Росії відійшла східна частина Білорусі по Західній Двіні і Верхньому Дніпру. У 1793 р. був здійснений другий розділ Польщі, в результаті якого до Росії приєдналися центральна частина Білорусі з Мінськом і Правобережна Україна. У 1795 р. відбувся третій розділ Польщі, за яким Росії відійшли Литва, Західна Білорусь і Волинь	Розширення території Росії
Боротьба з революційною Францією		Основний зміст зовнішньої політики російського царизму наприкінці 80–90-х рр. XVIII ст. складала боротьба проти Французької революції й поширення її впливу на інші країни. У 1795 р. Росія уклала договір з Англією, Пруссією та Австрією, за яким зобов'язалася допомагати військом і грошми у їхній боротьбі з революційною Францією, а також брати участь в її економічній блокаді	Захист прав дворянства

Стан культури

Сполучені Штати Америки

Причини конфлікту між колоніями і метрополією

- Колонії ступили на шлях капіталістичного розвитку й спроби Англії утвердити тут феодальні порядки провалилися.
- У колоніях сформувалися умови для утворення нової американської (а не англійської!) нації.
- Буржуазія в колоніях прагнула утвердити свою державу і самим приймати закони.
- Англія втручалася в економіку колоній — вводилися заборони на торгівлю з іншими державами, виробляти вироби із заліза і тканини, нав'язувалися колоніям англійські товари, за ввезення яких потрібно було сплачувати велике мито, збільшувалися податки

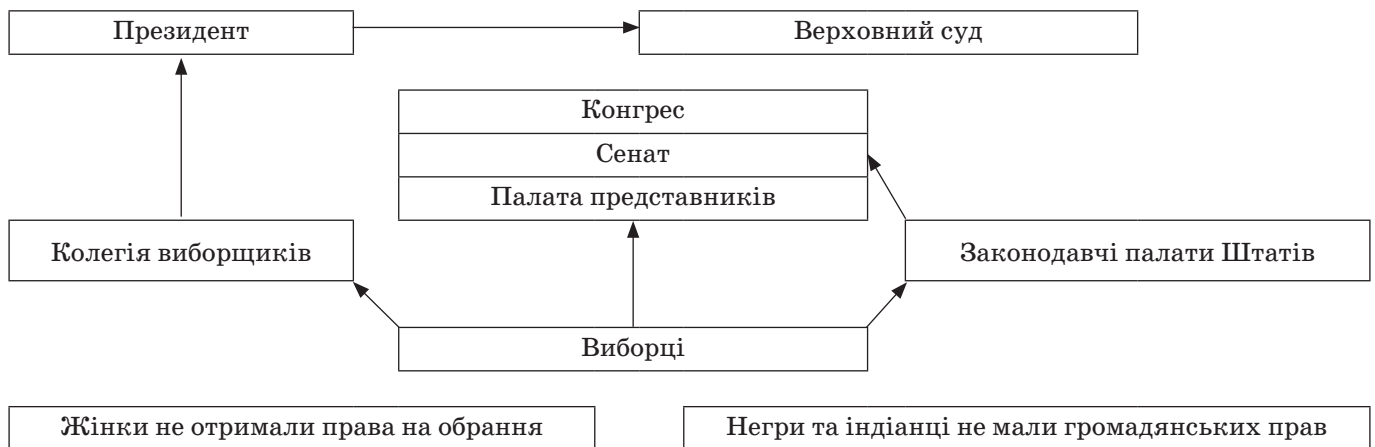
Війна за незалежність (1775–1783 рр.)

Дата	Подія
19 квітня 1775 р.	Англії розпочинають воєнні дії, намагаючись заволодіти складами зброї поблизу Бостона
Травень 1775 р.	У Філадельфії розпочинає роботу II Континентальний конгрес, який прийняв рішення про створення армії і доручає Т. Джефферсону розробити проект документа про відокремлення колоній
4 липня 1776 р.	Конгрес приймає «Декларацію незалежності», де проголошувалися рівність людей, їхнє право на життя, свободу і щастя, джерелом влади визнавався народ
1776 р.	Перемога Вашингтона поблизу Трентона та Принстона
17 жовтня 1777 р.	Капітуляція англійських військ поблизу Саратоги
1778 р.	Укладення воєнного союзу між Францією і США. Франція та Іспанія оголошують війну Англії
1779–1781 рр.	Воєнні дії переносяться на південь США. Англії отримують кілька поразок від американської армії, якою командував Натаніель Грін
1781 р.	Морська битва поблизу Йорктауна
19 жовтня 1781 р.	Капітуляція англійської армії
1782 р.	Припинення воєнних дій
1783 р.	Версальський мирний договір. Англія визнає незалежність США

Наслідки війни за незалежність

- Утворення США.
- 1787 р. — прийняття Конституції США, за якою:
Влада поділялася на три гілки: законодавчу, виконавчу і судову.
Законодавча влада належала Конгресу, що складається з двох палат: Сенату і палати представників. В Сенат обираються по два представники від кожного штату на шість років, а в палату представників — на два роки представники від кожного штату пропорційно кількості населення. Конгрес займався укладанням договорів, зміною кордонів між штатами і виданням законів. Штати відали справами повсякденного життя: школи, поліція, шляхи сполучень тощо.
Виконавча влада належала Президенту. Він укладав договори, призначав урядовців, а у воєнний час ставав головнокомандувачем. Першим Президентом було обрано Джорджа Вашингтона. Велике значення мали суди. Судді були незмінні і призначалися Президентом на все життя. Негри, індіанці, жінки не мали виборчих прав.
- 1789 р. — затверджено «Білль про права» (набув чинності у 1791 р.):
проголошення свободи слова, друку, зборів, совісті (віросповідання);
право кожного громадянина США носити зброю;
запровадження суду присяжних.
- 1777 р. — ухвалено закон про національний зоряно-смугастий прапор США.
- 1789 р. — Закон про Герб США.
- 1831 р. — Закон про Державний Гімн «Зоряний прапор»

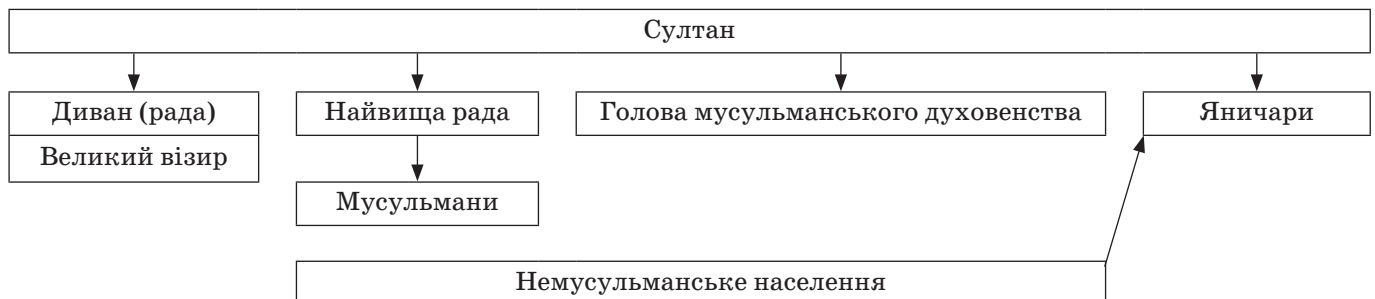
Система державної влади за Конституцією 1787 р.

ТЕМА 9. СХІДНИЙ СВІТ

Османська імперія

Система державної влади в Османській імперії

Населення «Османської імперії»

Категорії	Становище
Султан	Верховний власник землі; володів законодавчою, виконавчою та судовою владою; заохочував розвиток торгівлі
Кіннотники	Отримували від султана землі з селами за умови несення служби у війську і спорядження декількох вершників з числа селян власним коштом
Яничари	Турецька регулярна піхота
Башибузуки	Воїни-добровольці, що служили тільки за військову здобич
Землероби	Мали право обробляти землю й передавати дітям свій наділ, за це вони повинні або платити податки до казни султана, або оброк його кінним воїнам
Ремісники	Працювали переважно на замовлення держави або заможних людей
Немусульмани	Сплачували особливий грошовий податок — бжизью

Війни Османської імперії (XV–XVIII)

Дата	Подія
1411 р.	Волощина визнає залежність від Туреччини
Сер. XV ст.	Молдавія та Кримське ханство визнають залежність від Туреччини, захоплення Болгарії, Сербії
1453 р.	Захоплення Візантії
Поч. XVI ст.	Війна з Іраном. Завоювання Азербайджану, частини Вірменії, Грузії, Дагестану, Курдистану, Сирії, Єгипту
1526 р.	Завоювання Угорщини
1529 р.	Війна з Австрією. Поразка османських військ
1546 р.	Приєднання Ємену
Сер. XVI ст.	Приєднання Валахії
1683 р.	Розгром турків під Віднем
1768–1777, 1787–1791 рр.	Російсько-турецькі війни, втрата Причорномор'я і Кримського ханства

Китай**Хронологія подій**

Дата	Подія
1368–1644 рр.	Правління династії Мін
1639–1644 рр.	Селянська війна під проводом Лі Цзичена
XVI ст.	Початок колонізації території Китаю європейцями
1644–1911 рр.	Початок правління маньчжурської династії Цін

Культура Китаю

- Розвиток техніки: вдосконалення водопідйомного колеса для зрошення полів, використання ковальських міхів при виплавленні металу, побудова великих кораблів зі значною вантажопідйомністю.
- Розвиток науки: поширення енциклопедій з сільського господарства та техніки, підвищення інтересу до ботаніки і медицини. XVI ст. — поява багатотомної праці з фармакології «Трактат про дерева і рослини». Поширювалися китайські методи лікування: масаж, голкотерапія, гімнастика, бальзам, які лікують весь людський організм, а не тільки хворобу. У монастирях Китаю започатковані бойові мистецтва захисту без зброї.
- Поява китайського літопису «Всезагальне дзеркало, що допомагає управлінню», географічного твору «Книга про недоліки і користь областей і повітів». XVII ст. — вихід літературного збірника «Надзвичайні історії нашого часу і давнини».
- Зміна стилю в архітектурі. Замість суворох споруд з'являються будови, прикрашені орнаментом, різьбленням, ліпленням. Визначні пам'ятки: «Ворота небесного спокою» і «Храм неба».
- Розвиваються живопис по шовку, різьбярство, кольорові розписи

Індія

Хронологія подій

Дата	Подія
1498 р.	У Калікуті висадилися португальці на чолі з Васкою да Гамою
1526 р.	Завоювання моголами (на чолі з Бабуrom) більшої частини Індії. Утворення держави Великих Моголів. Прийняття Бабуrom титула імператора
1556–1605 рр.	Правління Акбара, онука Бабура. Період розквіту держави Великих Моголів. Припинення міжусобних воєн, розвиток держави
1602 р.	Активне проникнення європейців на територію Індії (португальців, голландців, англійців). Заснування Ост-Індської торгової компанії. Побудова європейцями фортець та торгових пунктів
Поч. XVIII ст.	Розпад імперії Великих Моголів. Розширення англійських володінь в Індії. Поступове перетворення Індії на англійську колонію

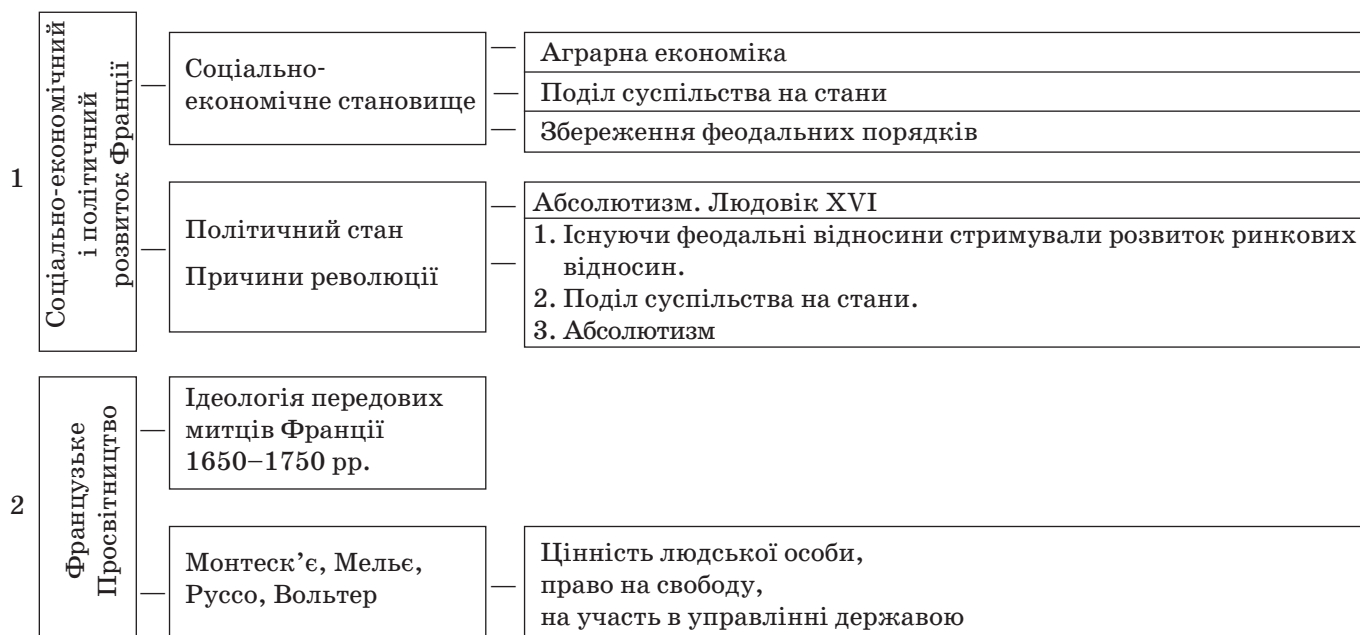
Культура Індії

- Архітектура: столиця Акбара «Фатехпур — Сікрі» (кам'яна казка), мавзолей Тадж-Махал («Вінець Палацу»). Різьблення по каменю.
- Живопис. Імператори запрошували художників з Ірану, Іраку, Середньої Азії. Вони малювали портрети, книжкові мініатюри.
- Література: поема «Рамаяна» — величезний індійський епос, «Сурасагастра» — поема про життя бога Крішні.
- Вироби індійських ремісників були відомі далеко за кордонами країни. Широкого поширення в Індії набув металевий посуд з чеканки.
- Значного розвитку досягла і наука: математика — індійські математики ввели поняття «нуль» і десяткову систему написання цифр; медицина — про методи індійських хірургів можна знайти записи у давньоіндійських книгах; астрономія — існувала обсерваторія для астрономічних досліджень.
- Але вторгнення європейців і перетворення Індії на англійську колонію на деякий час загальмувало розвиток не тільки індійської науки, а й культури в цілому

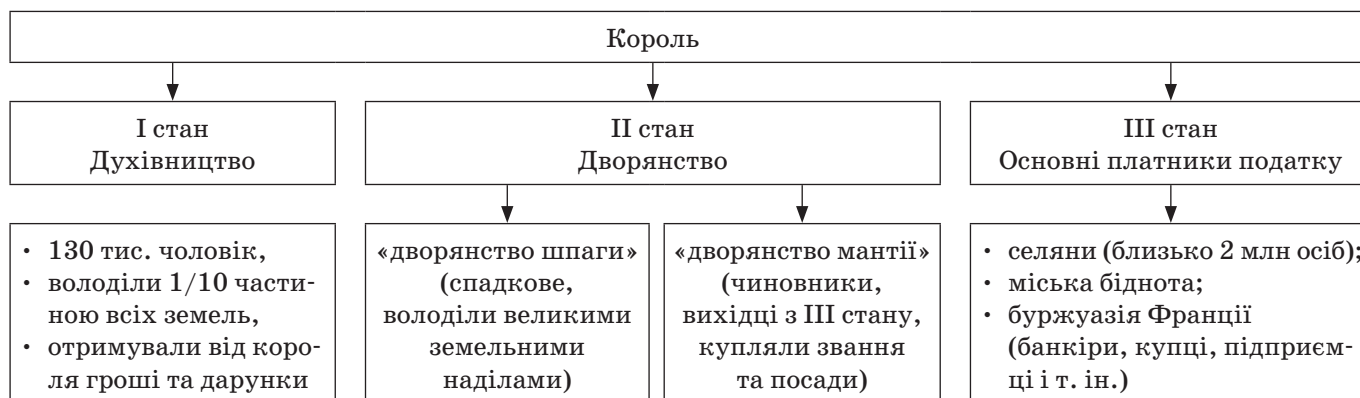
9 клас

ТЕМА 1. ФРАНЦУЗЬКА РЕВОЛЮЦІЯ КІНЦЯ XVIII СТ.

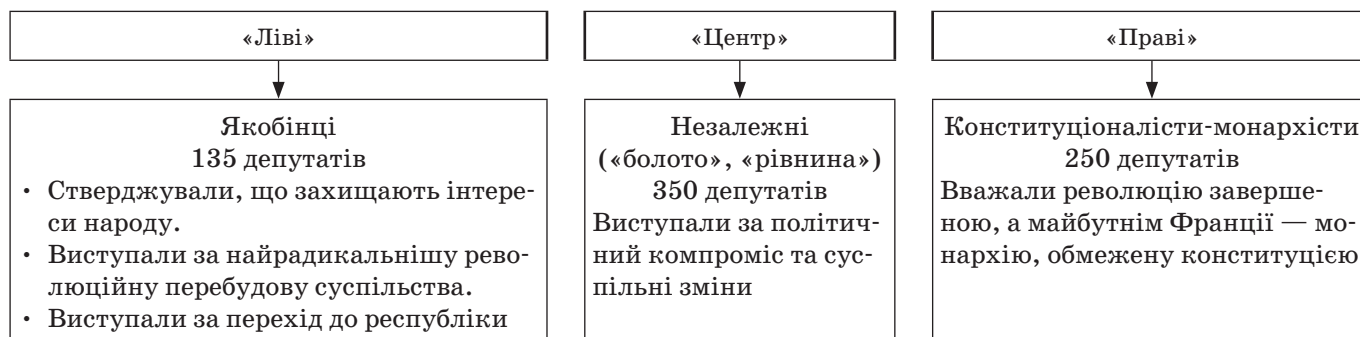
Франція напередодні революції

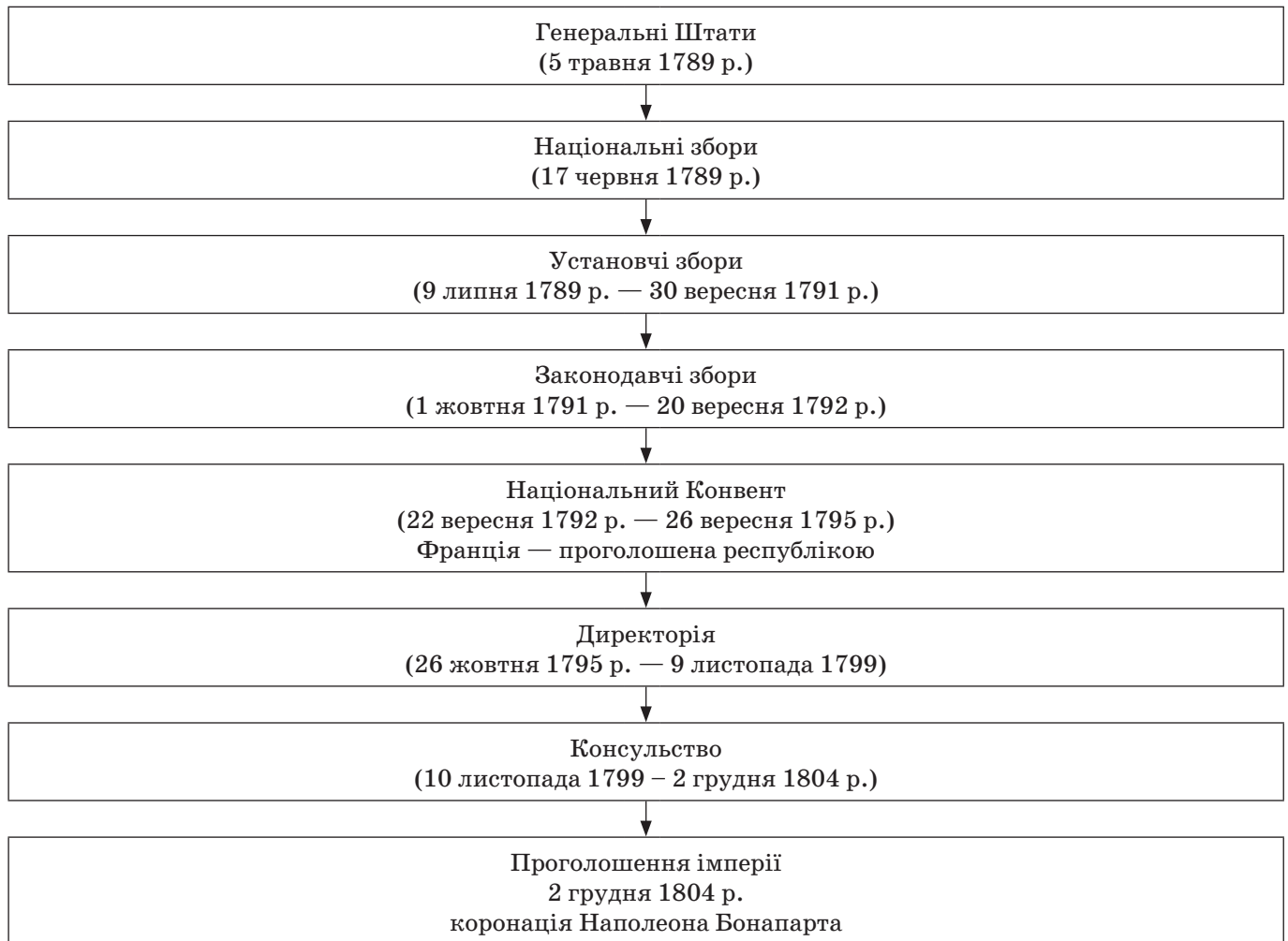
Стани у Франції

Склад Законодавчих зборів

Еволюція органів влади у Франції (1789–1804)

Початок революції.

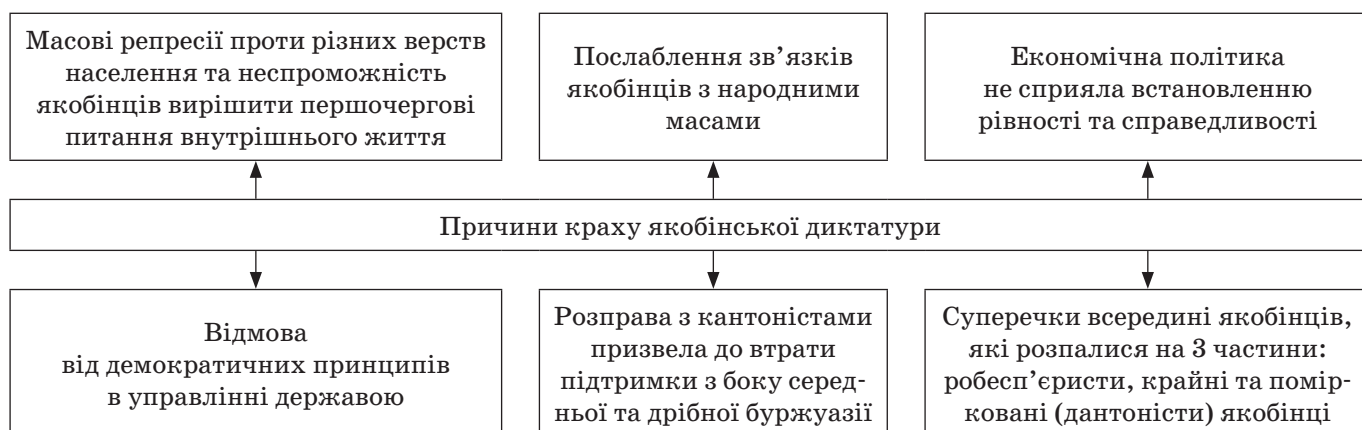
Повалення монархії та встановлення республіки

1	Початок революції	—	14 липня 1789 — взяття Бастилії
		—	Установчі збори — орган, що має право приймати конституцію
2	Декларація прав людини і громадянина (26.08.1789 р.)	—	Верховенство нації
		—	Люди народжуються вільними і рівними в правах
		—	Свобода полягає у праві робити все, що не шкодить іншим
3	Конституція 1791 р.	—	Конституційна монархія
		—	Поділ влади на три гілки
		—	Майновий ценз на виборах
		—	Законодавча влада — Законодавчі збори, виконавча — король і уряд
4	Повалення монархії і встановлення республіки (10.08.1792 р.)	—	Республіка — форма правління, за якої державна влада належить представницьким органам

Система організації влади за часів якобінської диктатури (02.06.1792 – 27.07.1794)

Причини краху якобінської диктатури

Термідоріанський режим

1	Термідоріанський режим. Конституція 1795 року	— 9 термідора VIII року республіки — державний переворот
		— Влада буржуазії, яка хотіла покласти край народному рухові
		— Республіки. Двоступеневі вибори. Майновий ценз. Захист прав власності
2	Політика Директорії	— Терор проти якобінців, жирондистів, скасування Паризької Комуни
		— Вільні торгівля і ціни
		— Війни проти країн антифранцузьких коаліцій
3	Державний переворот 18 брюмера. Закінчення революції	Встановлено військову диктатуру на чолі з Наполеоном Бонапартом (9 листопада 1799 року)
4	Значення Великої французької революції	— Знищила абсолютизм, становий устрій, феодальні пережитки
		— Заклала основи громадянського суспільства
		— Підштовхнула революції в інших країнах

Конституції Франції

Напрямки	Конституція 1791 р.	Конституція 1793 р.	Конституція 1795 р.	«Конституція 1799 р.»
Форма державного управління	Конституційна монархія	Республіка	Республіка	Республіка, виконавча влада передана трьом консулам, усі міністри підпорядковуються 1 консулу, наділеному надзвичайно широкими повноваженнями
Система виборів органів влади	Двоступеневі вибори. Майновий ценз	Прямі вибори. Загальне виборче право	Двоступеневі вибори. Майновий ценз	Загальне виборче право для чоловіків. Вибори багатоступеневі
Ставлення до власності	Гарантувалося право власності	Гарантувалося право власності	Гарантувалося право власності	Гарантувалося право власності

Революційні та Наполеонівські війни Франції

Дата	Країни, з якими воювала Франція
1792–1795 рр.	Австрія, Пруссія, Англія, Іспанія, Бельгія, Голландія (Перша коаліція)
1798–1801 рр.	Англія, Австрія, Росія, Туреччина, Неаполітанське королівство (Друга коаліція)
1805 р.	Англія, Австрія, Росія, Неаполітанське королівство (Третя коаліція)
1806 р.	Англія, Пруссія, Росія, Швеція (Четверта коаліція)
1809 р.	Англія, Австрія (П'ята коаліція)
1812 р.	Росія
1813 р.	Англія, Пруссія, Росія, Швеція, Австрія, Іспанія, Португалія (Шоста коаліція)
1815 р.	Англія, Пруссія, Австрія, Росія (Сьома коаліція)

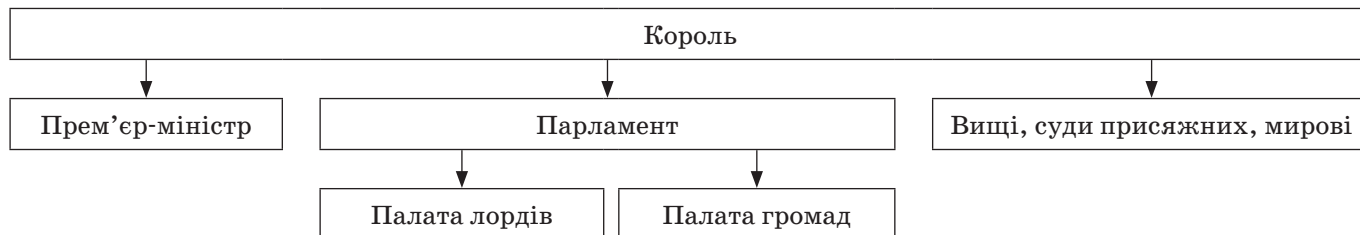
Віденський конгрес (жовтень 1814 р. — червень 1815 р.)

Мета	Рішення / наслідки
- Повернення території Франції у межі кордонів 1789 р.; - територіальний поділ Європи на користь переможців Англії, Росії, Австрії, Пруссії; - підписання угод і договорів, щоб унеможливити нові революційні виступи і національні конфлікти	Франція. Повернена до кордонів 1789 р.; контрибуція — 700 млн франків; позбавлена флоту на користь союзників; французьким королем став Людовік XVIII. Англія. Одержала о. Мальту, Капську землю в Південній Африці, о. Цейлон; встановила контроль над Іонічними островами; домоглася передачі французького флоту. Росія. У 1813 р. отримала герцогство Варшавське і створила замість нього королівство Польське у складі Російської імперії. В обмін на Тернопільщину отримала від австрійського імператора Холмщину і Підлящя. Австрія. Отримала Ломбардсько-Венеціанську область, Південний Тіроль, Далмацію; у малих державах Північної Італії владу посіли австрійські герцоги. Пруссія. Одержала частину Саксонії та Рейнські землі, частину Вестфалії, шведську Померанію та острів Рюген. Ліквідовано Священну Римську імперію. Створено Німецький союз, куди увійшли Австрійська імперія, 5 королівств і 28 князівств. Італія. Була поділена на 8 держав. Австрія відновила свою владу над Ломбардією та Венецією. До Сардинського королівства одійшли Савойя, Ніцца, Генуезька республіка. Відновлення Папської області та Неаполітанського королівства. Швеція. Отримала Норвегію. Данія. Передані Шлезвіг і Гольштейн. Голландія. Приєднала Бельгію та Люксембург. 26 вересня 1815 р. створено Священний союз у складі Росії, Австрії та Пруссії

ТЕМА 2. ЄВРОПА В ДОБУ РЕВОЛЮЦІЙ 1848–1849 РР.

Велика Британія (1815–1847)

Організація державної влади

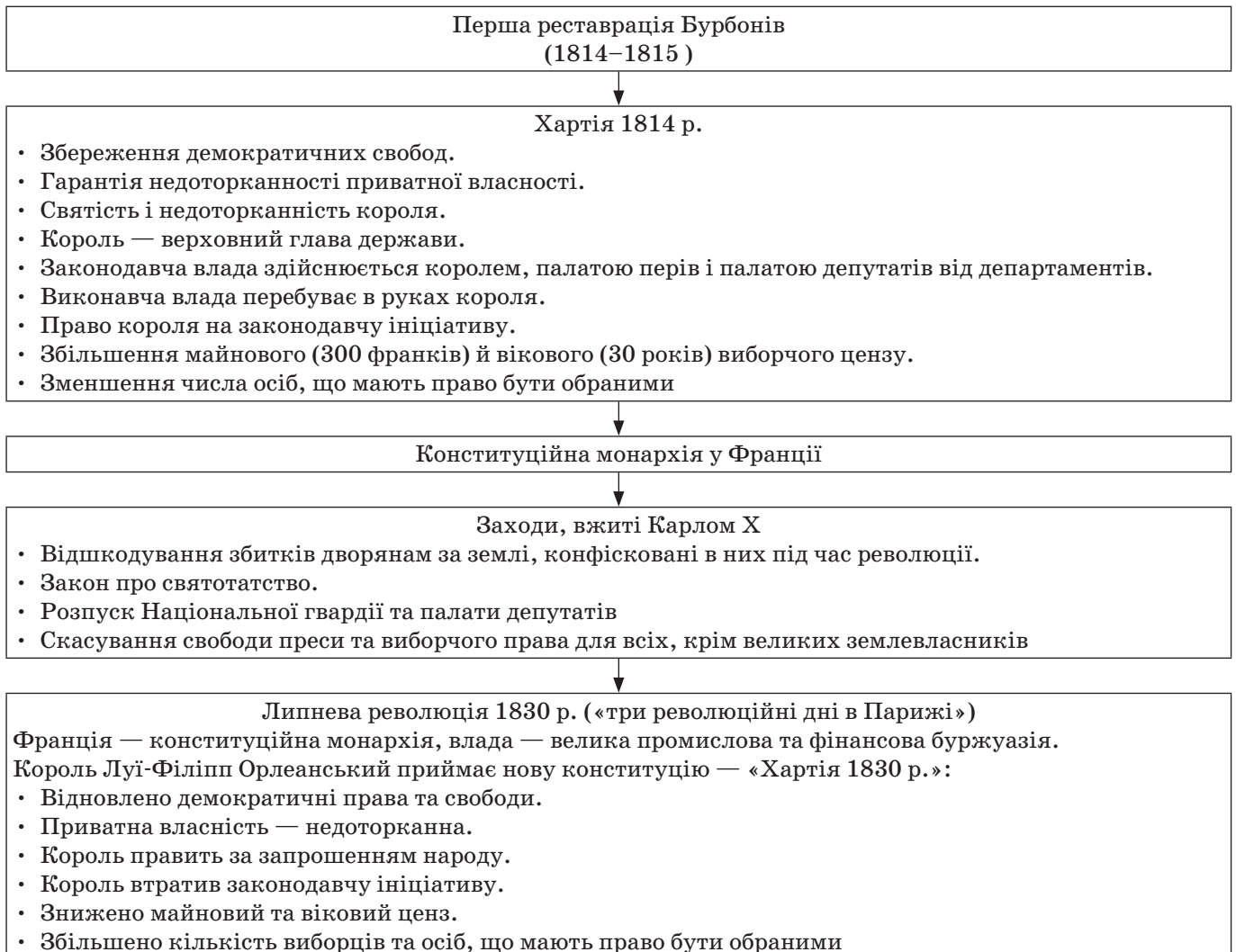
Чартистський рух

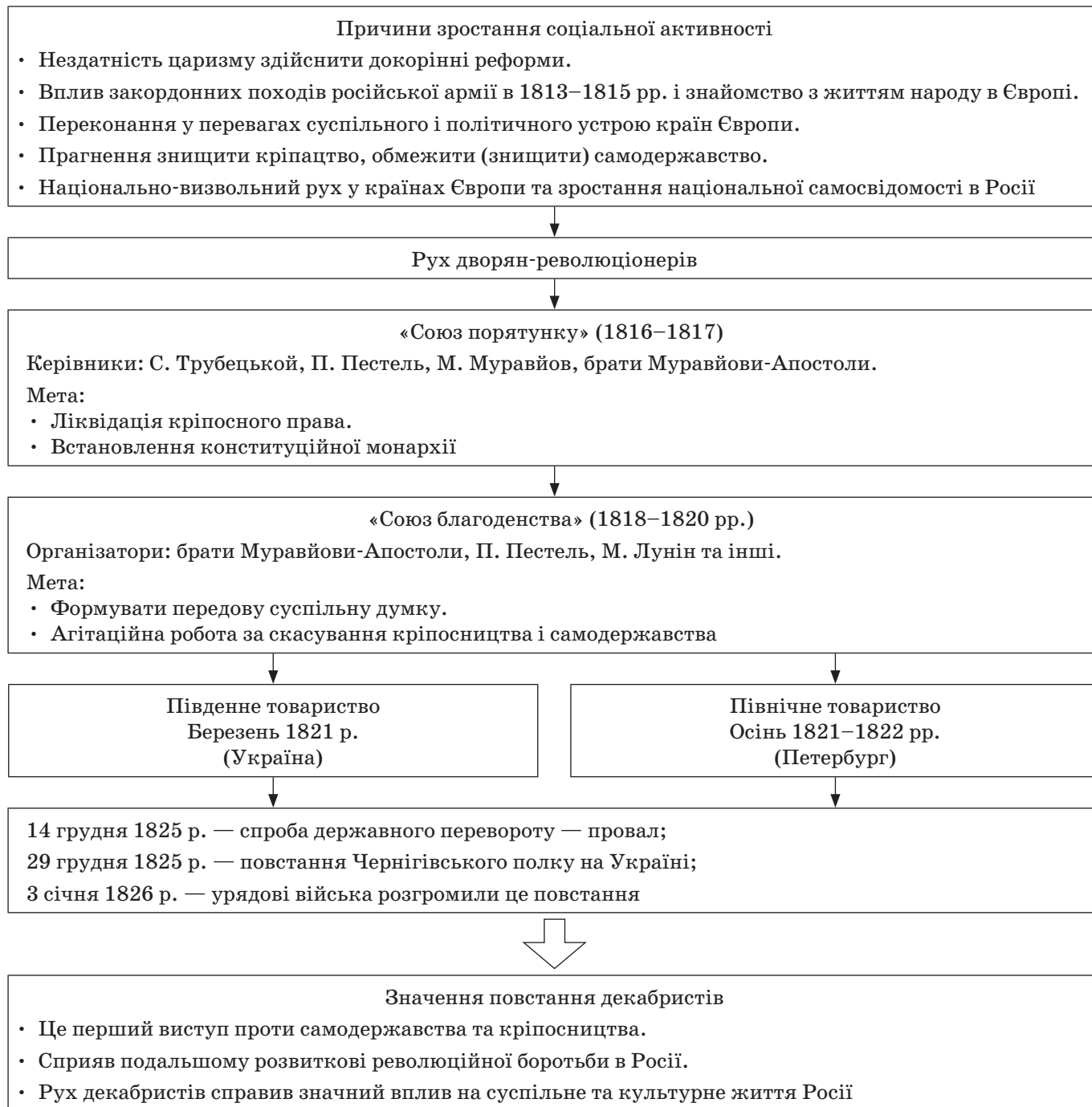

Діяльність політичних партій

Торі (консерватори) (1780–1830)	Вігі (ліберали) (1830–1841)
Виражають інтереси земельної аристократії та вищого духовництва. Прийнято: • 1812 р. — Акт про збереження спокою (смертна кара за знищення машин); • 1815 р. — «хлібні закони» (високе мито на імпортоване зерно); • 1817 р. — Закон проти свободи слова, друку, зборів; • 1822 р. — скасовано ввізні мита на сировину та товари, необхідні для англійської промисловості; • 1824 р. — скасовано закон про заборону профспілок; • 1825 р. — закон про заборону участі у страйках	Виражають інтереси великої торгової і фінансової буржуазії та нового дворянства. • Закон про знищення рабства в англійських колоніях. • Розширення демократичних свобод: друку, зборів, мітингів. • Обмежено працю дітей і підлітків на фабриках та шахтах. • 1834 р. — скасування податку на користь бідних і позбавлення безробітних будь-якої допомоги. 7 червня 1832 р. — парламент ухвалив законопроект про реформу виборчої системи — Перша парламентська реформа. • Надано місця у парламенті представникам великих промислових центрів. • Створено 42 нових виборчих округи в Лондоні та великих містах, а графства дістали право обирати 65 нових депутатів. • Скорочення представництва від «гнилих містечок». • Збережено високий майновий ценз

Франція у 1815–1847 рр.

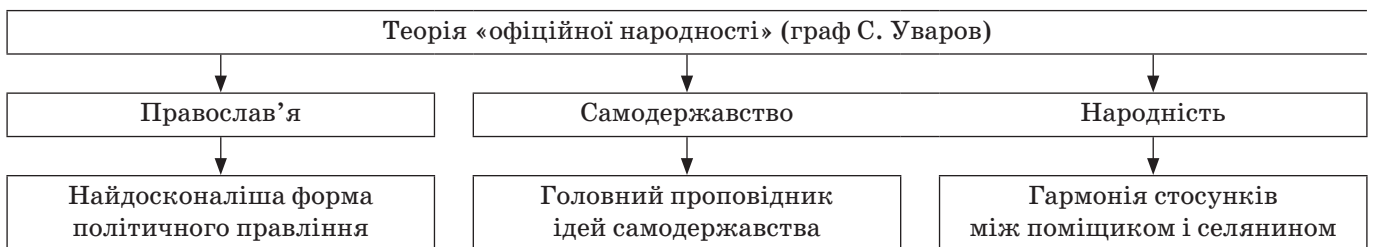

Суспільно-політичне становище в Росії в 20–40-х роках XIX ст.**Повстання декабристів**

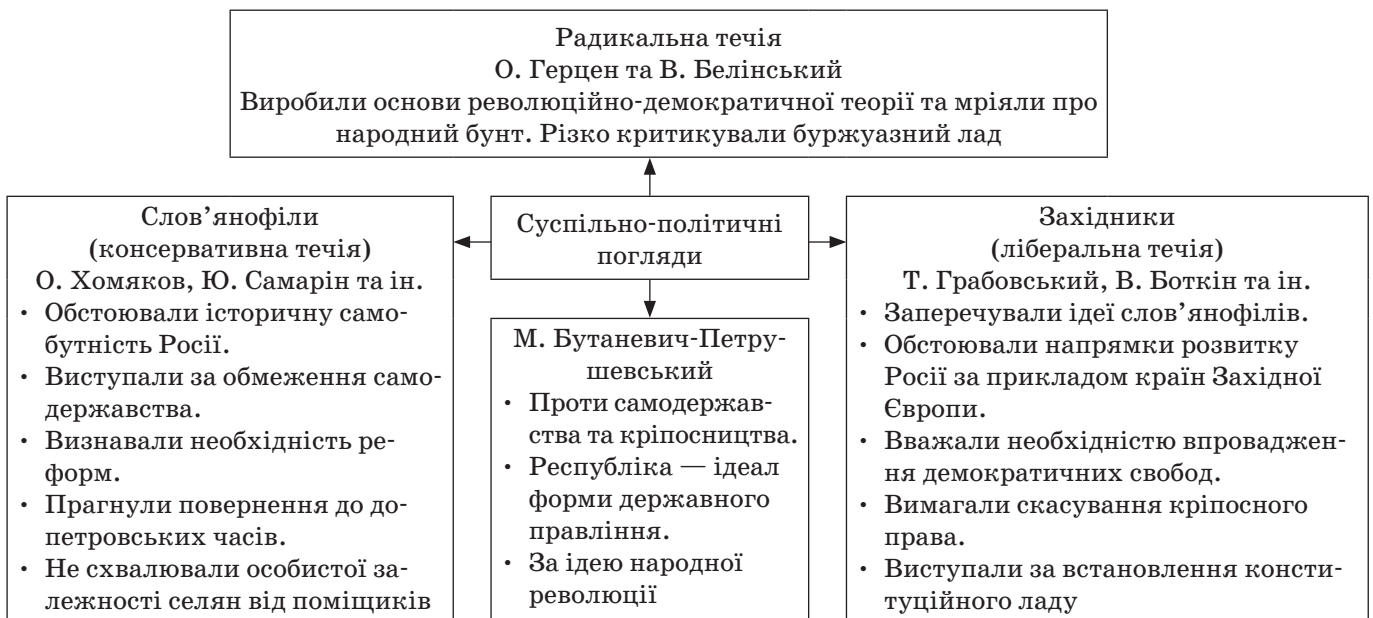
Програмові документи декабристів

Організація, програма, автори	Зміст програми		
	Політичний устрій	Аграрне питання	Національне питання
«Північне товариство» Конституція М. Муравйов	Ліквідація самодержавства, встановлення конституційної монархії	Звільнення селян без землі, збереження поміщицького землеволодіння	В Україні передбачалося створення двох «держав»: Української (зі столицею у Харкові) та Чорноморської (зі столицею у Києві)
«Південне товариство» «Руська правда» П. Пестель	Встановлення республіки. Фізичне знищення членів царської родини. Збереження єдиної централізованої держави, запровадження цензури, створення таємної поліції	Скасування кріпацтва, наділення селян землею	Заперечувалося право на самовизначення народів Росії, крім польського. Кавказькі народи підлягали примусовому розселенню, цигани та євреї — виселенню
«Товариство об'єднаних слов'ян» «Правила» брати Борисови	Скасування самодержавства. Створення всеслов'янської федеративної держави, демократичне представницьке правління	Скасування кріпацтва	Єдність та рівноправ'я всіх слов'янських народів

Теорія «офіційної народності»

Суспільно-політичні погляди в Росії в 20–40-х роках XIX ст.

Суспільно-політичні течії і рухи

Назва	Теоретики	Основні ідеї
Соціальні утопії першої половини XIX ст.	Роберт Оуен	Причина важкого становища народу — ринкова економіка, заснована на конкуренції та приватній власності. Пропонував перейти до самоврядних трудових товариств без приватної власності і ринку
	Анрі Сен-Сімон	Майбутнє вважав у налагодженні співпраці між робітниками і підприємцями. Виступав за збереження приватної власності, запровадження обов'язкової праці, планового виробництва. Перетворення у суспільстві мають відбуватися мирним шляхом
	Шарлі Фур'є	Виступав за знищення будь-яких форм приватної власності. Пропонував поділ суспільства на «фаланги», де праця стане обов'язком кожного. Перетворення у суспільстві мають відбуватися шляхом пропаганди соціалістичних ідей
	П.-Ж. Прудон	Висунув теорію анархізму — «знищення держави». Заперечував необхідність політичної боротьби, створення партії, страйків та профспілок. Виступав за економічну співпрацю різних верств населення. Противник великої власності, виступав за збереження дрібної. Висунув проект ліквідації експлуатації через створення виробничих кредитних і споживчих асоціацій, безгрошовий товарообмін та мирне знищення держави.
	Ф. Лассаль	Виступав за загальне виборче право. Наполягав на незалежності робітничого руху від буржуазно-ліберального. Заперечував необхідність революції та вважав, що вдосконалення держави можна досягти шляхом реформ. Заперечував необхідність проведення страйків і створення профспілок
Утопічний комунізм	Л.-О. Бланкі	Прихильник теорії про класову змову. Пропагував тактику змови і революційного терору. Успіх революції можливий лише за підготовки бунту таємною організацією революціонерів та підтримки народними масами
Соціалістичний рух у другій половині XIX ст.		
Марксизм	К. Маркс, Ф. Енгельс «Маніфест комуністичної партії» 1848 р.	Розвиток класової боротьби робітників призведе до пролетарської революції. Без створення партії робітників — перемога неможлива. Пролетарська революція знищить капіталізм та встановить диктатуру пролетаріату. Диктатура пролетаріату — неминучий крок до комунізму
Анархізм	М. О. Бакунін	Противник будь-якої держави та влади. Прихильник «стихійного бунту» народних мас. Заперечував необхідність участі робітників у політичній боротьбі. Виступав за скасування права спадщини як засобу існування капіталізму. Піддавав критиці вчення Маркса про класову боротьбу і диктатуру пролетаріату

**Революція 1848 р.
та встановлення Другої імперії у Франції**

Критерії	Зміст
Причини революції	1. 1847 р. Францію охопила чергова економічна криза. 2. Невдоволення робітників (робочий день 15–17 годин, низька з/п, працюють жінки та діти). 3. Високі мита на ввіз товарів. 4. Завищені ціни на чавун, рейки тощо. 5. Подорожчання палива. 6. Високі ціни на продукти харчування. 7. Купка банкірів, власників бірж, залізниць, шахт і т. ін. розпоряджалася державними фінансами
Привід для революції	Уряд заборонив проведення зібрання на підтримку вимог щодо проведення реформ 22 лютого 1848 р.
Головні події	22 лютого 1848 р. — заборона урядом проведення великих зборів. Робітники та студенти рушили на Бурбонський палац. Ніч на 23 лютого — повстав весь Париж. 23 лютого — король відправив уряд у відставку. 24 лютого — Луї-Філіпп зрікся престолу. 25 лютого 1848 р. — у Франції проголошено Другу республіку, утворено Тимчасовий уряд. Листопад 1848 р. — прийнято Конституцію Другої республіки, згідно з якою в країні встановлювалася президентська форма правління. 10 грудня 1848 р. — президентом обрано Луї-Філіппа. Лютий 1849 р. — змова республіканців і монархістів, розпуск Установчих зборів, вибори Законодавчих зборів і поразка республіканців. 3 червня 1849 р. — поразка збройного повстання опозиції. 2 грудня 1851 р. — бонапартистський переворот, придушення опозиції, скасування загального виборчого права. Січень 1852 р. — запроваджено нову конституцію. 2 грудня 1852 р. — утворено Другу імперію на чолі з Наполеоном III

**Революції 1848 – 1849 рр.
у Німеччині та Італії**

Критерії для порівняння	Німеччина	Італія
Причини революції	Прагнення до об'єднання країни. Роздробленість заважала розвитку ринкових відносин Низький рівень життя робітників, ремісників, дрібних селян	Прагнення до об'єднання країни. Невдоволення широких мас населення пануванням австрійських феодалів. Невдоволення селянства пануванням поміщиків. Невдоволення феодально-абсолютистськими порядками
Привід для революції	Народна демонстрація в Бадені наприкінці лютого 1848 р.	12 січня 1848 р. повстання у м. Палермо на Сицилії

Критерії для порівняння	Німеччина	Італія
Головні події	3 березня 1848 р. — виступи робітників у Кельні. Виступи у Берліні (10 днів), принц Вільгельм наказав стріляти по демонстрантах. 18 березня 1848 р. — поява барикад на вулицях Берліна. Березень–квітень 1848 р. — скликання загальнонімецький Передпарламент. 18 травня 1848 р. — розпочинають роботу Національні збори. Червень 1849 р. — розігнано Національні збори	Січень 1848 р. — повстання в Неаполі. Березень 1848 р. — повстають італійські володіння Австрії (Мілан, Венеція, Парма, Модена та Сардинське королівство). Липень 1848 р. — поразка армії Сардинського королівства. Листопад 1848 р. — народне повстання в Римі. Лютий 1849 р. — папські володіння, за ініціативою Гарібальді, проголошено Римською республікою. Червень 1849 р. — облога та капітуляція Рима. Серпень 1849 р. — капітуляція Венеції
Підсумки революції	Об'єднати Німеччину не вдалося. Збереглося панування поміщиків. Буржуазна демократія отримала низку поступок	Внаслідок поразки революції були відновлені монархічні режими. Не була подолана роздробленість країни. У Сардинському королівстві конституція 1848 р. зберегла свою чинність

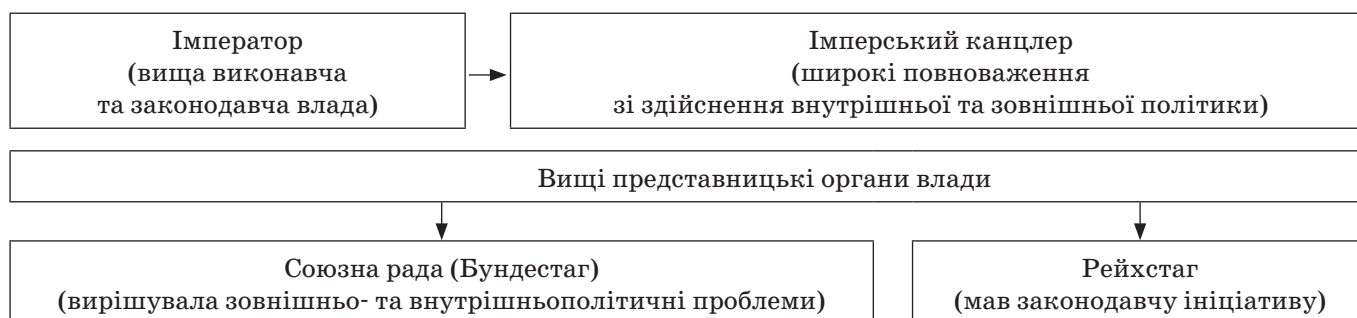
ТЕМА 3. ЄВРОПА Й АМЕРИКА В ДОБУ ОБ'ЄДНАННЯ Й МОДЕРНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Утворення національної держави в Німеччині

Об'єднувальна політика Отто фон Бісмарка

Дата	Подія
1864 р.	Пруссія оголосила війну Данії з метою повернути два німецькі герцогства — Шлезвіг і Гольштейн
1866 р.	Пруссія розпочала військові дії проти Австрії та утворила Північnonімецький союз (22 німецькі держави під зверхністю Пруссії)
19 липня 1870 р.	Розпочато війну між Францією та Пруссією
1 вересня 1870 р.	Капітуляція Наполеона III поблизу м. Седан
18 січня 1871 р.	У Версалі було урочисто проголошено про створення Німецької імперії

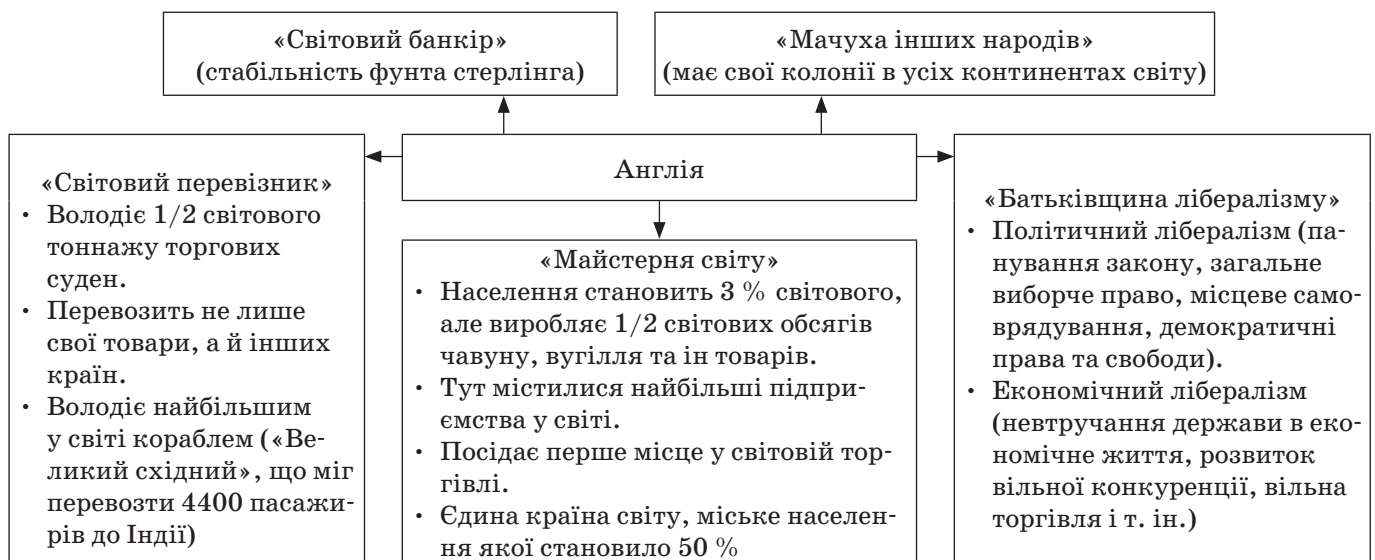
Вищі органи влади Німецької імперії 1871 р.

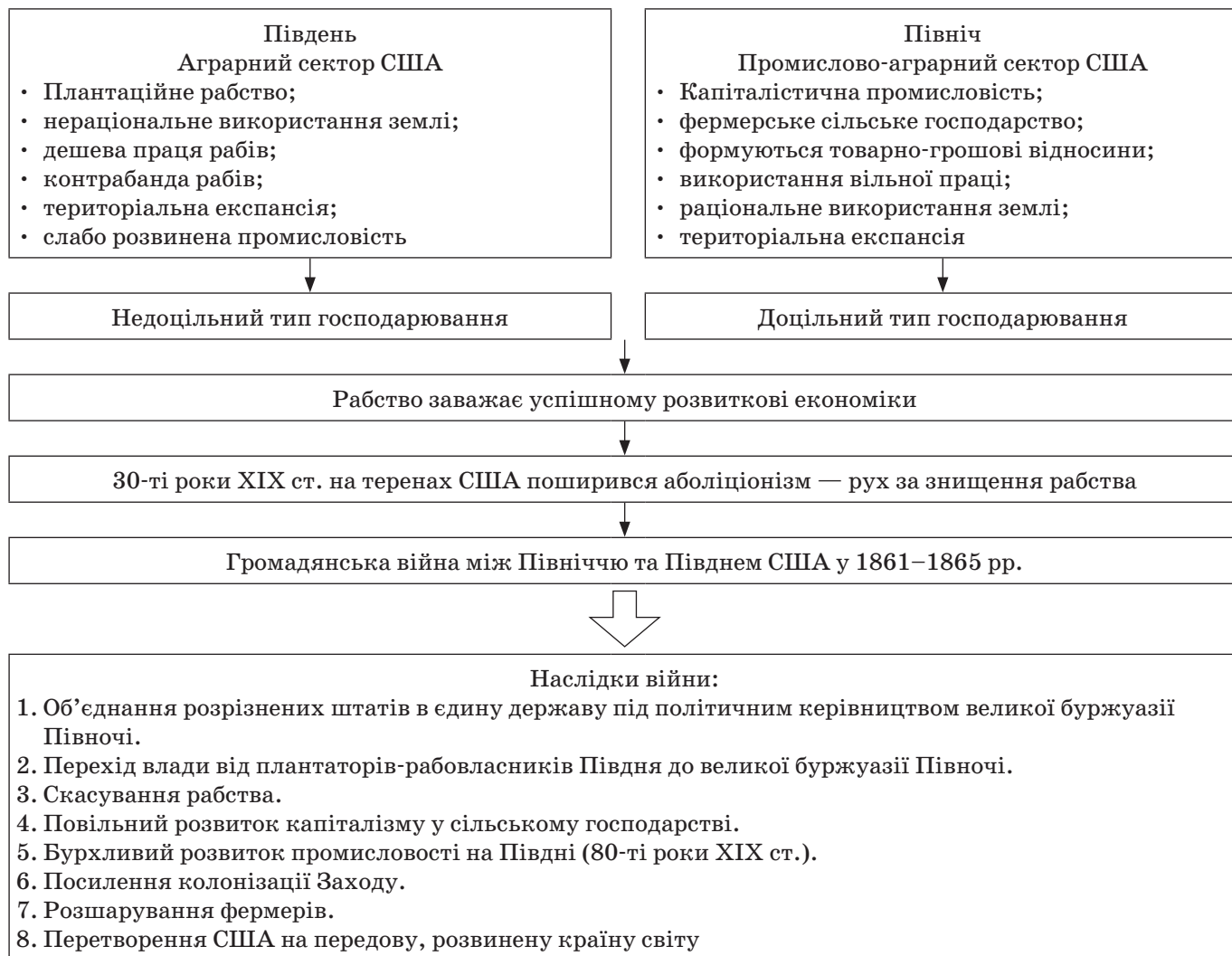

Об'єднання Італії

Велика Британія в 50–60-х рр. XIX ст.

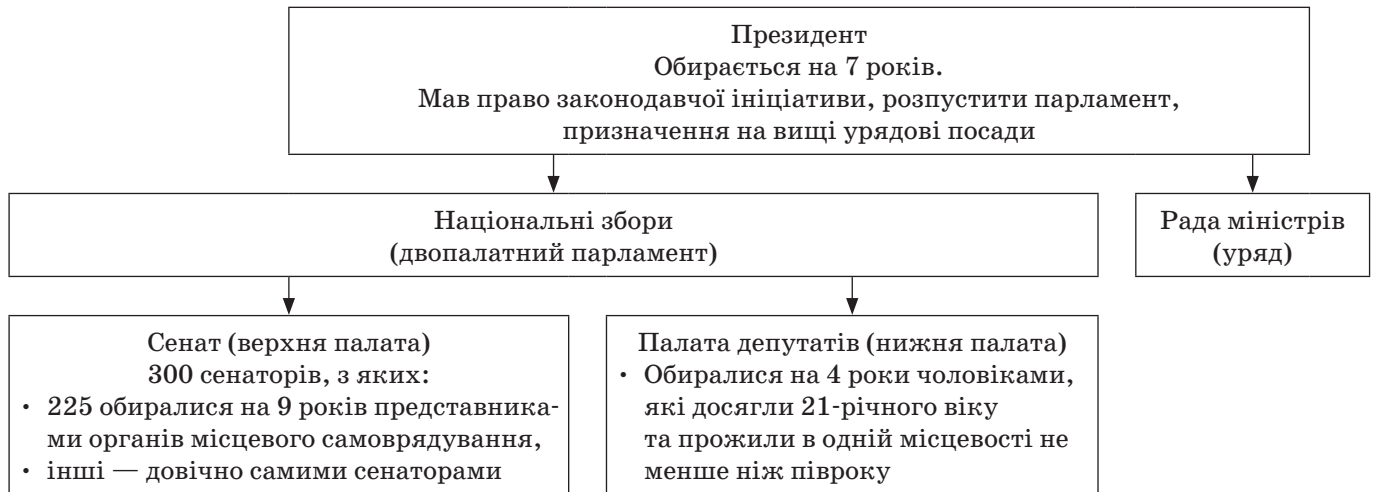
США у першій половині XIX ст. Громадянська війна у США**ТЕМА 4. УТВЕРДЖЕННЯ ІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА У ПРОВІДНИХ ДЕРЖАВАХ СВІТУ****Франція часів Третьої республіки****Франко-пруссська війна 1870–1871 рр.**

Дата	Основні події
19 липня 1870 р.	Франція оголосила війну Пруссії
6 серпня 1870 р.	Битва під Форбахом і захоплення німцями провінції Лотарингія
Серпень 1870 р.	Оточення французької армії під керівництвом маршала Базена у фортеці Мец
1–2 вересня 1870 р.	Розгром французів
Жовтень 1870 р.	Капітуляція французьких військ, падіння Меца
Грудень 1870 р. — січень 1871 р.	Облога пруськими військами Парижа
10 травня 1871 р.	Укладання Франкфуртського миру, втрата Ельзасу та Лотарингії

4 вересня 1870 р. — у Франції проголошена Третя республіка

Розподіл влади за Конституцією 1875 р.

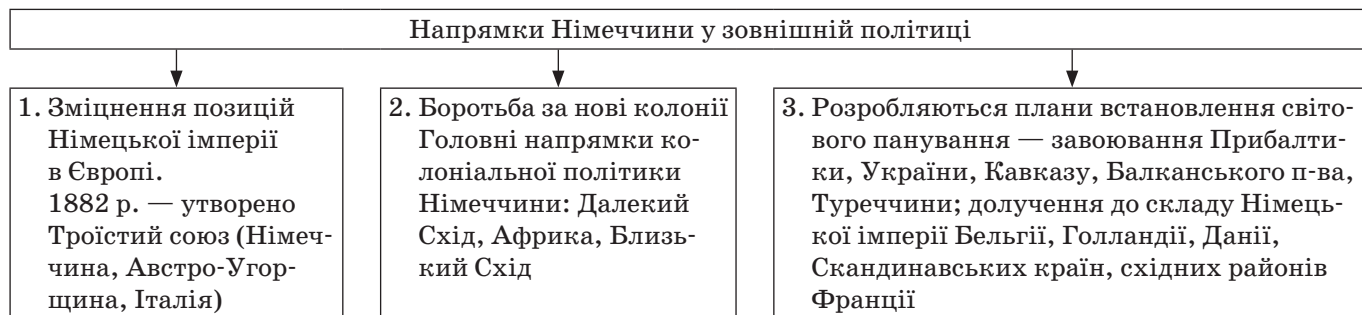
Внутрішня і зовнішня політика Франції періоду Третьої республіки

Внутрішня політика		Зовнішня політика
Економіка	Політика	
• Уповільнення темпів розвитку промисловості. • Відставання сільського господарства. • Почався процес утворення монополій. • Високий рівень концентрації банківського капіталу. • Великий прошарок рантьє (люди, що живуть на відсотки від вкладів). • Зростання ролі банків, як світових кредиторів	Республіканці: • Оголошено амністію комунарам. • Запроваджено обов’язкову загальну початкову освіту. • Легалізовано профспілки. • Проголошено свободу друку та зборів. Радикали: • Запроваджено прибутковий податок. • Відокремлено церкву від держави та школу від церкви. • Проголошено свободу совісті, рівність усіх культів. • Запроваджено Закон «Про пенсійне забезпечення за віком (з 65 років)». Політичні кризи кінця XIX ст. • Справа Ж. Буланже, • Панамська афера, • «Справа Дрейфуса»	• Пошуки союзників у підготовці до війни (франко-російський союз, союз Англії та Франції). • Підготовка до війни-реваншу проти Німеччини. • Колоніальні загарбання призвели до збільшення території володінь Франції у 10 разів: • Захоплені Індокитай, Північна, Тропічна, Східна Африка; • 1912 р. — проголошено протекторат над Марокко

Німеччина у 1871–1914 рр.

Внутрішня і зовнішня політика

- Німеччина — друга за рівнем розвитку індустріальна країна світу після США.
- За рівнем промислового виробництва Німеччина випередила Велику Британію та Францію.
- Відбувається концентрація виробництва, на базі якої виникали монополії.
- У сільському господарстві зберігаються пережитки феодалізму

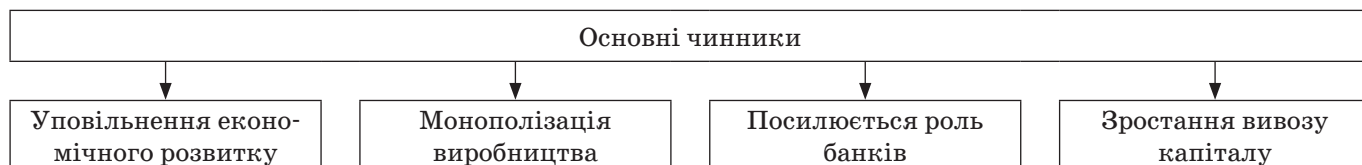

Розподіл влади за Конституцією 1871 р.

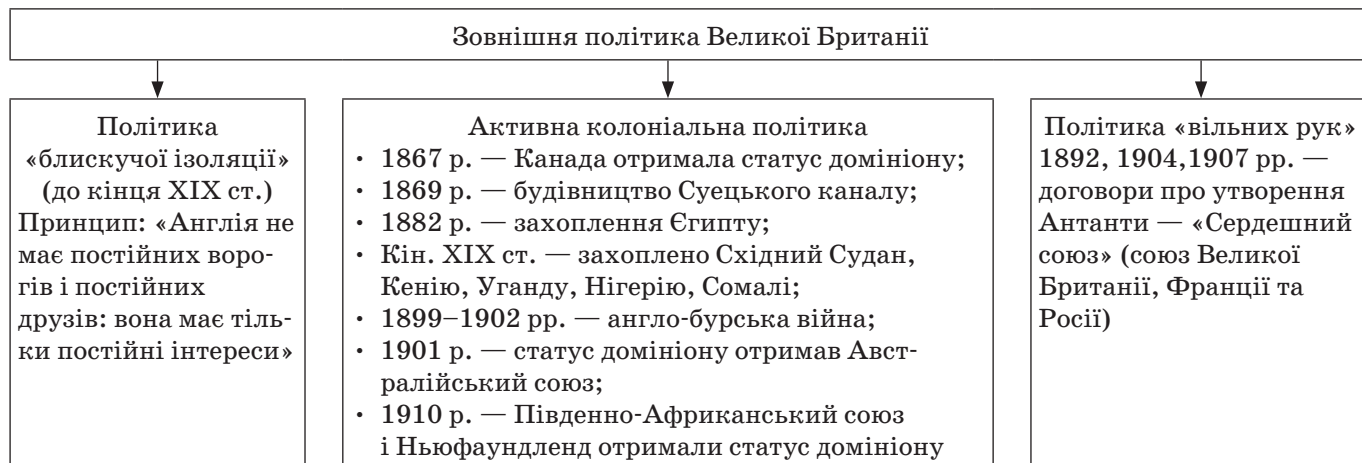

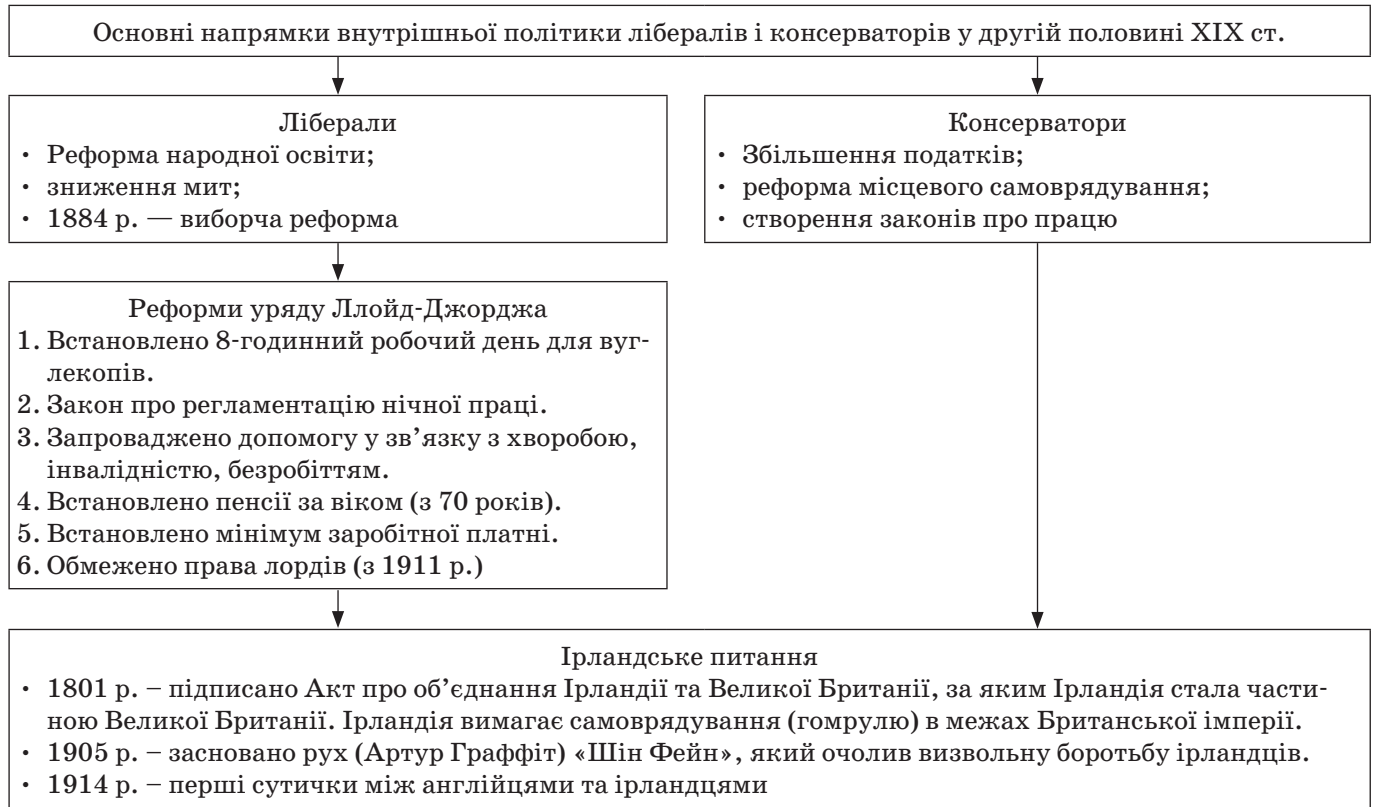
Велика Британія в 1870–1914 рр.

Економічний розвиток Англії на поч. XX ст.

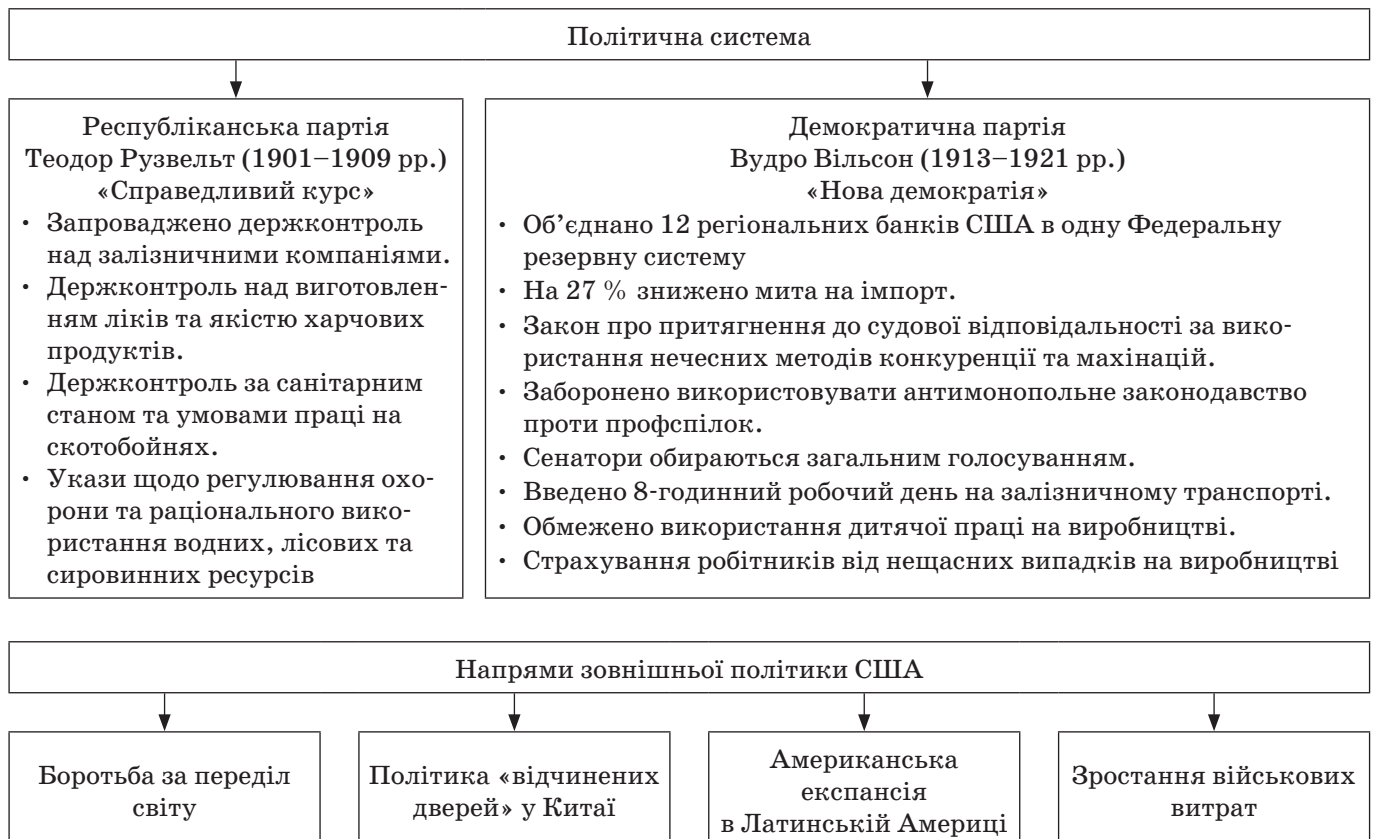
Внутрішня і зовнішня політика

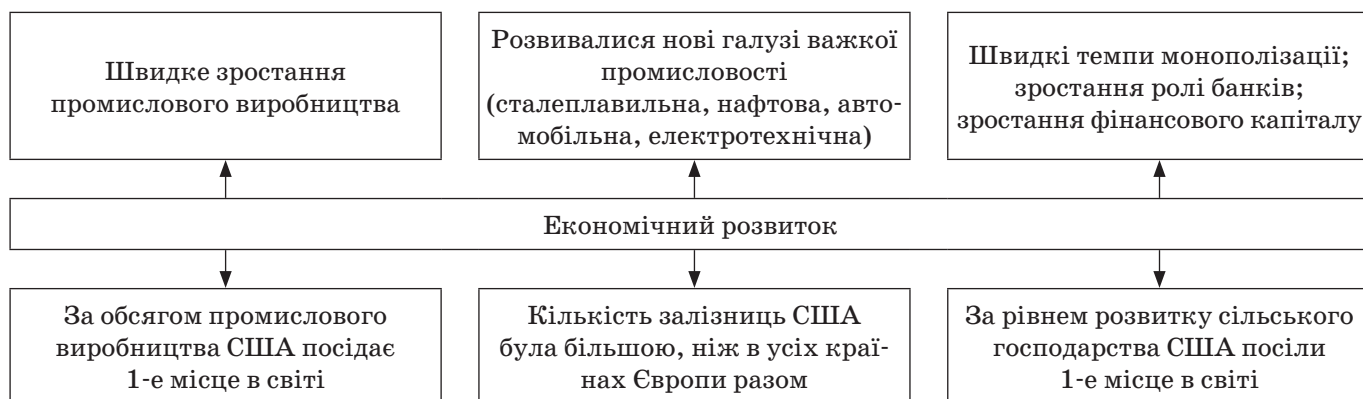

США у 1870–1914 рр.

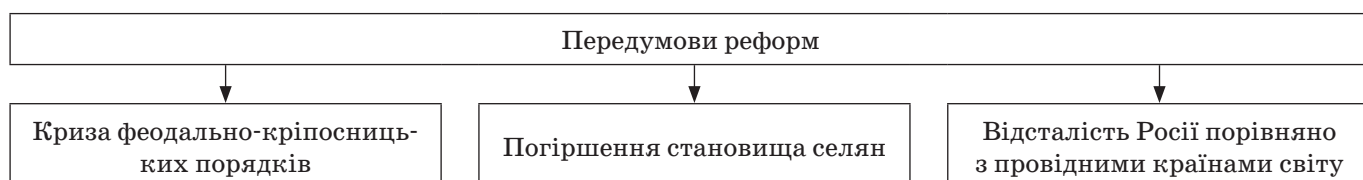
Зовнішня і внутрішня політика

Російська імперія в другій половині XIX ст.

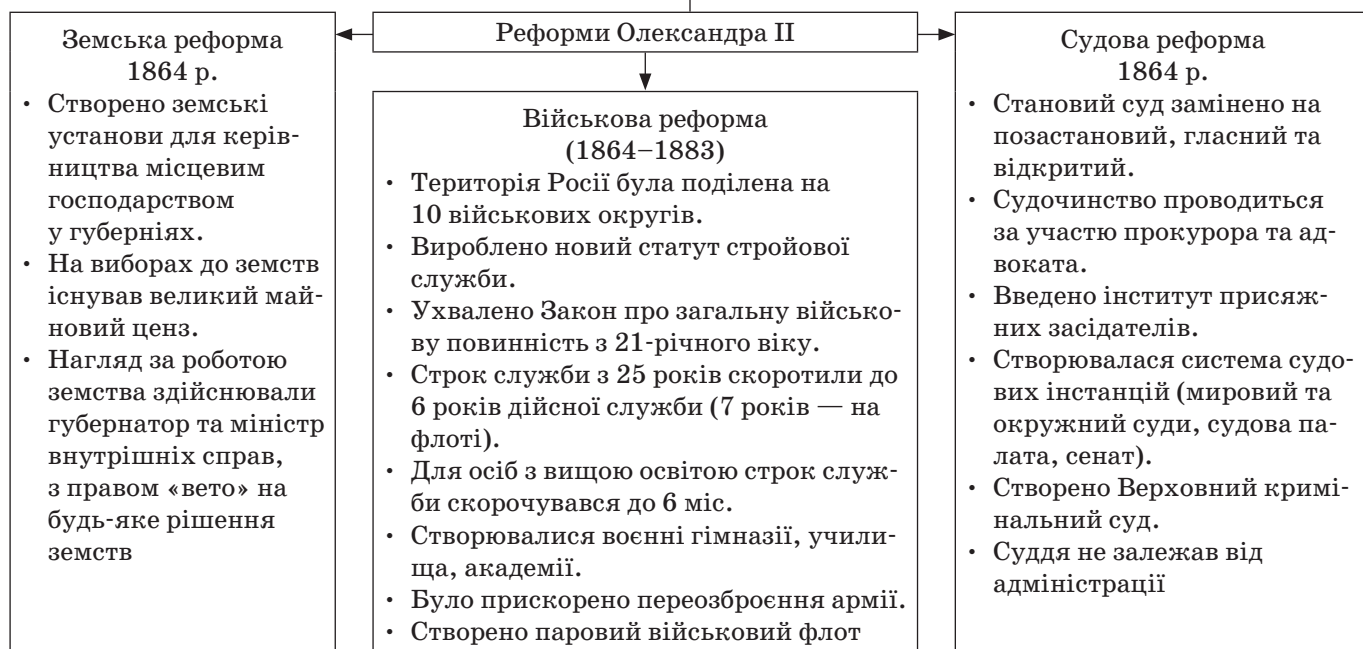
Модернізація Російської імперії за часів правління Олександра II

«Загальні положення про селян, звільнених з кріпацтва» від 19 лютого 1861 р.
Положення та Маніфест проголосили:

- звільнення селян, наділення їх землею та порядок викупу за цю землю;
- юридичну свободу кожного селянина (право укладати договори, учиняти позови, влаштовуватися на службу, переходити до інших станів, вступати до навчальних закладів і т. ін.).

Проте селянин залишався безправним (ніс рекрутську службу, платив подушну подать, зазнавав тілесних покарань, общинне землеволодіння, кругова порука, черезсмузжя, селяни тимчасовозобов'язані)

Значення реформ	→	Прискорили перехід Росії до ринкових відносин
	→	Зроблено крок до перетворення феодальної монархії до буржуазної
	→	Сприяли розвитку капіталістичних відносин у Росії
	→	Започаткували органи місцевого самоврядування
	→	Заклали основи розвитку громадянського суспільства
	→	Піднесли роль закону і права

Війни другої половини XIX ст.

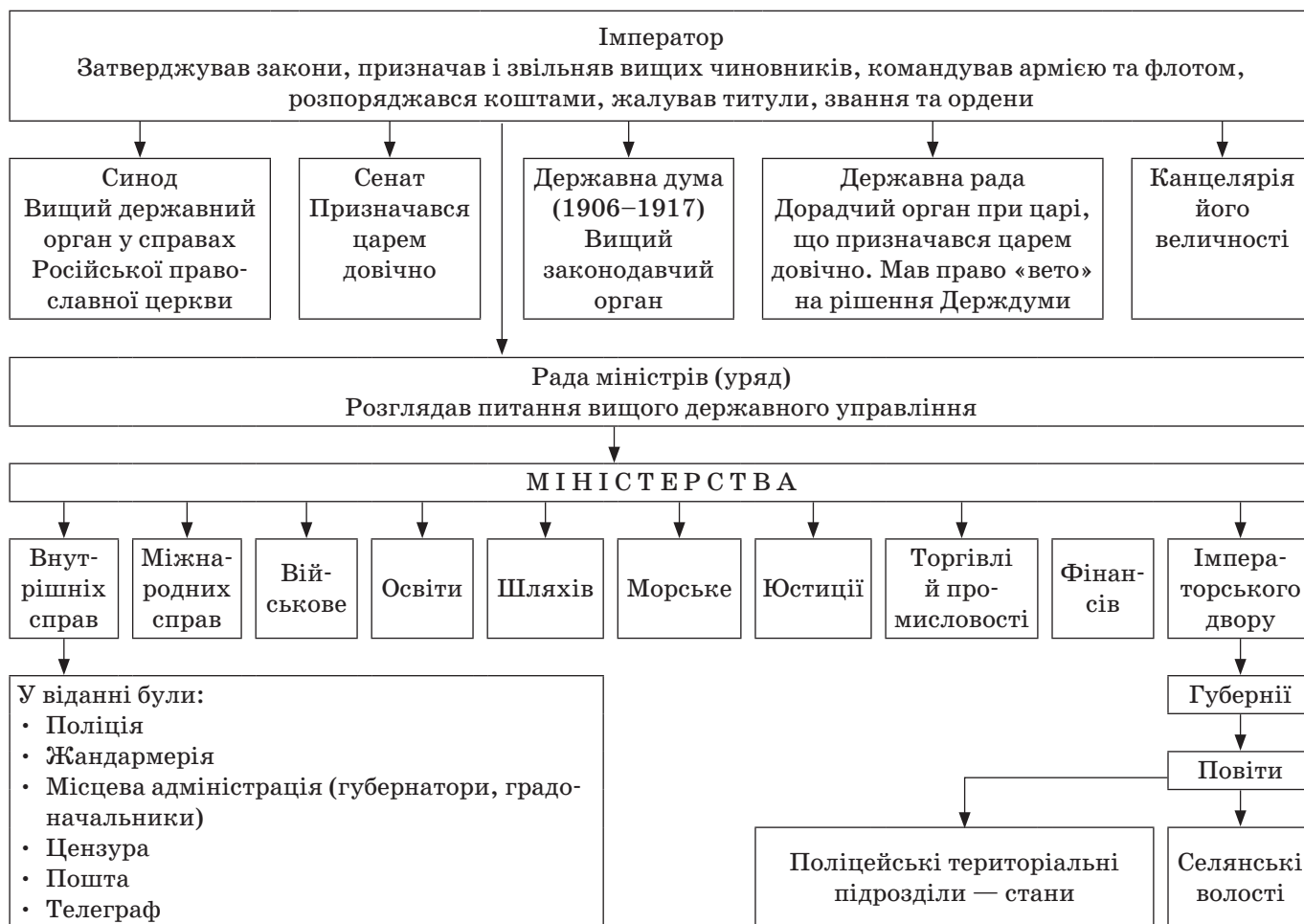
Критерії для порівняння	Кримська війна (1853–1856)	Російсько-турецька війна (1877–1878)
Причини	Загострення суперечностей європейських держав і Росії щодо проток Босфору і Дарданелл. Боротьба за зміцнення позицій на Близькому Сході та Балканах	Прагнення Росії ліквідувати умови Паризького мирного договору. Зацікавленість провідних європейських країн у послабленні Росії та посиленні свого впливу на Балканах
Хід війни	Квітень 1853 р. — російські війська вступили в Дунайські князівства. 4 (16) жовтня 1853 р. — Туреччина оголосила війну Росії. 18 (30) листопада 1853 р. — битва в Синопській бухті (розгром турків). Вересень 1854 р. — перша битва в Криму (російські війська відступають). Жовтень 1854 р. — початок облоги Севастополя (тривалість — 11 місяців), який закінчився поразкою Росії	Травень — червень 1877 р. вступ Російської імперії на територію Румунії. Червень 1877 р. — Росія оволоділа Столицею Болгарії м. Тирново. Липень — листопад 1877 р. — захоплено Шипкінський перевал та фортецю Плевну. Січень 1878 р. — російські війська підійшли до Стамбула
Наслідки	18 (30) березня було підписано Паризький мирний договір	19 лютого (3 березня) 1878 р. було підписано Сан-Стефанський мирний договір, рішення якого було переглянуто в липні 1878 р. на Берлінському конгресі

Російська імперія наприкінці XIX — на початку XX ст.

Розвиток економіки Російської імперії

Розвиток економіки	
↓ Становище в сільському господарстві • 70–75 % населення країни зайнято в с/г. • Зростали посівні площі. • Використання сільськогосподарських машин. • Розорювання нових земель. • Поглиблення спеціалізації. • Відставання с/г Росії порівняно з іншими європейськими країнами. • Збереження поміщицького землеволодіння • Напівкріпосницькі методи ведення с/г	↓ Становище в промисловості • 70–80-ті роки XIX ст. — завершено промислову революцію. • Швидкими темпами розвивалося залізничне будівництво. • Зросло виробництво чавуну. • Нерівномірний розвиток районів Росії. • Розвивалася дрібна промисловість та кустарні промисли. • Високий рівень концентрації промисловості призвів до утворення монополій. • Концентрація банківського капіталу. • Відставання від передових країн світу. • Посилення залежності від чужоземного капіталу

Особливості політичного устрою

Суспільно-політичні рухи в Російській імперії другої половини XIX — початку XX ст.

Напрями	Засновники	Ідеї	Заходи
Бунтарський	М. Бакунін	Селянин — бунтівник, а тому готовий до революції. Інтелігенція повинна йти в народ та об'єднати окремі виступи в єдину революцію. Держава — головний носій несправедливості та пригноблення народу, а тому її потрібно знищити	1874 р. — масове «ходіння в народ». 1876 р. — виникла організація «Земля і воля». 1879 р. — розкол «Землі і волі» на дві організації: «Чорний переділ» та «Народна воля».
Пропагандистський	П. Лавров	Селянство не готове до революції. Інтелігенція повинна пояснювати соціалістичні ідеї серед народу, вести пропаганду	Серпень 1879 р. — народництво винесло смертний вирок цареві (вчинено невдалі замаху).
Змовницький	П. Ткачов	Інтелігенція, організувавши змову, захопить владу і дасть народу революційний імпульс, залучивши його до перебудови суспільства	1 березня 1881 р. — царя Олександра II було вбито. У країні почалися репресії

Перша російська революція 1905–1907 рр.

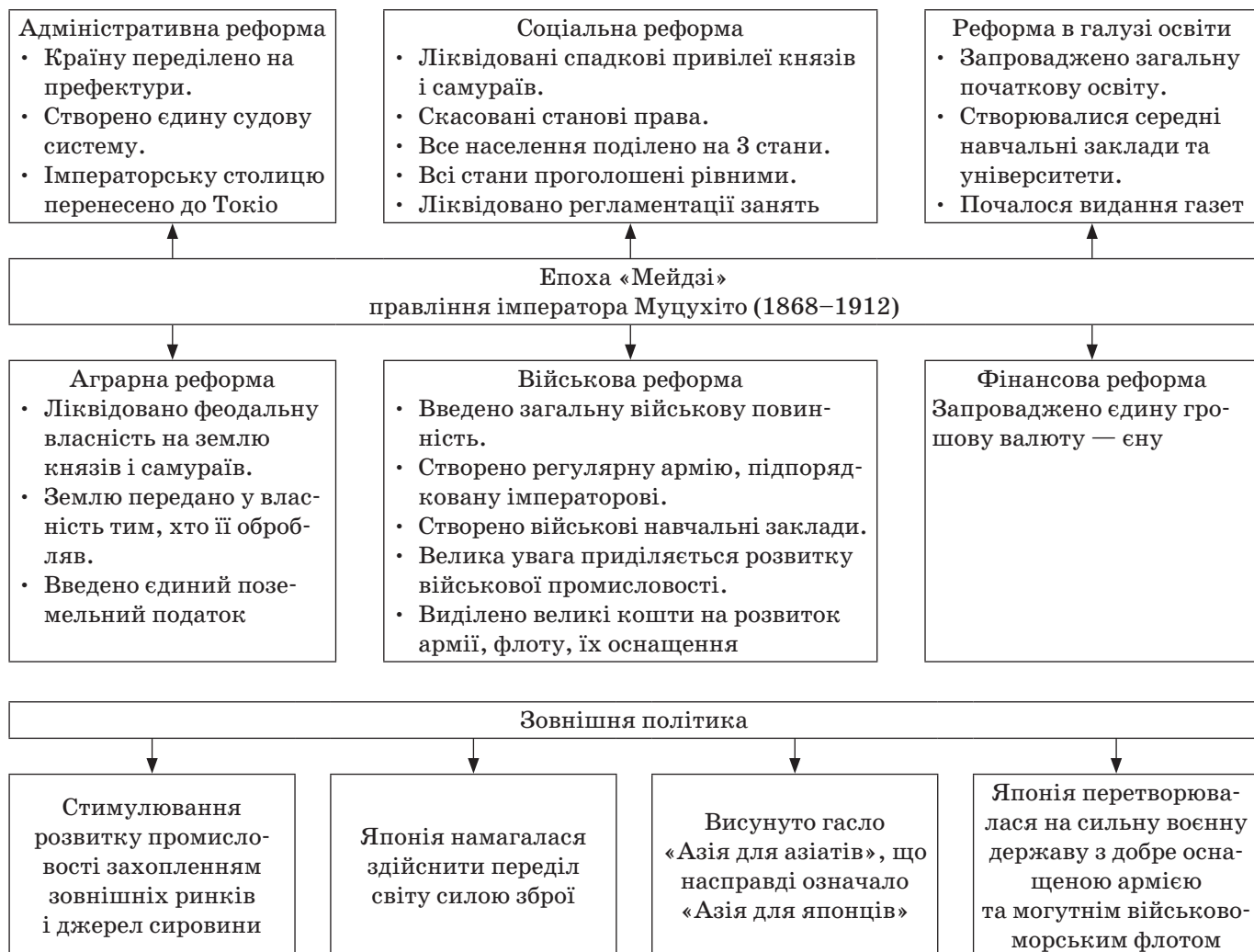
Критерії	Зміст
Причини революції	Політичне безправ'я всього народу. Збереження поміщицького землеволодіння, безземелля селян. Жорстока експлуатація робітників, довгий робочий день, низька заробітна плата, безробіття, відсутність нормальних умов праці. Національний гніт. Втрата авторитету й послаблення царизму внаслідок поразки в російсько-японській війні 1904 – 1905 рр., недолуга політика Миколи II
Завдання революції	1. Повалення самодержавства і встановлення демократичної республіки. 2. Проголошення політичних прав і свобод громадян. 3. Конфіскація поміщицьких земель і передання їх селянам. 4. Установлення 8-годинного робочого дня, необхідного соціального захисту, нормальних умов життя і праці. 5. Ліквідація національного гніту і встановлення рівності націй і народів
Привід до початку революції	Розстріл мирної демонстрації в Санкт-Петербурзі 9 (22) січня 1905 р., події «Кривавої неділі»
Основні події революції	Січень–лютий 1905 р. — по всій країні відбуваються мітинги протесту під гаслом «Геть самодержавство!» 1 травня 1905 р. — приєднання до боротьби селян. Червень 1905 р. — з'їзд Всеросійської селянської спілки Червень 1905 р. — повстання моряків на броненосці «Князь Потьомкін Таврійський». 17 жовтня 1905 р. — цар змушений був видати Маніфест «Про вдосконалення державного ладу». Осінь 1905 р. — повстання селян, в армії, моряків у Севастополі. 8–19 грудня 1905 р. — Московське збройне повстання (6 тис. чол.). Квітень–липень 1906 р. — діяльність I Державної думи. 9 липня 1906 р. — цар розпустив I Державну думу. 20 лютого — 3 червня 1906 р. — діяльність II Державної думи. 3 червня 1906 р. — уряд заарештував членів соціал-демократичної фракції, оголосив маніфест про розпуск думи та оприлюднив новий виборчий закон. Поразка революції
Наслідки революції	У ряді галузей промисловості було підвищено заробітну плату. Покращилися умови праці та скоротився робочий день. Робітники отримали право об'єднуватися в профспілки. Селянам знижено плату за оренду землі та скасовано викупні платежі. У національних районах введено початкову освіту рідною мовою. Скликано Державну думу, яка мала законодавчі права. Почали створюватися нелегальні політичні партії. Сприяла зародженню демократичних традицій. Сприяла піднесенню національно-визвольних рухів у колоніальних країнах Сходу

Аграрна реформа Столипіна

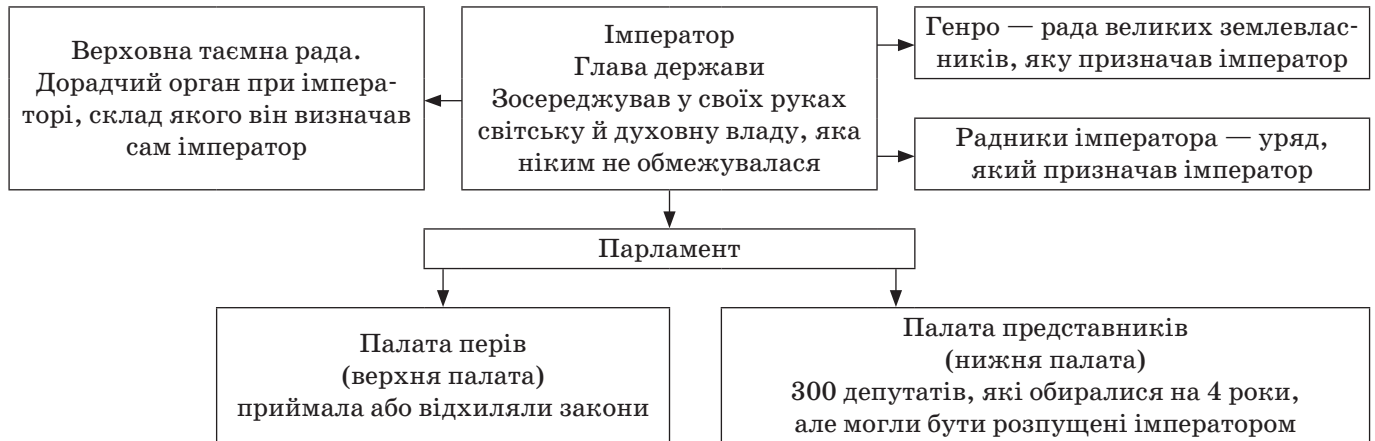
Причини реформи	Указ 9 листопада 1906 р. «Про вихід селян із громади»
- Через 40 років після скасування кріпацтва селяни так і не отримали прав на землю, яка перебувала у власності сільської громади. - Періодичні перерозподіли землі, кругова порука при сплаті податків дозволяла виживати найменш забезпеченим господарствам. Водночас общинна система стояла на перешкоді подальшого розвитку сільського господарства, стримуючи ініціативу селян-підприємців. - Масові селянські виступи 1902–1903 рр., подальше зростання активності селянства в роки революції свідчили про загострення суперечностей в аграрній сфері. - Зруйнування сільської общини мало призвести до створення міцного прошарку заможних господарств, опори держави на селі	- За бажанням селяни могли виходити із громади на хутори, знищивши черезполосицю та об'єднавши відрізки землі в «отруб». - Там, де перерозподіл землі не відбувався 24 роки, селяни автоматично ставали власниками землі. - Не дозволялося купувати у селян понад 18 дес. землі. - Уряд заохочував переселення селян на вільні землі за Урал, де їм надавалося 15 га землі на господаря і 45 га — на членів родини

Японія в другій половині XIX — на початку XX ст.

Внутрішня і зовнішня політика

Розподіл влади за Конституцією 1889 р.

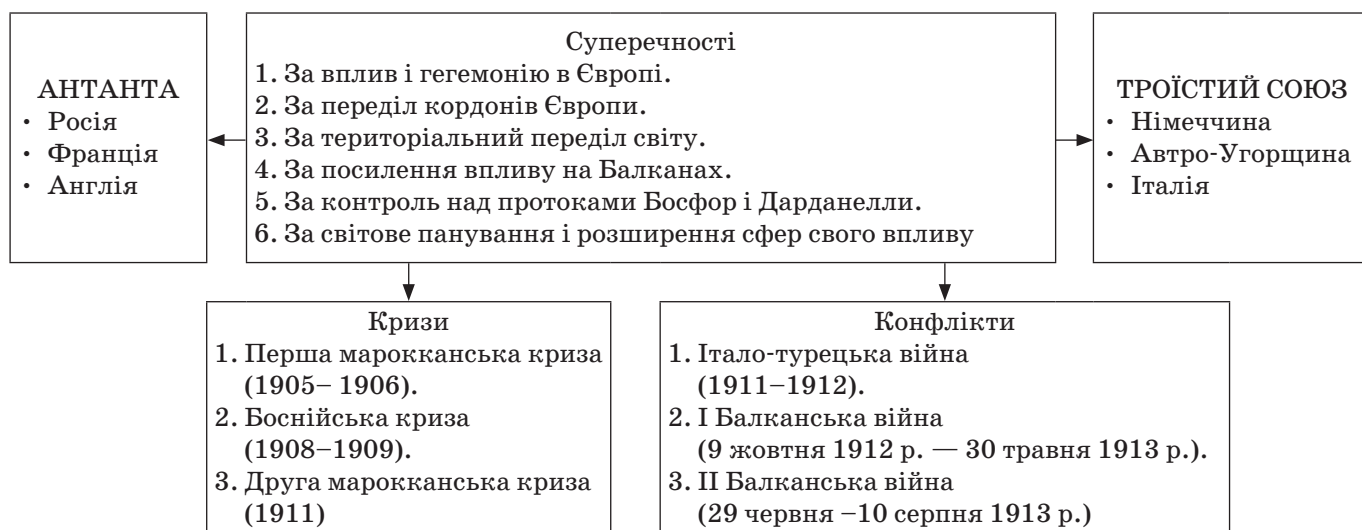
**ТЕМА 5. ЗАВЕРШЕННЯ ФОРМУВАННЯ СВІТОВИХ КОЛОНІАЛЬНИХ ІМПЕРІЙ.
МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ НАПРИКІНЦІ ХІХ — НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

Національно-визвольний рух народів світу

Країна	Роки революції	Причини революції	Основні події	Підсумки революції
Індія	1857–1907	Посилення колоніальної експлуатації Індії з боку Англії. Панування феодално-поміщицької власності. Напівкріпосницькі форми експлуатації селян. Високі податки на користь колонізаторів	Весна 1857–1859 рр. — повстання сипаїв. Грудень 1885 р. — установчий з'їзд у Бомбеї Індійського національного конгресу (ІНК) з вимогами про надання країні самоуправління. 1905 р. — масовий рух під гаслом «свадеші» (своє виробництво), що передбачав підтримку індійських і бойкот англійських товарів. Весна 1907 р. — рух «свадеші» переростає у «свараджа» (своє правління)	Політичне оформлення вимог народу. Надання хоч і обмеженого, але самоуправління. Покладено початок релігійного протистояння в Індії
Іран	1905–1911	Деспотичний режим шаха. Відсутність рівності між місцевими та іноземними купцями. Невдоволення всіх верств населення впливом чужоземців. Напівфеодалні методи експлуатації. Гноблення національних меншин	1905 р. — масові демонстрації з вимогами реформ та проти засилля чужоземців. Серпень 1906 р. — указ шаха про запровадження конституції та вибори до меджлісу. 1908 р. — шах Мухаммед Алі запровадив військовий стан та припинив дію конституції. 1909 р. — внаслідок повстання був повалений шах і відновлена конституція. 1911 р. — Росія та Англія ввели свої війська до Ірану. Відновлено владу шаха	Революцію придушено. Посилено колоніальну залежність. Іран — сфера впливу Англії та Росії
Туреччина	1908–1909	Деспотичний режим султана Абдул-Хаміда II	1906 р. — повстання моряків. Липень 1908 р. — піднято повстання молодотурками в Македонії; скликано парламент	Проведено реформи в армії, жандармерії, поліції

Країна	Роки революції	Причини революції	Основні події	Підсумки революції
		Безземелля селян і збереження повинностей. Переслідування національних та релігійних меншин	1909 р. — скинуто владу Абдул-Хаміда II	Не вирішене національне питання. Збережена конституційна монархія
Китай	1911–1913	Невдоволення пануванням маньчжурської династії Цинь. Антифеодальна боротьба селян. Залежність Китаю від інших держав. Прагнення національної буржуазії усунути чужоземну конкуренцію своїм товарам	10 жовтня 1911 р. — повстання військових і робітників в Учані. Кінець 1911 р. — повстання охопили весь Південний і Центральний Китай. Обрано тимчасового президента Китайської республіки — Сунь Ятсена. Падіння імператорської влади та призначення Юань Шікая новим президентом. Сунь Ятсен створив Національну партію — Гоміндан. Листопад 1913 р. — заборонено діяльність Гоміндану. Травень 1914 р. — проголошено нову конституцію; вся повнота влади — у президента	Повалено монархію. Встановлено республіку. Інших цілей революції досягнуто не було
Мексика	1910–1917	Диктатура генерала Діаса. Безземелля селян. Засилля чужоземного капіталу. Жорстока експлуатація селян і робітників	1910 р. — масові виступи селян. Травень 1911 р. — Діас подає у відставку, новим президентом став Ф. Мадеро. 1913 р. — внаслідок державного перевороту владу захопив генерал Уерта. 1915 р. — закон про аграрну реформу, заходи проти іноземних монополій, інтервенція військ США. 1917 р. — прийнято Конституцію Мексики	Зміцнена незалежність країни. Створені передумови для зміцнення демократії в країні. Революція сприяла розвитку ринкових відносин Не забезпечена повна незалежність країни та не розв'язане аграрне питання

Міжнародні відносини

Культура зарубіжних країн (кінець XVIII — початок XX ст.)

Розвиток науки та техніки

Галузь науки й техніки	Представники	Відкриття	Значення відкриття
Машинобудування	Дж. Уатт	Парова установка з окремим конденсатором	Збільшення виробництва тканини та ланка в переході до машинного виробництва
	Н. Отто	Чотиритактний газовий двигун внутрішнього згоряння	Дало можливість широко розгорнути виробництво саморушних безрейкових транспортних засобів
	Р. Дизель	Двигун внутрішнього згоряння	
Транспорт	Ж. і Ж. Етьєн Монгольф'є	Винахід повітряної кулі	Становлення повітряного транспорту. Аеростати — основний вид літальних апаратів у XIX ст.
	Дж. Стефенсон	Створення паровоза	Будівництво в Англії першої залізниці та розвиток залізничного транспорту
	Р. Фултон	Створення колісного пароплава	Розвиток водного транспорту, встановлення морських вантажоперевезень
	Г. Форд	Застосував конвеєр на автомобільному заводі	Сприяло випуску масової стандартизованої продукції. Збільшено продуктивність праці
Металургія	Г. Бессемер	Бессемерівська сталь	Новий спосіб переплавки чавуну на залізо та сталь в особливій рухливій посудині (конверторі). Зростання світового виробництва сталі
	С. Томас	Створив конверторний спосіб перероблення фосфористого чавуну на сталь	Дало можливість отримувати якісну сталь
Засоби зв'язку	П. Шилінг, С. Морзе, І. Рейс	Створення електромагнітного телеграфу, розробка телеграфного коду (азбука Морзе), телефону	Розвиток світової системи засобів зв'язку, передача інформації на відстань
	А. Белл	Винайшов перший телефон	Сприяло зближенню віддалених районів
	Т. Едісон	Удосконалив телеграф; винайшов фонограф для запису звуку; побудував першу у світі електростанцію суспільного зв'язку	Розпочато масове будівництво телефонних станцій, почали прокладати потужні лінії зв'язку
	О. Попов	Винайшов електричний зв'язок без дротів (радіозв'язок) і створив перший у світі радіоприймач	Сприяв використанню радіо як засобу зв'язку

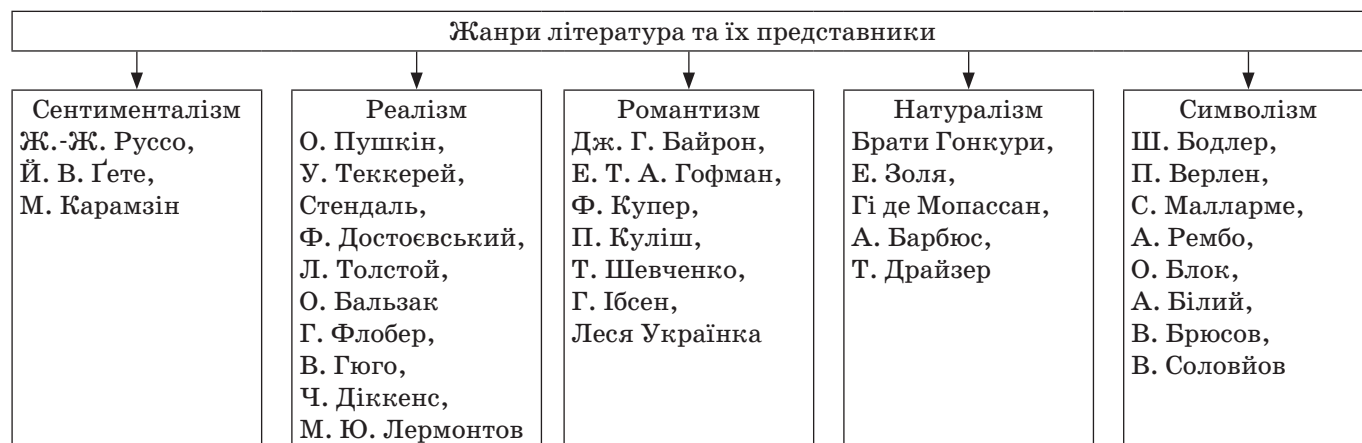
Галузь науки й техніки	Представники	Відкриття	Значення відкриття
Математика	М. Лобачевський	Створена неевклідова геометрія	Через точку, що лежить поза даною прямою, можна провести не одну, а декілька паралельних ліній, які не перетинаються з цією прямою
Фізика	І. Ньютон	Створення класичної механіки й відкриття її основних законів	Відкриття законів всесвітнього тяжіння, теорії руху небесних тіл, законів механічного руху й поширення світла, нових методів математичних обчислень
	М. Фарадей	Відкриття явища електромагнітної індукції	Виникнення науки про електрику
	Ю. Роберт Майер, Дж. Джоуль, Г. Фон Гельмгольц	Сформований закон збереження і перетворення енергії	Всі види енергії переходять одна в одну при незмінних кількісних співвідношеннях. Становлення термодинаміки як науки
	А. Беккерель, П. і М. Кюрі	Явище радіоактивності	Початок розвитку ядерної фізики. Доведено, що деякі предмети довільно випромінюють енергію
	Е. Резерфорд, Н. Бор	Теорія радіоактивності й перша елементарна частинка — електрон	Пояснена сутність радіоактивності. Запропонована перша планетарна теорія будови атома. Запроваджено уявлення про стрибкоподібний перехід електрона з однієї орбіти на іншу
	М. Планк	Квантова теорія	Доведено, що енергія випромінюється не суцільним потоком, а окремими пучками
	А. Ейнштейн	Теорія відносності	Швидкість світла у вакуумі — постійна. Сприйняття простору й часу завжди відносне. Властивості простору й часу залежать від руху матеріальних об'єктів
Астрономія	П. Лаплас	Гіпотеза про виникнення Сонячної системи	Спростовані уявлення про незмінність Всесвіту
Хімія	А. Лавуазьє	Відкриття Оксигену	Кисень входить до складу повітря і з'єднується з металом при горінні. Закладені основи термохімії
	Дж. Дальтон, Й. Берцеліус	Вивчення атомів речовин	Встановлено, що атоми різних речовин мають різну вагу, опубліковані дослідження про атомну вагу понад 40 елементів. У науці запроваджено нове поняття — «атомна вага»
	Д. Менделєєв	Періодичний закон хімічних елементів	Складена періодична система хімічних елементів

Галузь науки й техніки	Представники	Відкриття	Значення відкриття
Біологія	Ф. Велер	Створення с/г добрив. Становлення органічної хімії. Доведено, що білки, жири й вуглеводи — складові органічних сполук живих організмів. Синтезування неорганічної речовини в органічну сполуку, створено сечовину	Відкриті й описані 1500 нових видів рослин. Людина зарахована до ряду приматів і віднесена до тваринного світу
	Т. Шванн	Учення про клітини рослин і тварин	Закладені основи цитології. Вивчення будов і функцій клітин рослин і тварин
	Ч. Дарвін	Теорія еволюції тваринного та рослинного світу	Утворення нових видів рослин і тварин відбувається шляхом змін у формі природного відбору. Науково поставлено питання про походження людини
Географія	Ф. Беллінсгаузен, М. Лазарев	Відкриття Антарктиди	Здійснені навколосвітні подорожі, продовжено дослідження нових материків, розширення знань про Землю
Медицина	Л. Пастер	Створено інститут мікробіології	Відкриття природи бродіння, розроблено метод профілактичної вакцинації проти ряду інфекційних захворювань
	М. Пирогов	Закладені основи військово-польової хірургії	Уперше проведена операція під наркозом на полі бою. Застосована нерухома гіпсова пов'язка
	І. Сеченов	Обґрунтована рефлекторна природа свідомої та несвідомої діяльності	Різноманітні прояви вищої нервової діяльності є результатом постійних взаємостосунків організму і середовища
	З. Фрейд	Теорія психоаналізу	Становлення психології як науки. Вивчення причин психічних захворювань людей. Створені психотерапевтичні методи лікування неврозів, відновлення душевної рівноваги хворих

Образотворче мистецтво

Література

Додатки

ІСТОРИЧНИЙ СЛОВНИК

Абсолютизм (від лат. — необмежений) — форма державного правління, за умов якої політична влада повністю належить одній особі — монарху. Абсолютизм характеризується найвищим ступенем централізації державної влади. Розквіт абсолютизму в Росії відбувався у XVIII–XIX ст.

Авантюра (фр. — пригода) — справа, зроблена без урахування реальних сил та умов, приречена на провал, на невдачу.

Авари (в рус. джерелах — обри) — племінний союз, що складався переважно з тюркомовних племен. Прийшовши з території Центральної Азії, панували на землях України з сер. VI ст. до сер. VII ст. В басейні р. Дунаю в 60-х рр. VI ст. утворили державу Аварський каганат, яка проіснувала до кін. IX ст.

Австро-Угорщина — держава, що утворилася після підписання угоди між Австрійською імперією та Угорщиною у 1867 р. За цією угодою Австрійська імперія перетворилася на дуалістичну державу — Австро-Угорщину. До Австрії одійшли австрійські землі, а також Чехія, Моравія, Сілезія, Далмація, Істрія, Трієст, Галичина та Буковина. До складу Угорщини, крім її власних земель, були включені Словаччина, Банат, Воеводина, Хорватія, Словакія, Трансильванія, Закарпаття. Зміни, що сталися після підписання угоди у 1867 р., були відтворені в конституції. Поразка Австро-Угорщини в Першій світовій війні призвела до краху імперії в жовтні-листопаді 1918 р., коли на її землях утворився ряд самостійних держав, у т. ч. Західноукраїнська Народна Республіка.

Автокефалія (від грецьк. — сам і голова) — самоврядність, цілковита самостійність православних церков у розв'язанні організаційних і культових питань.

Автократія (від грецьк. — самовладдя) — форма правління, коли одній особі належить необмежена влада, наприклад, монархія.

Автономія (від грецьк. — сам і закон) — право на самоврядування певної частини держави в економічних, соціальних, культурних і політичних питаннях, надане конституцією або вищою владою держави. Прикладом автономії є існування України у складі Московської держави після підписання Березневих статей 1654 р.

Авторитаризм (від лат. — влада) — антидемократична система політичної влади, визначальною ознакою якого є режим особистої влади, диктаторські методи управління.

Автохтони (від грецьк. — місцевий, корінний) — населення, яке збереглося на даній території з часів попереднього етапу розвитку людського суспільства.

Авуари (від франц. — майно) — внески банка або держави в іноземній валюті, цінних паперах, чеках, векселях, акредитивах, що зберігаються в іноземних банках.

Агітація (від лат. — приведення в рух, спонукування) — поширення думок, фактів тощо з метою політичного впливу на свідомість, настрої, громадську активність населення.

Аграрне суспільство — перший вид створеної людиною цивілізації. Її ознаки: 1) основою господарства є землеробство. Переважна більшість людей живе у селах, веде натуральне господарство. Товарно-грошові відносини розвиваються, як правило, лише в містах; 2) суспільство складається з окремих станів, права та обов'язки людини визначаються її походженням; 3) більшість населення зазвичай не має політичних прав. На управління державою може впливати лише землевласницька знать;

4) культура та світогляд більшості людей перебували під впливом релігії, традицій і звичаїв предків. У суспільстві мало освічених людей.

Агресія (від лат. — напад) — з сучасної точки зору, а також, згідно зі Статутом ООН, будь-яке незаконне застосування сили однією державою проти суверенітету, територіальної цілісності чи політичної незалежності іншої держави чи народу.

Алани — іраномовні племена сарматського походження, які жили з I ст. н. е. на території між Нижнім Дніпром і Південним Уралом. У 372 р. були розбиті гунами, а в VI ст. — аварами. Під час Великого переселення народів частина аланів опинилася на Піренейському півострові та в Північній Африці. Інша частина відступила у передгір'я Кавказу і в VI–IX ст. увійшла до складу Хозарського каганату. Кавказькі алани (літописні яси) вважаються предками осетин.

Алхімія — наука, що передувала виникненню хімії. Головною метою алхіміків у середні віки був пошук філософського каменя.

Альянс (від фр. — сполучає) — союз, об'єднання окремих осіб, політичних партій або держав для досягнення спільної мети.

Ампір (від франц. — імперія) — стиль пізнього класицизму в архітектурі та вжитковому мистецтві, який виник у Франції на початку XIX ст. Для цього стилю притаманні орієнтація на зразки античного мистецтва, надмірна монументальність, значна кількість декоративних оздоблень.

Амуніція — речі (окрім зброї та одягу) військово-службовця (ранець, патронні сумки та ін.).

Анархізм (від грецьк. — безвладдя) — суспільно-політична течія, яка виступає за скасування будь-якої державної влади та перехід до повного самоуправління громад і трудових колективів. Політична течія, що заперечує необхідність існування держави.

Англіканство — національне віросповідання, що прийшло на зміну католицизму під час Реформації в Англії. Главою англіканської церкви став король.

Анексія (від лат. — приєднання) — примусове приєднання, захоплення однією державою території іншої держави.

Анімізм (від лат. — душа) — віра в існування душ та духів, як першооснови всього сущого, що базується на уявленні про природу як живу істоту.

Ансамбль (фр. — разом) — взаємна узгодженість, довершене ціле.

Анти (від грецьк.) — давньослов'янські племена, які з II ст. н. е. жили у лісостеповій частині України, між Дністром і Дніпром. Займалися орним рільництвом, скотарством, вміли обробляти залізну руду, коштовні метали, кістку, дерево, мали розвинене гончарство, виробляли скло, тканини. Використовували працю рабів. Археологічно пов'язані з черняхівською культурою. Бл. IV ст. у них утворилася антська держава на чолі з царями, серед яких були Бож, Ардагаст, Мусокій. В IV ст. анти вели війну з готами і зазнали від них поразки. З 527 р. анти в союзі зі склавинами почали наступ на візантійські володіння на Балканах. Остання письмова згадка про анти датується 602 р. у зв'язку з аваро-слов'янськими війнами.

Антисемітизм — одна з форм національної ворожнечі, що виявляється у негативному ставленні до євреїв.

Античні держави Причорномор'я — міста-держави (поліси), що виникли внаслідок Великої грецької колонізації у VI–V ст. до н. е.: Тіра, Ольвія, Херсонес, Феодосія, Пантікапей, Танаїс та ін. У V–IV ст. до н. е. античні поліси Причорномор'я переживають розквіт, перетворившись

на центр хлібної торгівлі. У I ст. до н. е. Античні держави Північного Причорномор'я потрапляють під вплив Римської імперії, згодом вони зазнають руйнації від готів. Остаточно занепали внаслідок вторгнення гунів.

Античність (лат.) — стародавній; стосується історії стародавніх Греції та Рима.

Аристократія (від грецьк. — влада кращих людей) — 1) форма правління, коли влада належить представникам родової знаті; 2) у рабовласницькому та феодальному суспільстві — найбільш привілейований стан.

Архантроп (від грецьк. — старий, старовинний, первісний і людина) — найдавніші викопні люди (пітекантроп, синантроп та ін.), схожі за рівнем розвитку еволюційного розвитку та характером культури.

Археологічна культура — умовна назва для означення групи споріднених пам'яток, які належать до одного відтинку часу, займають певну територію та відрізняються місцевими особливостями.

Археологічні пам'ятки — давні предмети, споруди, зображення, залишки поселень, поховань та ін., вивчення та дослідження яких дозволяє вивчати минуле людства, суспільства.

Археологія — наука, що займається пошуком і вивченням матеріальних пам'яток минулого.

Архітектура (гр. — будівник) — будівельне мистецтво, архітектура, мистецтво проектувати й будувати.

Асиміляція (від лат. — уподібнюю) — етнічний процес, у ході якого окремі, переважно нечисленні, народи внаслідок тривалого спілкування з іншим народом, серед якого вони живуть, засвоюють його культуру і мову та поступово зливаються з ним.

Аскетизм — зречення земних, «грішних», задовольнень заради порятунку душі.

Астрологія — наука, що вивчала вплив зірок на долю людини.

Аутодафе («акт віри») — у середні віки прилюдне спалення на вогнищі оголошених за вироком інквізиції еретиками.

Банк — установа, яка зберігає гроші вкладників, надає кредити та виступає у ролі посередника під час платежів і грошових розрахунків клієнтів.

Барбарєум — греко-католицька духовна семінарія, заснована в 1774 р. у Відні за наказом імператриці Марії-Терезії для підготовки греко-католицьких священників з числа українців. Діяла протягом десяти років і відіграла провідну роль у підготовці відомих українських церковних діячів національного відродження в Західній Україні.

Барикада (від франц. — бочка) — штучна загорожа з підручних та місцевих матеріалів, що перетинає вулиці, шляхи та мости.

Бароко (від італ. — вигадливий, примхливий) — стиль у мистецтві кінця XVI — середини XVIII ст. Для стилю бароко притаманні декоративна пишність, мальовничість, вигнутість ліній в архітектурі.

Баскак — намісник хана Золотої Орди у підвладних країнах у другій пол. XIII — поч. XIV ст. Баскак разом із військовими загонами об'їжджав підвладні території, збирав данину, чинив суд і розправу. Жорстокість і сваволя баскаків призводили до повстань у підкорених землях. Згодом хани зобов'язали руських князів самих збирати та відвозити данину в Золоту Орду.

Баталія (від франц.) — битва.

Батрак — найманий робітник у сільському господарстві.

Башибузуки — допоміжні війська турецької армії.

Бей, бек (від тур. — володар) — знатна особа, феодал у Туреччині.

Берсеки — безстрашні воїни, що йшли у бій, роздягнувшись по пояс і відкривши груди.

Біржа (від лат. — гаманець) — найбільш розвинена форма постійно діючого ринку масових товарів, що продаються за стандартами чи зразками; біржа праці виступає посередником між робітником та роботодавцем. Виникла у в XV–XVI в Італії, Голландії, Англії.

Блок (від франц. — об'єднання, масив) — об'єднання держав, організацій, партій тощо з метою досягнення спільної мети. Виборчий блок — угода двох чи кількох партій про спільне висунення кандидата або списку кандидатів на виборах до представницьких органів.

Блокада (від англ. — облога) — військова, політична або економічна ізоляція держави або її частини, насильницьке переривання її зв'язків із зовнішнім світом з метою примусити виконувати вимоги організаторів блокади.

Богдыхан — титул китайського імператора після маньчжурського завоювання.

Бойкот — утримування від купівлі певних товарів або взагалі припинення відносин з будь-ким.

Бонди — вільні общинники.

Борисфен (від грецьк. — той, що тече з півночі) — антична назва р. Дніпро. В античних джерелах він згадується також як Данапр, Варух; у скандинавських — Непр; у руських літописах як Славутич, Слаута.

Бортництво (бортъ — вулик з дерев'яної колоди) — у давнину — збирання меду диких бджіл, а згодом розведення їх у приватному господарстві.

Бояри — крупні феодали, вищий шар служилих людей: воеводи, глави наказів або члени Боярської думи за царя (походження слова не встановлено).

Буддизм — найстародавніша світова релігія. Виникла у V–IV ст. до н. е. у долині Гангу. Її засновник — принц Сидхартха Гаутама, що став після тривалого духовного самозаглиблення Буддою (просвітленим). Будда стверджував, що життя — це страждання, яке породжується безліччю людських бажань. Щоб позбутися страждань, треба подолати всі свої бажання й слідувати «серединним шляхом», уникаючи крайнощів, тоді душа потрапляє до нірвани — стану спокою та щастя. Буддизм швидко розповсюдився серед нижчих шарів індійського суспільства. Такий успіх нового навчання визначався тим, що буддизм вперше був звернений до людини не як до представника придворного угруповання (клану), а як до особи, здатної до розвитку й самовдосконалення. Будда вчив, що жінки нарівні з чоловіками можуть досягти духовної досконалості. Для Будди важливі тільки особисті заслуги людини: мудрість, доброта, спокій. Роблячи добрі вчинки, людина наближає себе до Прояснення, творячи злі справи — прирікає себе на череду болісних перероджень, на хвороби, бідність.

Бургундці — прихильники герцогів Бургундських під час Столітньої війни.

Буржуазія (від франц.) — частина суспільства, зайнята підприємницькою діяльністю.

Бюрократія (від франц. — панування канцелярії) — привілейована частина відірваних від народу вищих чиновників, урядовців, адміністративних працівників.

Вагант — мандрівний студент у середньовічній Європі.

Вандали — германські племена, які у V ст. захопили Північну Африку, а в 455 р. захопили і зруйнували Рим.

Вандалізм — безглузде нищення пам'яток культури.

Варвари — племена, що не належали ні до греків, ні до римлян.

Варяги (вікінги) — давньоруська назва жителів Скандинавії (норманів). Військові дружини варягів здійснювали завойовницькі походи проти Західної Європи і Русі. В IX–XI ст. наймалися на службу до руських князів, брали участь у походах, виконували також функції княжих послів, займалися торгівлею на шляху «із варяг у греки».

Васал — феодал, що одержував від заможнішого феодала — сюзерена землю й заступництво, за що був зобов'язаний нести військову службу.

Васали китайської імперії — Корея, В'єтнам, Тибет.

Васалітет (від лат. — слуга) — у середні віки система стосунків залежності знатних підданих, що служать князю (королю), цілком підкоряючись його волі. За несення військової служби васал зазвичай отримував винагороду — земельний наділ.

Велике переселення народів — масове вторгнення на територію Римської імперії в IV—VII ст. германських, слов'янських, сарматських та інших племен. Велике переселення народів почалося просуванням готів у кінці II ст. н. е. з Прибалтики в район Північного Причорномор'я. У 375 р. з Азії прийшли гунни, які в союзі з антами розбили готів на чолі з Германаріхом. У VI ст. племена антів, болгар, хорватів, сербів, аварів розпочали колонізацію Балканського п-ва, що перебував у складі Візантії. З 527 р. анти, склавини разом з гунами здійснюють походи на Константинополь, захоплюють Фракію, Македонію, Далмацію й Істрію. Велике переселення народів прискорило загибель Західної Римської імперії.

Великий князь — вищий князівський титул у Київській державі. У X—XIII ст. цей титул належав київським князям, з XIII ст. його дістали галицько-волинські та володимиро-суздальські князі. Із включенням руських князівств до складу Великого князівства Литовського цей титул перейшов до його володарів. Після Люблінської унії 1569 р. титул великого князя перейшов до польського короля. У Росії титул великого князя у 1547 р. увійшов до царського, а у 1721 р. до імператорського титулу.

Венеди (венети) — слов'янські племена, які жили на рубежі н. е. між річками Одрою та Дніпром і біля Карпат. Вперше згадуються у римських джерелах у I ст. н. е. У III—IV ст. венеди створили могутній військово-політичний союз, який став протодержавним утворенням — дулібським племенним союзом.

Віги — організована група супротивників влади короля в Англії, згодом — політична партія.

Відродження — епоха у розвитку європейської культури (XIV—XVI ст.), для якої характерним є відродження інтересу до людини, звернення до спадщини античності, філософії гуманізму.

Відродження — період в історії середньовіччя, коли відродився інтерес до античної спадщини.

Візір — титул глави уряду в мусульманських країнах.

Вітраж — зображення, складене зі шматків кольорового прозорого скла, поєднаних свинцевими смужками.

Віче — народні збори для обговорення загальних питань.

Восводи — командуючі князівською дружиною у Київській Русі, у XV—XVIII ст. — очолювали полки та здійснювали владу у містах.

Восводство — адміністративно-територіальна одиниця в Литві і Польщі у XV—XVIII ст. На українських землях у складі Речі Посполитої існували: Белзьке, Берестейське, Брацлавське, Волинське, Київське, Підляшське і Руське воеводства.

Волхви (ст. слов. — чарівник, знахар, провісник) — у стародавніх слов'ян служителі язичницького релігійного культу. Вважалося, що вони мали вплив на сили природи.

Вотчина — повна спадкова власність (землі, які передавалися за спадком).

Гайдуки — загони народних месників (партизан), що боролися на Балканах, виступаючи проти панування Османа.

Галера — старовинний тип військового весельного судна (застосовувалися до поч. XVIII ст.).

Гармонія — співзвучність, мелодійність, розміреність.

Гаубиця — артилерійське знаряддя, яке використовується головним чином для руйнування зміцнень супротивника і для стрільби нависим вогнем по закритій цілі.

Гвельфи — в Італії прихильники римських пап у боротьбі проти німецьких імператорів.

Гези — жебраки-партизани в Нідерландах.

Генеральні штати — найвищий станово-представницький орган у Франції, що складався з депутатів трьох станів. Основною його задачею було затвердження податків, пропонування королем.

Геній (лат.) — вищий ступінь творчої обдарованості.

Геральдика (від лат. — оповісник) — гербознавство; у XIX ст. — допоміжна історична дисципліна, що вивчає герби як специфічні історичні джерела, їх історію, правила створення та використання.

Герб (від нім. — спадщина) — символічний опізнавально-правовий знак, утворений за певними правилами. В основу зображення покладено одноколірний чи багатоколірний щит і вміщено фігури та предмети, які мають символічне значення й відтворюють певну історичну традицію. Служить постійною ознакою особи, роду, товариства, установи, міста, держави тощо. Зображується на прапорах, грошових знаках, печатках, деяких офіційних документах.

Герцог — військовий вождь германців, у період формування феодалізму перетворився на великого феодала.

Гібелліни — в Італії прихильники німецьких імператорів у боротьбі проти римських пап.

Гільдія купецька — станове об'єднання купців, які захищали інтереси та привілеї своїх членів.

Гімн (від грецьк. — урочиста пісня) — поетично-музичний твір, що ушлявляє вітчизну, державу, історичні події, їх героїв; один із символів держави, нації, політичних і релігійних об'єднань.

Госпітальєри — орден лицарів, що лікували хворих і надавали допомогу паломникам, що прямували до Єрусалима. Носили червоні плащі з білим хрестом.

Готи — східногерманські племена, які в II ст. рушили на територію України з Прибалтики. Захопивши землі Причорномор'я, готи утворили тут політичний союз, який у тогочасних джерелах називався державою Германаріха. У IV ст. прийняли християнство. Були розгромлені гунами в союзі з антами у 375 р.

Готичний стиль — стиль у мистецтві, що переважав в Європі у XIII—XV ст.

Гравюра — вирізане на дошці, на металевій пластині та ін. зображення.

Граф — посадовець у графстві, що представляв короля і наділявся судовими, адміністративними та військовими повноваженнями; один із титулів знаті.

Громадянська війна — найбільш гостра, збройна форма боротьби за державну владу між класами та соціальними групами всередині країни.

Грюнвальдська битва 1410 р. — битва між військами Тевтонського ордену й об'єднаною польсько-литовсько-українською армією поблизу сіл Грюнвальд і Танненберг. До складу союзницьких військ, які очолювали великий князь литовський Вітовт і польський король Ягайло, входили польські та литовські частини, українські війська. Польсько-литовсько-українська армія налічувала 100 тис. чол. і кількісно переважала армію хрестоносців, але війська ордену мали перевагу в озброєнні та військовій підготовці. Війська Тевтонського ордену, втративши 18 тис. убитими (в т. ч. загинув і великий магістр ордену) і 14 тис. полоненими, були розгромлені. Перемога союзницьких військ підірвала військову могутність Тевтонського ордену і припинила експансію німецьких рицарів на Схід.

Губернатор (від лат. — правитель) — до 1917 р. найвищий урядовий чиновник у губернії в Російській імперії.

Гугеноти — так називали французьких протестантів, які сповідували кальвінізм.

Гуманізм (від лат. — людяний) — 1) система ідей і поглядів, в основу яких покладене визнання людини як найвищої цінності. Виникає в епоху Відродження; 2) течія західноєвропейської культури епохи Відродження, спрямована на утвердження поваги до гідності й розуму людини, її права на земне щастя, вільний вияв природних людських почуттів і здібностей.

Гуни — кочовий тюркомовний народ, який наприкінці II ст. почав просуватися з Центральної Азії на Захід і відкрив епоху Великого переселення народів. У 375 р. гуни на чолі з Баламбером завоювали аланів, розбили готів та антів, захопивши територію між Доном і Карпатами. Найбільшої могутності гуни досягли під проводом Аттіли, проте після поразки в Каталаунській битві з римлянами (451 р.) гунська держава розпалася.

Гусити — послідовники чеського проповідника Яна Гуса.

Даосизм — вчення про Дао-шляхи. Його створення вчені приписують китайському мудрецю Лао-цзи, що жив в VI–V ст. до н. е. Згідно з віруваннями стародавніх китайців, весь світовий простір заповнювала пара. В якийсь момент ця пара розділилася на два початки — інь (темне й холодне) та янь (тепле й світле). Інь породило землю, а янь — небо. Ці два початки, взаємодіючи між собою, підтримують гармонію, рівновагу у Всесвіті. Дао — це джерело всього, що є на світі, воно вічне й незмінне. Кожному Дао відводить своє місце, проникає у суть всіх речей і непотім для всіх спрямовує на потрібний та правильний шлях. Дао — це закон, якому треба неухильно слідувати. Не «кичись заслугами, не принижуй слабого, живи у мирі та згоді з іншими, не бажай багатства й розкоші, не кради, не вбивай, задовольняйся тим, що у тебе є», — ось основні правила, які ведуть до благополуччя. Основна суть даоського вчення зводиться до однієї фрази: «Слідуй встановленому природою порядку і будеш здоровий та щасливий».

Дворянство мантиї — вихідці з середовища урядовців, що купили титул.

Дворянство шпаги — дрібномаєтне дворянство у Франції.

Декларація — урочисте проголошення основних принципів.

Делійський султанат — держава, що виникла в результаті вторгнення арабів.

Демократія — народовладдя.

Дервіш — мусульманський чернець.

Держава — організація, що керує суспільством, людьми, які проживають на певній території (у межах держави). У кожній державі існують: апарат управління (урядовці), система законів (право), служби захисту законного порядку, армія, збір податків.

Деспот (повелитель) — необмежений та жорстокий володар, цар, що править не за законом, а свавільно.

Джагири — земельні подарунки.

Джентрі — дрібномаєтні дворяни-землевласники в Англії.

Джизья — податок, який сплачувало все немусульманське населення в мусульманських державах.

Джихад — священна війна мусульман за віру.

Диван — державна рада у мусульманських країнах, що складалася з вищих сановників.

Династія — ряд послідовно правлячих монархів з одного роду, що змінювали один одного за правом спорідненості та законами престолонаслідування.

Династія Цин (1644–1911) — союз китайських військових з маньчжурами. Керувала країною 270 років.

Догмати — основні положення віри, що вважаються незаперечними та незмінними.

Дож — довічно обраний глава республіки у Венеції та Генуї.

Домен — спадкове земельне володіння короля в країнах Західної Європи.

Дофін — спадкоємець французького престолу.

Дракар — парусне судно норманів.

Драма (гр. — дія) — твір, написаний у розмовній формі для театру (для постановки на сцені). Драма — будь-яка приголомшлива подія у житті.

Друга столиця Китаю — Нанкін.

Духівництво — служителі церкви.

Духовно-рицарські ордени — військово-чернечі організації західноєвропейських лицарів, що створювалися під керівництвом католицької церкви у XII–XIII ст. з метою розширення та захисту володінь хрестоносців.

Емір — князь у мусульманських країнах.

Емпіризм (гр. — досвід) — пізнання світу через життєвий досвід.

Енциклопедія — наукова й довідкова допомога, вперше створена у Китаї, давала систематичне уявлення про будь-яку галузь знань.

Епос — героїчні оповіді.

Етнологія — наука, що вивчає побутові та культурні особливості народів світу, проблеми їх походження, розселення та культурно-історичних відносин.

Європа — частина світу, яка разом з Азією утворює материк Євразію. Це слово потрапило до стародавніх греків з аккадської мови, якою воно означало захід сонця. Географічно Європа простягається від Скандинавії до узбережжя Середземного моря, від Атлантичного океану до Уральських гір.

Єзуїти — члени католицького чернечого ордену, заснованого в 1534 р. в Парижі іспанцем Ігнатієм Лойолою для боротьби з Реформацією.

Єпископ — вищий священнослужитель, що стоїть на чолі церковного округу та керує церквами й монастирями на цій території.

Єресь — релігійне навчання, що суперечить панівному церковному віровченню.

Єретик — людина, що виступає проти певних догматів релігійного вчення.

Залежні селяни — землероби-общинники, які живуть на землі феодала-сеньйора, мають право на довільне володіння наділом і ведення власного господарства, але зобов'язані платити за це оброк і відбувати панщину на користь свого феодала.

Зміна дат відкрита під час кругосвітніх подорожей. Загальноприйнятим є те, що коли кораблі йдуть зі сходу, то під час перетину лінії зміни дат, яка проходить умовно меридіаном Гринвіча, один день рахують двічі. А коли корабель йде із заходу, то пропускають один день.

Зріле Середньовіччя — XI–XIV ст. — час розквіту епохи.

Ідальго — дрібні та середні лицарі Іспанії, які брали участь у завоюванні нових земель.

Ідеал (гр. — поняття) — вища досконалість.

Ієрархія — розташування службових звань у порядку їх підпорядкування (ієрархічні сходи), порядок відносин, за якого нижчі підкоряються вищим.

«Із варяг у греки» — важливий водний торговий шлях Київської держави, що з'єднував Чорне та Балтійське моря системою річкових шляхів і волоків (переходами сухоходом суден між річками). Загальна довжина понад 3 тис. км. Відомий з IX ст.

Ікона — картина з християнської теми, написана на дерев'яній дошці спеціальними фарбами.

Імпічмент — порядок залучення до відповідальності та судового розгляду справ про злочини вищих посадовців

США, у тому числі президента. Питання про залучення до відповідальності вирішує палата представників Конгресу, а розгляд справи та виголошення вироку здійснює Сенат.

Індуїзм — релігія, що виникла у давнину в Індії. Ця релігія визнає тисячі богів, головними з яких є Брахма (творець), Вішну (хранитель) і Шива (руйнівник). На честь кожного з богів у різних містах Індії зведені храми. Кожний індус, що сповідає індуїзм, може підносити молитви тому божеству, якому поклоняється він сам, його каста, його земляки. В результаті всередині індуїзму уживається безліч різних навчань. Тут одночасно співіснують «Кама Сутра» — наука про любовну насолоду й учення йогов про аскетичне життя відлюдника, що звільняє душу для спілкування з вищими силами.

Інд�льгенція — грамота про відпущення гріхів.

Індустріальне суспільство — суспільство, в якому завершений процес створення крупної, технологічно розвинутої промисловості.

Індустрія — діяльність; промисловість.

Інквізиція — суд католицької церкви, створений для боротьби з єретиками та іншими ворогами церкви.

Іслам — нова релігія, заснована Мухаммедом.

Історичні джерела — це все, що містить інформацію про минуле та дає можливість вивчати минуле людства.

Кальвінізм — один з напрямів протестантизму, заснований Жаном Кальвіном, творцем вчення про «божественне призначення».

Канцлер — начальник королівської канцелярії.

Капітал — основні багатства (земля, дома, знаряддя праці, гроші), що приносять прибуток.

Капіталіст (буржуа, підприємець) — власник капіталу, який організовує виробництво або торгівлю з метою отримати прибуток, використовуючи працю найманих робітників. Розпоряджаючись прибутком, капіталіст частину її виділяє на зарплату робітникам, а решта стає його доходом.

Капіталістичні відносини — суспільно-господарські зв'язки між людьми, які передбачають конкуренцію на ринку між приватними власниками капіталів (основних багатств), відносини між капіталістами та найманими робітниками.

Каравела — морське однопалубне трищоглове судно, що з'явилося у XII ст. Каравела мала косі вітрила, які дозволяли їй йти проти вітру під «гострим» кутом «зиг-загом» (правим і лівим галсами). Ці судна були маневрені, легкі й швидкохідні. За попутного вітру каравела робила до 12 вузлів (22 км) на годину. Каравели втратили своє значення наприкінці XVII ст.

Кардинал — духовна особа, в ієрархії католицької церкви стоїть після Папи Римського. Призначається папою, є його найближчим помічником в управлінні церквою. Бере участь в обранні Папи Римського.

Каролінги — династія франкських королів.

«Каролінгське відродження» — перший в історії середньовічної Європи вияв інтересу до античної культури та освіти, що збігся з періодом правління Карла Великого.

Каста — замкнені групи індійського суспільства, об'єднані певним заняттям і походженням.

Каста — замкнені групи індійського суспільства, які, за принципами індуїзму, об'єднуються згідно з походженням і певним заняттям людей, що входять до них.

Колегія — орган центрального управління в Росії.

Колегія (коллеж) — вищий навчальний заклад.

Колоніальна війна — суперечка між великими державами за перерозподіл колоніальних володінь.

Колоніальна імперія — держава, яка володіє колоніями в різних частинах світу.

Колонізація — це заселення та освоєння вільних земель.

Колонія — залежна територія, що перебуває під верховним управлінням метрополії. Тубільна колонія — колонія, в якій більшість населення складають корінні жителі, відмінні від жителів метрополії. Переселенська колонія — колонія, в якій більшість населення — переселенці з метрополії або їхні нащадки.

Комедія (іт.) — драматичний твір веселого, життєрадісного характеру.

Компас був винайдений у Китаї та застосовувався за дві тисячі років до н. е. для орієнтування у пустелях Центральної Азії. У ньому намагнічена стрілка плавала на пробі в судині з водою. В Європі застосовується з XII ст. Тільки на початку XIV ст. компас набув сучасного вигляду (стрілка на вістрі голки) і почав використовуватися у морській справі.

Конгрес — представницька нарада, з'їзд, у США — назва парламенту.

Конкіста — 1) завоювання арабами Піренейського півострова; 2) назва періоду завоювання Мексики, Центральної та Південної Америки іспанцями та португальцями.

Конкістадори — завоювальники нових земель для іспанської корони.

Конклав — зібрання кардиналів для обрання Папи Римського.

Конкуренція — суперництво підприємців за більш вигідні умови виробництва та продажу товарів.

Конституція — Основний Закон держави, що визначає його устрій.

Контракт — договір, угода.

Контрреформація — боротьба католицької церкви з проявами незгоди з її догматами.

Конунги — військові вожді норманів.

Конфуціанство — світогляд, розроблений старокитайським мудрецем Конфуцієм, основа політичного пристрою китайського суспільства.

Коран — священна книга мусульман.

Кредит (від лат. — позика) — надання у борг на певний термін грошей, товарів чи послуг за умови їх повернення із сплатою певного відсотка.

Кримська війна (Східна війна) (1853–1856) — війна між Росією та Османською імперією, в якій на боці турок брали участь Велика Британія, Франція та Сардинія. Закінчилася поразкою Росії та підписанням Паризького миру 1856 р.

Кримське ханство (1449–1783) — держава, що утворилася після розпаду Золотої Орди на території Кримського п-ва та частини Північного Причорномор'я. Столиця держави знаходилася в м. Бахчисарай, де правила династія ханів Гіреїв. У 1475 р. Кримське ханство змушене було визнати залежність від Османської імперії. З 1482 р. під тиском Туреччини Кримське ханство систематично учиняло набіги на українські, польські та московські землі з метою здобуття ясиру. З виникненням козацтва походи татар в українські землі значно обмежилися, а турецькі володіння стали зазнавати несподіваних нападів козаків. Внаслідок поразок Туреччини у війнах з Росією в кін. XVIII ст. Кримське ханство у 1774 р. змушене було проголосити про свою незалежність від Османської імперії, а з 1783 р. Росія включила ці землі до складу імперії.

Кріпацтво — право феодалів не відпускати залежних селян-землеробів зі своєї землі.

Кріпосне право (від слова «кріпость» — документ, що фіксував прикріплення селян до землі) — система правових норм феодальної держави, яка встановлювала залежність селянина від феодала і водночас власність (неповну) останнього на селянина-кріпака. Кріпосне право включало в себе прикріплення селян до землі, право феодала на працю і майно селянина, на відчуження його як із землею, так і без неї, обмеження дієздатності селянина (по-

збавлення його права розпоряджатися нерухомим майном, спадщиною, виступати в суді тощо).

Культ (від лат. — поклоніння, шанування) — сукупність релігійних обрядів: жертвопринесення, заклинання, молитви. Виникнення релігійних культів пов'язане з первісними віруваннями у духів предків, обожнюванням сил природи, небесних світил тощо. Різноманітні обряди були пов'язані з працею, господарською діяльністю, сприяли лікуванню хвороб, успіхам у війні, полюванні.

Культура (від лат. — обробіток, піклування) — у широкому розумінні — сукупність усіх надбаних людством протягом усієї його історії духовних і матеріальних цінностей. У вузькому розумінні — духовне життя суспільства, що охоплює власне творчу діяльність людей включно з системою освіти і виховання. Під культурою розуміють також рівень виховання й освіченості окремої людини, володіння знаннями, творчі прояви її у мистецтві, науці тощо.

Культурництво — культурно-освітній рух XIX — поч. XX ст., діячі якого вважали просвітницьку роботу найдієвішим засобом піднесення освітнього рівня населення і зміцнення його національної свідомості; система заходів, спрямованих на активізацію формування та консолідацію нації. У культурництві брала участь перш за все національна інтелігенція, яка віддавала перевагу культурно-освітній діяльності у національному русі перед політичною. Представники цього руху займалися вивченням історії, збереженням мовних і літературних традицій, обстоювали невід'ємне право українців на вільний розвиток своєї мови, літератури, театру, освіти, спрямовували зусилля на подолання негативних проявів антиукраїнської політики російського царизму.

Куна — найдавніша грошова одиниця в Давній Русі зі шкури куниці, що дорівнювала в різні часи від 1/25 частини гривні. Була в обігу до поч. XV ст.

Купецтво (від дв. рус. — крамар) — торговці, що збували товар у межах свого краю. Разом з торгівлею вони займалися також лихварством. Перші відомості про купців з'являються у IX ст. Купці, що торгували в чужих землях, називалися «гостями».

Курфюрсти — князі в Німеччині, які обирали імператора.

Лаз — прилад для визначення швидкості руху судна. Уперше був застосований Магелланом під час навколосвітнього плавання. До нього відстань визначалася на око.

Ландтаг (рада землі) — станovo-представницький орган у німецьких князівствах.

Легенда (від лат. — те, що належить прочитати) — народний переказ, те, що уявляється маловірогідним.

Литва — держава на східному узбережжі Балтійського моря. Починаючи з IX ст. почала формуватися литовська нація. У першій пол. XIII ст. на цих землях утворилася держава — Велике князівство Литовське. Впродовж XIV ст. до його складу увійшла більшість українських земель. У 1569 р. внаслідок підписання Люблінської унії між Польщею та Литвою утворилася Річ Посполита. Внаслідок третього поділу Польщі більшість території Литви увійшла до складу Російської імперії. З 1917 р. Литва відновила свою державну незалежність. В 1940 р. Литва була включена до складу СРСР. Свою самостійність Литва відновила в 1991 р.

Лихварство — надання позики грошима або товаром за умови повернення її зі сплатою відповідного відсотка понад суму позики, тобто лихви. Часто поєднується з торгівлею товаром.

Лі Цзічен (1606–1645) — керівник селянського повстання у Китаї.

Лібералізм — політична течія, що виступає на захист парламентаризму, демократичних свобод, за розподіл влади на законодавчу, виконавчу та судову, свободу підприємництва.

«**Ліви**» — прихильники змін у державному ладі.

Лінокор — найкрупніші та озброєні знаряддя великого калібру кораблі, що призначалися для бою в «лінії баталії».

Лірика — віддзеркалення життя шляхом зображення людських переживань, частіше за все у віршах.

Літургія (від грецьк. — громадська повинність, державна служба, служіння) — головна церковна відправа (богослужіння) у християнських церквах.

Лоббїзм (від англ. — кулуари) — організації, особи, що представляють інтереси певних політичних кіл і чинять тиск на законодавців і державних чиновників з метою прийняття вигідних для них рішень.

Лобі (від англ. — кулуари) — високооплачувані ділки, які проштовхують через представників владних структур рішення, що відповідають їхнім інтересам.

Логарифм (гр.) — показник ступеня, до якого потрібно піднести будьяке певне число, щоб отримати дане число.

Люблінська унія 1569 р. — міждержавна угода про об'єднання польського королівства і Великого князівства Литовського в єдину державу — Річ Посполиту. Статті угоди, розглянуті на спільному польсько-литовському сеймі у м. Любліні, затверджені депутатами Польщі і Литви. Унія завершила започатковане Кревською унією 1385 р. об'єднання двох держав. Згідно з угодою, на чолі об'єднаної держави ставав обраний король, створювався один спільний сейм і сенат. Литва зберігала власне судочинство, адміністрацію, окреме військо, скарбницю та офіційну «руську» мову. Одночасно переважна більшість українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське та Підляське воеводства) відійшли від Великого князівства Литовського до складу Польщі.

Люмпен (від нім. — лахміття) — частина населення, що опинилася поза межами суспільства.

Лютеранство — вчення про «виправдання вірою», розроблене Мартіном Лютером.

Магдебурзьке право — середньовічне міське право, за яким міста звільнялися від управління і суду великих землевласників і створювали органи місцевого самоврядування. В Україні було поширене протягом XIV–першої пол. XIX ст. Свою назву отримало від німецького м. Магдебурга, де воно оформилося в XIII ст.

Магістрат (від лат. — глава, начальник і нім. — рада) — загальна назва органів станового міщанського самоврядування і суду за Магдебурзьким правом. Віддав адміністративними, господарськими, фінансовими, поліцейськими справами.

Магія (від грецьк. — чаклунство) — сукупність прийомів та обрядів, які, як вважається, мають чудодійну силу, чаклунство і впливають на явища природи та людей.

Магнат (від лат. — великий) — великий землевласник у Литві, Польщі, Україні та Білорусії.

Магометанство, див. Мусульманство, іслам.

Масток — землі, отримані палацовими й військовими слугами (дворяни — люди їхнього двору) за службу та на час служби.

Мажоритарна система (від франц. — більшість) — у виборчому праві порядок визначення результатів голосування, за яким обраним вважається кандидат (або список кандидатів), який отримав більшість голосів в окрузі.

Майордом — управитель у будинку короля, згодом — головний міністр франкської держави.

Манускрипти — стародавні рукописи.

Мануфактура — рання форма індустріального виробництва, заснована на розподілі ручної праці робітників на окремі операції.

Маньчжурі — завойовники Китаю.

Маршал (від франц.) — найвище військове звання в арміях деяких держав; офіційна назва голови сейму в Польщі.

Матеріалізм (від лат. — речовий) — течія у філософії, протилежна ідеалізму. Допускає можливість пізнання світу, а також первинність матерії та буття.

Матріархат (від лат. і грецьк. — мати, влада) — період в історії первісного суспільства, що характеризується наявністю материнського роду і панівним становищем жінки у суспільстві. Виник за часів пізнього палеоліту і тривав до часів неоліту. Його основу становила материнська сім'я — велика група кровних родичів по жіночій лінії, що вели спільне господарство. Сім'ї разом складали рід, на чолі якого була найстарша жінка старшої в роді сім'ї.

Медресе — вища школа для мусульман.

Мезоліт (грецьк. — середній кам'яний вік) — перехідна доба між палеолітом і неолітом, що розпочалася 10–7 тис. років тому. В цей період людина почала виготовляти нові, більш досконалі і зменшені кам'яні знаряддя (лук, стріли), запровадила нові способи обробітку каміння та типи озброєння. Було одомашнено собаку; з'явився глиняний посуд, люди почали будувати житло у вигляді напівземлянок та куренів.

Меморандум (від лат. — те, про що варто нагадати) — дипломатичний документ з викладенням питань, що є предметом переговорів.

Мер (від лат. — великий, старший) — глава місцевого органу самоврядування.

Мерія (франц.) — муніципальне управління, а також приміщення, яке воно займає.

Меркантилізм (від італ. торговець, купець) — економічне вчення, а також політика, що була поширена у Європі з XV до XVIII ст. і відбивала інтереси торговельної буржуазії в часи становлення капіталізму. Головним джерелом багатства та добробуту представники цієї політики вбачали не у сфері матеріального виробництва, а у розвитку товарного та грошового обігу.

Меровінги — назва першої династії франкських королів.

Меса — прийнята католицькою церквою назва літургії.

Метиси — нащадки від змішаних шлюбів індіанців та європейців.

Метрополія (від грецьк. — мати-місто) — держава, що володіє колоніями.

Меценат — багатий покровитель наук і мистецтв. Походить від імені Гая Цільнія Мецената (бл. 74–64 — 8 рр. до н. е.) — сподвижника імператора Августа, який протегував поетам Вергілію, Горацию та ін.

Мечеть (від араб. — місце поклоніння) — культова споруда у мусульман.

Миряни — в християнстві всі особи, що не належать до духовенства. *Див.* Паства.

Мито (запозичення з нім.) — грошова платня за продаж, перевезення, вивезення товарів через державні кордони або внутрішні митні застави. Відоме з найдавніших часів. Кожне мито мало свою назву: водяне, возове, горілчане, мостове, подорожне, соляне, ярмаркове тощо.

Митрополит — старший єпископ, який керує групою єпархій; у православній церкві — вищий духовний сан.

Митрополія (від грецьк. — столиця) — одиниця адміністративно-територіального устрою у християнській церкві на чолі з митрополитом. У православній церкві митрополії входили до складу патріархатів і носили назву міста-центру митрополії. Перша митрополія в Київській Русі була створена у Києві в 990 р., першим митрополитом був грек Феофілакт, призначений константинопольським патріархом.

Міграція (від лат. — переходжу, переселяюсь) — значне переміщення населення всередині чи за межами країни.

Міжусобні війни — війни великих землевласників за владу.

Мілітаризація (від лат. — військовий) — політика напрошування військового потенціалу й активізація військових приготувань.

Мінарет — башта, з якої служителі мечеті закликають мусульман до молитви.

Мініатюра (фр.) — живопис малого розміру.

Мобілізація (лат. — рухомий) — заклик на військову службу; приведення збройних сил у цілковиту бойову готовність.

Модерн (від франц. — новітній, сучасний) — напрям у мистецтві кінця XIX — початку XX ст., якому притаманні лаконізм форм, незвичайні декоративні ефекти.

Модернізація (від франц. — сучасний) — оновлення, зміни відповідно до сучасних вимог.

Мозаїка — зображення, що створювалося на стінах, підлогах будівель із дрібних шматочків кольорового непрозорого скла.

Молитва (з індоевр. — говорити ритуальні слова) — звертання людини до Бога; частина релігійних культів, зокрема літургії у християнській церкві.

Монархізм (від грецьк. — одноосібна влада) — політична течія, система поглядів, представники яких виступають на захист монархічного ладу.

Монархія (від грецьк. — один, влада) — форма державного правління, коли повнота влади належить одній особі. Розрізняють необмежену (абсолютну) та обмежену (т. зв. конституційну) монархію, за якої влада монарха обмежена парламентом.

Монархія абсолютна — форма правління, за якої правителю (монарху) належить необмежена законодавча, виконавча та судова влада.

Монархія конституційна — форма правління, за якої влада монарха обмежена законом — Конституцією та обраним законодавчим органом влади — парламентом.

Монархія станово-представницька — форма правління, за якої монарх керує країною, спираючись на рішення зборів та виборних представників станів.

Монастир (від грецьк. — помешкання самотника) — основна форма організації релігійного життя чернецтва в християнських та інших релігіях. Відомі з I тис. до н. е. в Єгипті. В Україні перший Києво-Печерський християнський монастир був заснований у XI ст. Життя їх урядковувалося спеціальними, спільними для всіх монастирів, статутами, що містили правила і настанови духовного життя, побуту, поведінки тощо. Монастирі були визначними центрами духовного і культурного, а нерідко і політичного життя України.

Монголи — народи, що розмовляли монгольськими мовами, предки яких заселяли території Південно-Східного Китаю та Монголії. Внаслідок завоювань Чингіз-хана у XIII ст. почався процес формування етнічної єдності монголів.

Монгольська імперія — держава, що утворилася в першій пол. XIII ст. внаслідок завоювань Чингіз-хана. Включала території Монголії, Північного Китаю, Кореї, Центральної та Середньої Азії, Закавказзя, Ірану, Афганістану, частину українських і російських земель. Монгольська імперія розпалася в другій пол. XIII ст.

Монополія (від грецьк. — один, продаю) — 1) виключне право однієї особи чи групи осіб, держави на землю, виробництво будь-якої продукції, торгівлю певними товарами, на зовнішню торгівлю; 2) найбільші компанії (картелі, синдикати, трести, концерни), що виникають внаслідок високого рівня концентрації виробництва і капіталу.

Монотеїзм (від грецьк. — один, бог) — система релігійних вірувань, заснована на поклонінні одному богу, на відміну від політеїзму — багатобожжя. До монотеїстичних релігій належать: іудаїзм, християнство, мусульманство.

Мораторій (від лат. — той, що уповільнює) — відстрочка виконання зобов'язань, яку уряд запроваджує на певний строк або у зв'язку із надзвичайними обставинами.

Мортира — короткоствольне артилерійське знаряддя для навісної стрільби.

Московія — назва російської держави, що використувалася у XIV–XVII ст. у європейських джерелах, а її населення, відповідно, у цих джерелах називали московитами.

Муедзин (від араб.) — служитель при мечеті, який закликає з мінарету мусульман до молитви.

Муза (грецьк.) — у давньогрецькій міфології дев'ять богинь-покровительок поезії, наук та мистецтв. Наприклад, Кліо — покровителька історії.

Муніципалітет (від лат.) — виборний орган місцевого самоврядування, що займається питаннями місцевого господарства, благоустрою, утриманням шкіл, лікарень.

Мурза (від тюрк. — князівський син) — титул старшини у татар у Кримському ханстві та Ногайській Орді.

Мусульмани — люди, що сповідують іслам.

Найманий робітник — людина, що добровільно наймається на роботу до капіталіста та отримує за свою працю заробітну платню.

Намісник-інтендант — керівник провінції у Франції.

Народники — діячі революційно-визвольного руху Росії у 60–90-х рр. XIX ст. В центр уваги вони ставили народ, який хотіли заігувати на здійснення соціальної революції. Основна організація — «Земля і воля», після її розпаду у 1879 р. виникли «Народна воля» і «Чорний переділ». Навесні — влітку 1874 р. народники здійснили масове «ходіння у народ». Частина народників, розчаровані незначною ефективністю своєї діяльності, перейшли до тактики індивідуального терору. Переслідування, арешти й заслання, ідейна криза руху знекровили його і призвели до занепаду у 80-х рр.

Народність — спільність людей, що формується в процесі злиття різних племен, їй притаманні спільна територія, мова, культура; передусе появі нації.

Натуральне господарство — тип господарства, де виробництво розраховане на безпосереднє задоволення власних потреб виробника, продукція якого не призначається для реалізації на ринку.

Наука — один із засобів пізнання світу за допомогою існуючих знань. Наука поступово накопичує факти (явища та зв'язки між ними) і намагається дати їм теоретичне (уявне) пояснення. Спочатку вчений висуває гіпотезу, а потім намагається її довести або спростувати за допомогою досвіду, експерименту, доказів, спостерегаючи за навколишнім світом. Наприкінці вчений відкриває закон — зв'язок, що повторюється між явищами навколишнього світу.

Націоналізм — рух, який проголошує націю однією із найвищих цінностей, прагне її свободи, політичного визначення в межах автономії чи самостійної держави. Національний рух в Україні починає формуватися в першій пол. XIX ст.

Національно-визвольна боротьба — боротьба народу за національну незалежність, економічну самостійність.

Національно-визвольний рух — боротьба народів, спрямована на ліквідацію іноземного панування і завоювання національної незалежності, реалізацію нацією права на самовизначення, створення національної держави. В Україні зародився в I пол. XIX ст.

Національно-культурне піднесення — процес змін у духовній культурі, що відбувався під впливом ренесансно-гуманістичних ідей і характеризувався пробудженням інтересу до рідної мови, історії, освіти, культури та початковим формуванням національної самосвідомості.

Нація (від лат. плем'я, народ) — історична спільнота людей, що живуть на одній території або в різних місцях і мають спільну культуру, мову, традиції, звичаї, побут тощо. Має тепер (або у минулому) свою державність. За час свого розвитку етнічна спільнота проходить кілька етапів: плем'я — народність — народ — нація.

Негоціант (від лат. — торговець) — купець, що здійснює великі торгівельні справи, як правило, оптові, з іншими державами.

Нейтралітет (від лат. — ні той ні інший) — 1) невтручання в боротьбу чи суперечку між двома сторонами; 2) особливий правовий статус держави, зовнішньополітичний курс якої характеризується неучастю її у збройних конфліктах або війнах та військово-політичних союзах.

Неоліт (новий кам'яний вік) — етап розвитку людства, коли відбувся перехід до виробництва харчових продуктів шляхом вирощування рослин та одомашнення тварин, але основним матеріалом для виготовлення знарядь праці залишилися, як і раніше, камінь.

Неофіт (від грецьк. — ново навернений) — ново навернений у яку-небудь релігію; новий прихильник якоїсь ідеї, громадського руху.

Нова історія — це епоха, коли формувалися основи індустріального суспільства.

Новоросія — історична область на півдні України і частково на півдні Росії. Назва виникла у 1765 р. у зв'язку з освоєнням Російською державою територій Північного Причорномор'я у другій пол. XVIII ст. У різні часи охоплювала Катеринославську, Таврійську (без Криму), Херсонську, Бесарабську, Ставропольську губернії та область війська Донського.

Ногайська Орда — державне утворення, яке виникло внаслідок розпаду Золотої Орди в кін. XIV — на поч. XV ст., включало землі півдня України. Складалася з Білгородської, Єдисанської, Джамбулської та Єдичкульської орди і перебувала в залежності від Кримського ханства. У 1770 р. визнала залежність від Росії.

Ногата (від араб. — добірна монета) — срібна монета, що була в обігу на території Русі у X–XV ст. За часів Київської Русі вартість її дорівнювала 1/20 частини гривні.

Номенклатура (від лат. — перелік) — розпис імен, перелік назв, термінів та ін., а також система абстрактних символів; склад службовців, призначення яких становить компетенцію вищого органу.

Нормани (від сканд. — північна людина) — вихідці з країн Скандинавії. На Русі їх називали варягами.

Нота (від лат. — письмовий знак) — офіційне звернення чи протест уряду однієї держави щодо дій іншої держави.

Нувориш (від франц. — новий багач (зневажливе)) — людина, що швидко збагатіла за рахунок торговельних спекуляцій в умовах військового часу або під час кризи.

Нумізматика (від грецьк. — монета) — допоміжна історична дисципліна, що вивчає історію виникнення монет, обіг, техніку карбування та мистецтво монетної справи.

Обгороджування — у XVI–XVII ст. примусове вигнання англійських селян з земель, які обгороджувалися огорожами та віддавалися під пасовища для овець.

Оброк — різновид щорічних поборів поміщиків із кріпаків у натуральній формі, з розвитком товарно-грошових відносин оброк почали стягувати грошми.

Обскурантизм (від лат. — затемнений) — реакційне, вороже ставлення до всього нового, передового.

Обструкція (від лат. — перешкода) — вид протесту, метод парламентської боротьби, який полягає у спробі завадити проведенню засідання та прийняттю законопроектів, який не відповідає інтересам опозиційної групи.

Одіозний (від лат.) — неприйнятний, той, що викликає до себе негативне ставлення.

Окупація (від лат.) — тимчасове захоплення території однієї держави збройними силами іншої держави.

Олігархія (від грецьк. — нечисленні та влада) — влада небагатьох, одна з форм правління державою, за якої вся повнота державної влади належить невеликій групі правлячої верхівки.

Опозиція (від лат. — протиставлення) — 1) опір, протиставлення однієї політики, одних поглядів іншим; 2) партії або угруповання, що виступають проти правлячої партії.

Орда (від тюрк. — військовий табір, ставка) — у тюркомовних народів місце, де перебувала ставка хана. З розвитком державності набуває значення столиці, а згодом і всього державного утворення (наприклад Золота Орда). На території Південної України за середньовіччя існували: Білгородська, Джамбуйлуцька, Єдисанська, Єдичкульська, Кримська та інші орди.

Орден — організація з певним статутом.

Оренда — наймання або передача майна в тимчасове користування за визначену платню, оформлена договором.

Орлеанська діва — Жанна д'Арк.

Ортодоксальний (від. грецьк. — мати правильне судження) — правовірний, той, що неухильно дотримується певного світогляду, наприклад, вчення.

Ост-Індська компанія — компанія, заснована англійцями для торгівлі в Індії.

Палеографія (від грецьк. — давній та пишу) — допоміжна історична дисципліна, що вивчає історію, розвиток та особливості письма на основі зовнішніх ознак стародавніх рукописних пам'яток, досліджує матеріали та знаряддя письма.

Палеоліт (від грецьк. — давній і камінь) — давній кам'яний вік, період кам'яної доби в історії людського суспільства. Охоплює період від 3 млн до 10 тис. років тому. В цей період утворилися людські раси — біла, чорна, жовта. Наприкінці палеоліту людство перейшло від первісного стада до матріархату, навчилося добувати вогонь, зводити житло, виготовляти найпростіші знаряддя праці, одяг. Основу господарської діяльності становили полювання, збиральництво, рибальство.

Памфлет — стаття, книжка на злободенну тему.

Пантеїзм (від грецьк.) — релігійно-філософське вчення, що отожднює бога з природою, а остання розглядається як втілення божества.

Пантеон (від грецьк. — місце, присвячене всім богам) — усі боги того чи іншого культу; місце поховання видатних людей.

Пантікапей — місто, столиця Боспорської держави, постійна резиденція царів. Засноване в 590–570 рр. до н. е. в районі сучасного м. Керчі. Був центром ремесла, соління риби, виноробства. Після готського нападу у II ст. почав занепадати, у IV ст. був остаточно зруйнований гуннами.

Панщина — безкоштовна примусова праця залежних селян-землеробів у господарстві феодала.

Папа (від лат. — батько) — загальноприйнятий титул глави католицької церкви; офіційно — *Romanus Pontifex* — верховний жрець. У ранньому християнстві так називали керівників громад вірних, священників, єпископів. З поч. III ст. н. е. титул папи належав єпископам Карфагена і Рима, а також патріарху Александрійської церкви. З XI ст. титул папи у католицькій церкві належить лише римському єпископові.

Парафія (від лат. — церковний округ) — нижча церковно-адміністративна одиниця, фактично територія, на якій живуть члени громади вірних однієї церкви, храму.

Парафіальні (церковно-приходські) школи — початкові школи при церковних парафіях, що виникають з XI ст. після прийняття християнства. Викладачами

в школах були священники, які навчали дітей з різних верств населення грамоти, співу, основ математики та Закону Божому. Проіснували до початку XX ст.

Парафувати (від франц. — скорочений підпис) — попереднє підписання міжнародного договору або його окремих статей ініціалами повноважних представників сторін, що брали участь у його розробці, як підтвердження попередніх домовленостей.

Паритет (від лат. — рівність) — рівність, рівні співвідношення, однакове становище.

Парламент (від французького — «говорити») — станова-представницьке зібрання в Англії.

Партачі — середньовічні ремісники, що працювали самостійно, поза цеховою системою.

Партія (від лат. — поділяю) — найбільш активна й організована частина населення, яка представляє інтереси певної групи суспільства, об'єднаних спільною ідеєю й інтересами. Мета партії — участь у розробці державної політики, формуванні органів влади і місцевого самоврядування та представництво в їх складі.

Паства — віруючі, якими керує духовенство. Християнство називає віруючих вісцями, а духовенство — пастухами, воно також доводить, що без посередництва церкви віруючі не здатні знайти правильний шлях у житті.

Патриціат — 1) найзаможніша привілейована частина населення середньовічних міст більшості країн Європи (купці, лихварі, заможні домовласники та землевласники); 2) купецько-лихварська верхівка, члени магістрату.

Патріарх (від грецьк. — батько, керую) — вищий титул у православних автокефальних церквах. Назва запозичена з Біблії, де патріархами називали предків окремих народів. Титул патріарха запроваджено у 451 р. Нині цей титул носять глави окремих православних церков: української, константинопольської, александрійської, антіохійської, грузинської, сербської, болгарської, румунської, російської.

Патріархат — період в історії людства, що заступив матріархат, останній період в історії первісного суспільства. Збігається з мідним (єнеолітом) і бронзовим віками та початком залізного. Характеризується переходом влади в суспільстві від жінок до чоловіків, що пов'язано з розвитком скотарства, плужного землеробства, рибальства та ремесел. Становлення патріархату пов'язане із розвитком приватної власності, що прийшла на зміну груповій. Родовід і спадковість велися і передавалися по чоловічій лінії, утвердився парний шлюб.

Паупери (від лат. «паупер» — бідний) — жебраки.

Пауперизм (від лат. — бідний) — зубожіння трудящих через погіршення умов життя, кризи, безробіття та інфляцію.

Пацифізм (від лат. — миролюбний) — антивоєнний рух, спрямований проти будь-яких воєн, незалежно від їхнього характеру.

Пейзаж — жанр образотворчого мистецтва, в якому основним предметом зображення є природа.

Пектораль (від лат. — род, груди) — коштовна скіфська золота нагрудна прикраса. Найбільш відома золота пектораль, знайдена у 1971 р. В. Мозолевським під час розкопок скіфського кургану Товста Могила.

Печеніги (від тюрк. — від імені першого вождя печенізького союзу племен Бече) — угруповання кочових тюркомовних племен. У другій пол. IX ст. печеніги осіли у Північному Причорномор'ї та почали учиняти напади на Русь, Болгарію та Візантію. У 972 р. від їхніх рук загинув київський князь Святослав. На поч. XI ст. під тиском торків і половців частково підкоряються їм, частина ж відходить на Балкани. Значне угруповання печенігів підкоряється південноруським князям і стає частиною Чорноглобуцького об'єднання, що виникло в XII ст. у Пороссі. Джерелом прибутків були напади на сусідні

землеробські народи, в т. ч. на Київську Русь. Набіги на Русь припинилися лише після 1036 р., коли їх розгромив князь Ярослав Мудрий.

Північна війна (1700–1721) — війна балтійських держав проти Швеції. Генеральна битва відбулася на території України під Полтавою (1709 р.), де військо російського царя Петра I перемогло шведського короля Карла XII. Закінчилася підписанням Ніштадтського миру (1721 р.).

Північне Причорномор'я — історично-географічний район на півдні України. Заселення території сталося ще в епоху середнього палеоліту. Першими мешканцями краю, відомими з писемних джерел, були кіммерійці (кін. II — поч. I тис. до н. е.). Їх змінюють інші кочові народи — скіфи (IX–III ст. до н. е.), сармати (III–IV тис. до н. е.). В результаті грецької колонізації (IV–V тис. до н. е.) виникають античні міста-держави. У кін. IV ст. територія Північного Причорномор'я зазнала руйнівного нашествия гунів. Згодом мешканцями регіону стали слов'янські племена уличів і тиверців, яких у X ст. витіснили печеніги, торки, половці. З сер. XIII ст. Північне Причорномор'я у складі Золотої Орди, а з 30-х рр. XV ст. — його правонаступника Кримського ханства. З кін. XIV до кін. XV ст. західна частина регіону перебувала у складі Великого князівства Литовського. З утворенням Запорозької Січі Північне Причорномор'я стає ареною боротьби козацтва проти турецько-татарських набігів на українські землі. Протягом XVI — сер. XVII ст. відбувалася колонізація краю українськими селянами й козаками. У середині XVII ст. починається входження Північного Причорномор'я до складу Росії, де воно отримує офіційну назву Новоросії. Після виходу цього терміну з ужитку стає південною частиною України.

Пізнє Середньовіччя — XIV — кін. XV ст. — час тривалого занепаду, поступового просування до нового часу.

Плантація — крупне землеробське господарство.

Плем'я (від праслов. — плід) — організована група первісного населення, що складається з декількох родів, має визначені органи влади, керівництва, що регулюють відносини цієї групи із зовнішнім світом. Характеризується спільністю території, вірувань, господарства, звичаїв, мови. Плем'я усвідомлювало себе єдиним цілим, користувалося самоназвою і давало її кожному члену племені. Створення племен прискорювало етнічне зближення людей. Форма управління — віче, а також рада старійшин. Племена були основою розвитку державної організації.

«Повість минулих літ» — найдавніший серед давньоруських літописів, що збереглися до нашого часу. Названий так за вступним реченням: «Ось повісті минулих літ, звідки пішла Руська земля...» Літописання на Русі розпочалося в кін. X — на поч. XI ст. Порічні статті були об'єднані в перше давньоруське літописне зведення 1037–1039 рр., створене при дворі Ярослава Мудрого в Києві. «Повість» мала три редакції. Першу складено, ймовірно, Нестором у Києво-Печерському монастирі бл. 1111 р. (не збереглася). За вказівкою Володимира Мономаха твір двічі редагували у Видубицькому монастирі (1116 і 1118 рр.). До нашого часу дійшла редакція 1118 р. Пам'ятка є головним і в багатьох випадках єдиним джерелом з історії східного слов'янства та Київської Русі з перших століть н. е. до поч. XII ст.

Повіт — адміністративно-територіальна одиниця на Русі (з XIII ст.) — складався з міста й підлеглих йому волостей.

Повстання «чомпи» — повстання найманих робітників суконних майстерень у Флоренції.

«Повчання» — пам'ятка давньої української літератури. Створена великим князем київським Володимиром Мономахом у 1117 р. Збереглася «Повчання» у складі

Лаврентіївського списку «Повісті минулих літ». Належить до поширеного у середньовіччі жанру повчань; водночас — це перший в українській літературі автобіографічний твір. Князь, звертаючись до своїх дітей з повчаннями, висловлює думки з питань моралі, державного управління тощо.

Поганство (від лат. — сільський, язичеський) — термін, яким означається комплекс вірувань, поглядів, звичаїв, що склалися протягом тривалого часу. В центрі поганських релігій стоять родові боги і божества, обожнені об'єкти й явища природи, міфічні та живі істоти. У своєму розвитку поганські культу поступово переходили від багатобожжя до єдиногобожжя. Утворилася категорія людей, які обслуговували потреби віруючих, тобто з'явилися жерці, а також відповідні культові споруди та культові речі.

Податок — збір на користь держави.

Поділи Польщі — розподіли території Польської держави у 70–90-х рр. XVIII ст. між Австрією, Пруссією та Росією, внаслідок чого Польща як держава перестала на певний час існувати. Перший поділ відбувся у 1772 р., після якого Галичина відійшла до Австрії, а окремі частини Польщі — до Пруссії, а частина білоруських земель — до Росії. Другий поділ стався у 1793 р. Українські землі від Дніпра до Острога і Луцька, а також значна частина білоруських земель одійшли Росії. Пруссія заволоділа частиною етнічних польських земель. Третій поділ мав місце у 1795 р. Росія заволоділа українським Поділлям та Волинню, Литвою і частиною Білорусі. До Пруссії відійшли етнічні польські землі з Варшавою, а до Австрії — з Краковом.

Політеїзм (від грецьк. — численні боги) — багатобожжя, поклоніння декільком богам (язичництво). Політеїзм був притаманний релігіям давніх єгиптян, греків, східних слов'ян до прийняття християнства. Він передував появі монотеїстичних релігій.

Політика — одна зі сфер життя суспільства, всі відносини, що виникають між людьми у процесі управління державою. Внутрішня політика — всі події та відносини, пов'язані із внутрішнім життям держави. Зовнішня політика — всі події, пов'язані з відносинами між державами.

Політичні партії — організації, які виражають думки різних верств населення та борються за їхні голоси перед кожними виборами.

Половці — літописна назва тюркських кочових племен, що фактично є перекладом їхньої самоназви (погрецькы — кумани). У X ст. жили на території від гір Тянь-Шаню до р. Дунаю. Місця їх постійних кочувань мали назву Дешт-і-Кипчак (Кипчакський степ). Перша літописна згадка про половців припадає на 1054 р., коли відбулася сутичка між ними та руським військом. Протягом півтора століть половці нападали на руські землі. У 1103 р. вони зазнали відчутної поразки від війська київського князя Володимира Мономаха. У XII ст. напади половців знову посилювалися, а у XIII ст. вони були розгромлені монгольськими ордами, частина з них відійшла на територію сучасної Угорщини, а потім до Болгарії, де вони поступово асимілювалися з місцевим населенням.

Польща — держава у Центральній Європі, з якою межує Україна. Місцевими племенами у 1025 р. було створено Польське королівство. В сер. XIV ст. Польща поширила свої володіння, захопивши землі Галичини та західної Волині. Після підписання у 1569 р. Люблінської унії з Литвою переважна більшість українських земель потрапила під владу поляків. У сер. XVII ст. на території підпольської України виникає Гетьманська держава, територію якої внаслідок тривалих воєн у кін. XVII ст. поділять між собою Росія та Польща. Скориставшись загостренням суперечностей, посиленням протистояння різних

політичних угруповань, Пруссія, Австрія та Росія здійснили в кін. XVIII ст. три поділи Польщі, внаслідок чого ця держава припинила своє існування. Лише після завершення Першої світової війни і розпаду Австро-Угорської та Російської імперій поляки змогли відродити свою державність.

Портрет — зображення будь-якої людини або групи людей, існуючих або існуючих насправді.

Посадник — найвища державна посада у Новгороді та Пскові. Посадник обирався вічем зі знатних бояр.

«Прави» — прихильники збереження старих порядків у державі.

Православ'я — гілка християнства, що виникла внаслідок його розколу в 1054 р. на західну (католицьку) та східну церкви. У православ'ї сьогодні не існує єдиного центру й єдиного глави церкви, воно включає 15 самостійних (автокефальних) церков.

Президент (від лат. — той, що сидить попереду) — глава держави в країнах з республіканською формою правління.

Пресвітеріанство — особливий варіант кальвінізму, що затвердився у Шотландії.

Прикази — органи центрального управління у XVI–XVII ст. у Московському царстві.

Програма — виклад мети і вимог.

Промисловий переворот — заміна ручної праці машинним, внаслідок чого на зміну мануфактурі приходять фабрики.

Просвітництво — громадський рух у XIX — поч. XX ст., що являв собою невід'ємну складову формування сучасної української нації, ставши засобом впливу національної інтелігенції на селянські та робітничі маси. Разом із пропагандою найновіших здобутків світової науки і техніки, культури представники цього руху намагалися прищепити українським робітникам і селянам любов до власної історії, мови, культури, допомагали їм легше сприйняти нові умови економічного життя.

Протекторат (від лат. — заступник, покровитель) — 1) система, що постала в Англії після 1653 року. Главою держави оголошувався лорд-протектор («захисник»), що не обмежений законами та спирається на військову силу; 2) економічна політика держави, спрямована на захист національної економіки від іноземної конкуренції.

Протекціонізм — покровительство з боку держави з метою створення сприятливих умов для розвитку власної промисловості й торгівлі.

Прутський мир — договір 1711 р. між Росією та Османською імперією після невдалого Прутського походу Петра I. Згідно з умовами мирного договору Росія передала Туреччині Азов та вивела свої війська з Правобережної України.

Раджа — правитель держави у давній та середньовічній Індії.

Радикалізм (від лат. — корінь) — політична й ідеологічна течія, що виступає за рішучі дії та докорінні перетворення в політичному та соціально-економічному устрої.

Ранг — ступінь, чин, спеціальне звання.

Раннє Середньовіччя — V–XI ст. — час зародження нової епохи.

Реалізм (від лат. «реаліс» — дійсний, речовинний) — об'єктивне відображення дійсності, правда життя, втілена за допомогою різних стилів і видів мистецтва.

Революція — корінний насильний переворот у державному, господарському та суспільному житті країни.

Регент (від лат. — правлячий) — в монархічних державах тимчасовий правитель держави в разі вакансії на престол, неповноліття, тривалої хвороби, недієздатності або тривалої відсутності монарха.

Регламент — статут, зведення правил.

Регулярна армія — постійна професійна армія, що складається з солдатів та офіцерів, які отримали військово-підготовку, однаково озброєних та обмундированих, службовців на підставі статутів, що перебувають на повному державному забезпеченні.

Рейхстаг — збір представників Священної Римської імперії.

Реконкіста — вигнання арабів з території Піренейського півострова.

Ренесанс (від франц. — знову та відродження) — мистецький стиль XIV–XVII ст., виник в Італії, прийшов на зміну готичі. Перехідний період у культурному та ідейному розвитку від середньовічної культури до культури нового часу. Характерні риси: світський, антиклерикальний характер, гуманістичний світогляд, повернення до культурної спадщини активності.

Рента (від лат. — приносити прибуток) — прибуток, отриманий з капіталу, землі, майна і не пов'язаний з підприємницькою діяльністю власника. Рента є частиною створеної доданої вартості.

Республіка (від лат. — спільна справа) — форма державного правління, за якої органи влади обираються на певний термін усім народом. Глава держави також обирається населенням або спеціально обраною колегією.

Реставрація — відновлення монархічного правління.

Реформа (від франц. — перетворення) — перетворення, зміни, нововведення будь-якого прояву суспільного життя (порядків, інститутів, установ), які не знищують основ існуючої соціальної структури.

Реформація (від франц. — перетворення) — широкий антифеодальний, антикатолицький рух у Європі у XIV — першій пол. XVII ст., представники якого заперечували зверхність влади Папи Римського, чернецтво, культ святих, ікон, виступали за здешевлення церкви. Була пов'язана з остаточним формуванням європейських націй, їхніх культур, національних церков. Замість латинської запроваджувалася церковна служба національною мовою, що, у свою чергу, сприяло розвитку національних літератур і культури взагалі. В Україну реформаційний рух почав проникати у XV ст. з Чехії. Його поява відбилася на зростанні авторитету православної церкви, яка зазнавала постійних утисків від католицької церкви після прийняття Брестської унії.

Реформізм (від лат. — виправляти) — політична й ідеологічна течія, що відстоює необхідність соціально-економічних перетворень шляхом реформ, без революцій і докорінних змін.

Ринок — система постійних торгових зв'язків, яка охоплює частину країни, країну в цілому, увесь світ.

Риторика (гр.) — теорія красномовства; наука про ораторське мистецтво.

Рицарство — військовий стан у середньовічній Європі.

Рід (від праслов. — рости) — форма спільноти людей у первісному суспільстві, що походять від одного предка. Виникли за часів пізнього палеоліту. Роди вели спільне господарство, об'єднувалися завдяки спільності мови, звичаїв, релігії тощо. За часів матріархату на чолі родів стояли старші у роді жінки, а в час патріархату — чоловіки.

Річ Посполита (польськ. — республіка) — офіційна назва держави, що утворилася 1569 р. внаслідок підписання між королівством Польща та Великим князівством Литовським Люблінської унії. Проіснувала до 1795 р. Див. — Польща, Литва.

Романський стиль — стиль у мистецтві, що переважав в Європі у XI–XII ст.

Рукопокладення — обряд уведення у священницький стан у християнстві. Рукопокладення розглядається як

тайнство, у процесі якого священнослужитель, який займає вище ієрархічне становище, покладає руки на голову того, кого висвячують. Останньому при цьому нібито чудодійно передається «божа благодать».

Руни — таємниця; у норманів існувало рунічне письмо; вважалося, що воно має магічну силу.

Русифікація — поширення російської мови та культури у неросійських народів.

«Руська Правда» — збірка правових норм Київської Русі. Поділяється на три редакції: Коротку, Розширену та Скорочену. Найдавніша — Коротка — пов'язується з ім'ям князя Ярославом Мудрою і включає 43 ст., поділені на «Правду Ярослава», «Правду Ярославичів», «Покон вірний» та «Уроки мостникам». Розширена редакція, укладена в XII ст., вміщує 121 ст., в т. ч. Короткої редакції, а також «Суд Ярослава Володимировича» і «Статут Володимира Мономаха». Створення Скороченої редакції належить до XV–XVII ст., і написана вона на основі Розширеної.

Рюрик (? — 879) — перший руський князь, засновник династії Рюриковичів. Згідно із записом «Повісті временних літ» був запрошений разом з Синеусом і Трувором до Новгороду у 862 р. на князювання. По смерті братів Рюрик став одноосібним правителем Північної Русі. Серед найбільш видатних представників династії Рюриковичів були князі: Ігор (912–945 рр.), Святослав (957–972 рр.), Володимир (980–1015 рр.), Ярослав (1019–1054 рр.); галицько-волинські князі Роман (1199–1205 рр.) та Данило (1238–1264 рр.). Московське князівство успадкувало владу від володимиро-суздальської гілки Рюриковичів — Мономаховичів, які утримували владу до 1598 р., коли помер останній син Івана Грозного Федір.

Рядович — напівзалежна людина Київської Русі, яка, уклавши угоду («ряд») з феодалом, відбувала феодальну повинність. Вперше згадується у «Руській правді». Ці люди входили до складу челяді, близькі за становищем до закупів. За вбивство рядовичів передбачався штраф як за смерда і холопа — 5 гривень.

Савмак — керівник повстання скіфів у Боспорському царстві у 107 р. до н.е. Повстання було придушене, а Савмак потрапив у полон і був страчений.

Саги — оповіді норманів про героїчні походи.

Самодержавство — монархічна форма правління в Росії, коли носіїв верховної влади — царю, імператору належали верховні права у законодавстві, у верховному управлінні та у вищому суді.

Сармати (іран.) — кочові іраномовні племена, споріднені зі скіфами. У IV–III ст. до н.е. утворили союз племен і перекочували з-за Уралу в Причорномор'я. Сарматське суспільство було воєнізованим. Вершники озброювалися короткими мечами, кинджалами, луками, списами і дротиками. Разом із чоловіками воювали сарматські жінки. Основою господарства було кочове тваринництво. Вони розводили овець, велику рогату худобу, коней. Разом зі скіфами воювали проти грецьких колоній. Пізніше відтіснили скіфів за Дунай, Нижнє Подніпров'я та Крим. Сарматське панування закінчилося у IV ст., коли на ці землі вторглися спочатку готи, а потім гуни.

«Священна ліга» — антитурецька коаліція країн Австрії, Польщі, Венеції, Московська держава та ін.

Священна Римська імперія — держава, започаткована Оттоном I, до якої, окрім Німеччини, входили Північна Італія та Баварія.

Сейм (польск.) — назва станово-представницького органу влади.

Секуляризація (від лат. — світський, мирський) — відторгнення церковної та монастирської власності (переважно землі) та передача її державі.

Селянська реформа 1848 р. — скасування кріпацтва, проведеного австрійським урядом під тиском революційних подій 1848 р. у Галичині, на Буковині та Закарпатті.

17 квітня 1848 р. від імені імператора Фердинанда I було оголошено циркуляр про скасування панщини на Галичині, й 1 липня 1848 р. — на Буковині, у Закарпатті угорський сейм скасував кріпацтво 18 березня 1848 р., і це рішення підтвердив австрійський імператор Франц-Йосиф I у 1853 р. Держава зобов'язалася у майбутньому відшкодувати панам їхні втрати. Але дві третини вартості відшкодування поміщикам за втрачену робочу силу було перекладено на селян. Користування пасовиськами та лісами, які залишилися у власності панів, для селян було платним. Селяни отримали у власність менше половини земельних угідь краю і виплатили поміщикам величезний викуп. Реформа надала селянам громадянські права, права власності на землю, право розпоряджатися своєю часткою.

Селянська реформа 1861 р. — система законодавчих актів російського уряду, спрямована на поступову ліквідацію в країні кріпосницьких відносин. 19 лютого 1861 р. був оприлюднений царський «Маніфест» про скасування кріпацтва та «Положення про селян, що виходять з кріпосної залежності», яких на той час було 22,5 млн осіб. Розмір ділянок землі, які отримали українські селяни, був меншим на 15–30 відсотків, ніж тих, якими вони володіли до реформи. За отриману землю селяни мали виплачувати викупні платежі протягом 49 років.

Сеньйор — старший; людина, що володіє винятковим правом власності на землю.

Сепаратний мир (від лат. — окремий) — мир, підписаний державою окремо від своїх союзників, які продовжують війну. Прикладом сепаратного миру є Брестський мир, підписаний Радянською Росією з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Туреччиною у березні 1918.

Серв — особисто залежний селянин.

Середні віки — епоха всесвітньої історії, що охоплює період з V по XV ст.

Синаї — турецький архітектор, створив безліч будівель, у тому числі 80 мечетей.

Синод — збір.

Скальди — норвезькі та ісландські співаки, поети й воїни.

Скіфи, **сколоти** (походження назви не з'ясовано) — племена іранської мовної групи, що відомі з античних джерел. У сер. VII ст. до н.е. — III ст. н.е. жили в степах Причорномор'я. Походження скіфів до сьогодні залишається нез'ясованим. За Геродотом, вони поділялися на скіфів-скотарів, царських скіфів, скіфів-орачів. На чолі скіфської держави стояли царі, були войовничим народом, мали добре військо. Найбільшою могутністю вони досягли у VI–IV ст. до н.е. У цей час Скіфія опанувала значну територію, до якої входили практично всі землі сучасної України. Основу їхнього господарства складали землеробство, скотарство, обробка металів. Їхня культура зазнала значних грецьких впливів, про що свідчать численні пам'ятки. У III ст. до н.е. під тиском сарматів скіфи перемістилися у Нижнє Подніпров'я та Крим, а після готської навали та нових ударів сарматів скіфська держава перестала існувати. В Україні знаходяться відомі скіфські кургани Чортомлик, Мелітопольський, Товста Могила та ін.

Склавіни, **склавени** (грецьк.) — так візантійські автори VI–VIII ст. називали частину західних слов'ян, відрізняючи їх від антів. Склавіни заселяли територію на захід до Дністра та частину Подунав'я, утворили сильне міжплеменне державне об'єднання. Виступали союзниками антів у боротьбі з аварами. У другій пол. VI ст. потрапили у залежність від аварів, і їхнє об'єднання розпалося.

Скоморохи — мандрівні актори на Русі, серед яких були співаки, дресирувальники, гумористи, акробати та ін. Були поширені у XV–XVII ст. Перші відомості про скоморохів припадають на XI ст. Переслідувалися церковною та світською владою.

Слобода — вид поселень, населення яких на певний строк звільнялося від сплати податків і виконання повинностей.

Смальта — шматочки кольорового непрозорого скла, з яких складалася мозаїка.

Смерди — вільні селяни у IX–XIV ст. На відміну від холопів, володіли землею, користувалися правом виступати в суді свідками, платили данину тощо. У X ст. внаслідок захоплення князями сільських земель частина смердів перетворилася на залежних селян.

Соціалізм — ідеологія і практика, яка ґрунтується на необхідності знищення експлуатації людини людиною й утвердженні соціальної справедливості.

Соціальна структура — сукупність груп, прошарків людського суспільства та взаємовідносини між ними.

Ставропігія (від грецьк. — встановлення хреста) — форма управління в православній церкві, що надавала незалежність від місцевої церковної ієрархії та безпосередню залежність від влади патріарха. Такими правами користувалися Львівське Успенське церковне братство, Києво-Печерська лавра, Київське Богоявленське братство та ін.

Стани — соціальна група людей із закріпленими за законом спадкоємними правами та обов'язками, що остаточно склалися під час розшарування феодального суспільства.

Станова монархія — монархія, за якої король скликав для вирішення найважливіших питань представників різних станів.

Станово-представницька монархія — форма феодальної держави, за якої королівська влада поєднувалася зі зборами представників станів. Ці збори володіли дорадчими, а іноді й законодавчими правами. Станово-представницька монархія була звичайною формою держави в Європі після того, як утворилися стани (парламент в Англії з 1265 р., Генеральні штати у Франції з 1302 р., сейм у Польщі з XIV ст., Земський собор у Московському царстві з середини XVI ст. та ін.).

Стихія (гр. — елемент) — явище, що виявляє себе як нічим не стримувана сила.

Суверенітет (від франц. — верховна влада) — незалежність держави у зовнішніх і верховенство у внутрішніх справах. Повага до суверенітету — основний принцип міжнародного права та міжнародних відносин, закріплений у Статуті ООН.

Сулейман I (1495–1566, 1520) — названий турками Законодавець за створення зводу законів, європейці назвали йому титул Прекрасний.

Султан (від тур. — влада) — титул верховного правителя у багатьох мусульманських країнах, зокрема в Туреччині.

Сфрагістика (від грецьк. — печатка) — допоміжна спеціальна історична дисципліна, що вивчає печатки, пломби, клейма тощо, описує та досліджує їх як історичне джерело.

Схоластика — панівний напрям у середньовічній філософії, представники якої за допомогою філософських положень обґрунтовували основні засади богослов'я.

Таборити — повстанці в Чехії. Їхній табір знаходився на горі Табір, звідси і назва.

Таври — одне з найдавніших племен, що населяли передгір'я Кримських гір у IX–IV ст. до н. е. Займалися скотарством, мисливством, рибальством, опанували ткацтво та бронзове литво. Жили в укріплених поселеннях. Асимілювалися з іншими народами. Від них походять назви Криму — Тавріда, Тавріка, Таврія.

Тамплієри — орден лицарів-храмовників. Носили білі плащі з червоним хрестом.

Тевтони — орден лицарів, що об'єднував вихідців з Німеччини. Носили білі плащі з чорним хрестом.

Тевтонський (Німецький) орден (кін. XII ст. — 1410) — католицький духовно-лицарський орден, був заснований у Палестині наприкінці XII ст. У XIII ст., захопивши землі у прусів, литовців та поляків в Прибалтиці, лицарі ордену заснували державу — Тевтонський орден. Після розгрому Тевтонського ордену битві при Грюнвальді у 1410 р., він став васалом Польщі, а з 1525 р. землі ордену перетворюються на Пруське герцогство.

Теологія (від грецьк. — вчення про бога) — релігійне вчення про сутність і діяльність Бога.

Терор (від франц. — жах) — політика залякування, придушення політичних супротивників жорстокими насильницькими методами.

Технічний прогрес — розвиток техніки і винахідництва.

Тиран — правитель, що діє свавіллям і насильством; жорстока людина, мучитель.

Тисяцький — людина, що очолювала міське ополчення («тисячу»).

Титан (гр.) — людина виняткового духу, розуму, таланту та ін.

Тімар — земельне подарунок за військову службу.

Топоніміка (від грецьк. — місцевість й ім'я) — допоміжна спеціальна історична дисципліна, що вивчає власні географічні назви.

Торі — прихильники короля у парламенті, згодом — політична партія в Англії.

Тотемізм (від індійськ. — спорідненість) — одна з до-релігійних форм вірувань, коли людина була повністю залежна від природи і вважалася часткою тваринного та рослинного світу. Люди вірили в існування надприродного зв'язку між родовою групою людей і тотемом (твариною, рослиною, явищем природи). Кожен рід носив ім'я тотему, його не можна було вбивати, вживати в їжу.

Трагедія (гр.) — драматичний твір, що зображає вкрай гострі життєві конфлікти.

Традиція — звичай, порядок, правила поведінки, що переходять з покоління на покоління.

Трипільська культура — археологічна культура доби енеоліту, існувала на території України протягом IV–II тис. до н. е. Назва походить від с. Трипільля на Київщині, де в кін. XIX ст. археологом В. Хвойкою вперше було знайдено пам'ятку цієї культури. Трипільці жили у великих, до 10 тис. чол., селищах, мешкали в мазаних глиною хатах. Головними заняттями були землеробство, скотарство, виготовлення мальованої ліпної кераміки. Трипільці перейшли від матріархату до патріархату, вірування їх були пов'язані з культом родючості, шануванням предків.

Троїстий союз — військово-політичний блок у складі Німеччини, Австро-Угорщини та Італії, що утворився у 1879–1882. Був спрямований проти Франції та Росії. Пізніше Італія вийшла з цього блоку і у 1915 р. в ході першої світової війни оголосила війну Австро-Угорщині.

Турнір — військові змагання лицарів.

Уділ — 1) частка в родовому володінні княжого роду; 2) феодальне володіння в XII–XVI ст., що утворилося внаслідок роздроблення князівств після розпаду Київської Русі.

Улус — об'єднання племен кочовиків, адміністративно-територіальна одиниця, підвладна хану.

Ультиматум (від лат. — останній, крайній) — у міжнародному праві — дипломатична нота уряду однієї держави уряду іншої держави з беззаперечними вимогами виконати конкретні пропозиції у певний строк під загрозою застосування заходів впливу (розрив дипломатичних відносин, застосування репресій або військовий дії).

Уніатська церква — греко-католицька церква, що виникла внаслідок підписання Брестської унії 1596 р.

Університет — вищий навчальний заклад у середньовічній Європі.

Унітаризм (від лат. — єдність) — державний лад, що характеризується централізованим керівництвом адміністративно-територіальними одиницями та відсутністю самоврядування.

Унія (від лат. — союз) — союз, об'єднання держав, наприклад, Кревська 1385 р., Люблінська 1569 р.; Брестська церковна унія 1596 р.

Урбанізація (від лат. — міський) — історичний процес підвищення ролі міст у суспільстві. Головний показник урбанізації — зростання частки міського населення.

Фабрика — крупне промислове підприємство, засноване на використанні машинного виробництва.

Фаворит — 1) улюбленець; 2) особа, якій протегує могутня або впливова людина.

Факторія — торговельне поселення за межами метрополії.

Фанатизм — пристрасна відданість своїм віруванням, поєднана з крайнім неприйняттям чужих поглядів.

Фармакологія — наука про дію ліків на організм.

Фатехпур-Сикрі — град небесний.

Федеральна держава — союзна держава, кожна частина якої зберігає деякі власні державні права.

Федерація — союзна держава, що складається із державних утворень (республік, штатів, земель), які мають певну політичну самостійність.

Фельдмаршал — вищий військовий чин у деяких арміях.

Феод — земельне володіння, подароване сеньйором своєму васалу.

Феод — земля, надана сеньйором своєму васалу за умови несення ним військової служби.

Феодал — власник спадкової землі, яку він отримував за умови несення служби (військової, беручи участь в управлінні та суді) або сплати встановлених звичаєм внесків. Феодал отримував з селян за користування землею оброк (плату натурою чи грошми), вони також мали безкоштовно виконувати різноманітні роботи на користь феодала. Із зростанням кількості землі у власності феодала розширювалися його владні повноваження (суд, покарання, збирання податків, видання законів).

Феодалне суспільство — поняття, що виникло для позначення особливих відносин між сеньйором і васалом у зв'язку з наданням феода й володінням ним.

Феодалний маєток — велике земельне господарство, що належить феодалу, основний дохід якому приносить земля, на якій працюють залежні від феодала-землевласника селяни-землероби.

Феодалні відносини — загальногосподарські зв'язки між людьми, які передбачають васальні (службові) стосунки між умовними власниками землі (феодів) і право феодалів на оброк й панщину від залежних селян.

Фермер — заможний селянин, що володіє фермою та власним господарством.

Фетишизм (від франц. — ідол, талісман) — поклоніння предметам неживої природи, які, за уявленнями віруючих, нібито наділені чудодійною силою. Був поширений у всіх первісних народів. Ці вірування збереглися до сьогодні (віра в амулети, обереги, талісмани), а також у сучасних релігіях: наприклад, християни вшановують хрест, ікони, речі, пов'язані з іменами святих; мусульмани — чорний камінь у Мецці.

Фібула (від лат.) — металева застібка, зроблена за принципом англійської шпильки.

Філологія — наука про мову та літературу.

Філософія — наука про закони розвитку природи та суспільства.

Фільварок (від польськ. — хутір, ферма) — товарне поміщицьке господарство, в якому використовувалася праця кріпосних селян. Був поширеним на Правобережній Україні з XIV — до першої пол. XIX ст. Запроваджен-

ня поміщиками фільваркового господарства призвело до збільшення панщини, зменшення селянських земельних наділів.

Фірман (перс. — наказ, веління) — грамота, що видавалася шахами Ірану, султанами Османської імперії, в інших країнах Близького та Середнього Сходу; вид на проїзд.

Форт — замкнене військове зміцнення (самостійне або в складі фортеці).

Франки — германський племінний союз. Назва «франки» перекладається як «вільні», «відважні».

Фрегат — трищогловий військовий корабель, другий за величиною після лінкора; мав 2 батареї палуби (до 60 гармат); за швидкістю перевершував лінкор.

Фреска (від італ. — вологий) — техніка стінного живопису, поширена за античності та середньовіччя. Фарби, розведені на воді, наносилися на вологу штукатурку стіни по сирій штукатурці.

Функція, функціонування — діяльність.

Хадж — паломництво мусульман до святих місць.

Хаджі Халіфі — турецький історик і географ.

Хан (від тюрк. — хахан, хаган, каган) — назва володаря держави у східних народів. Титул хана мали вожді гунів, аварів, монголів, кримських татар та ін.

Хіджра — рік переселення Мухаммеда з Мекки, початок мусульманського літочислення.

Хінді — основна мова Індостану.

Холопи — категорія залежного населення у Київській Русі, що перебувало в особистій залежності від феодалів. За «Руською Правдою», феодал мав право продати холопа, подарувати його, навіть позбавити життя. Холопами ставали за несплату боргів, військовополонені, діти холопів. Пізніше з цієї категорії утворилася челядь. З XIV ст. холопи остаточно зрівнялися за своїм становищем з кріпаками.

Хотинська війна (1620–1621) — війна між Османською імперією та Річчю Посполитою. Вирішальна битва відбулася під Хотиним. Турецька армія зазнала поразки, після чого у 1621 р. був укладений Хотинський мир, за яким кордони між країнами встановлювали по р. Дністер, Хотин переходив під владу Молдовського князівства, а Туреччина зобов'язалася припинити напади на українські та польські землі. У війні на боці Польщі брали активну участь українські козаки.

Християнство — одна з трьох (разом з буддизмом та ісламом) світових релігій, одна з найпоширеніших у сучасному світі (кількість її прихильників перевищує 1 млрд чол.). Християнство відоме з сер. I ст. Основні ідеї християнства — загальна рівність людей перед Богом, сподівання на прихід на землю Сина Божого, який встановить для праведників щасливе тисячолітнє царство Боже. В XI ст. християнство зазнало розколу і в ньому виникає два спрямування — католицизм і православ'я. У XVI ст. від католицизму відокремився протестантизм, який, у свою чергу, розділювався на ряд самостійних напрямків (лютеранство, кальвінізм, англіканську церкву, методистів, баптистів, адвентистів та ін.).

Ценз — фіксована грошова платня за землю.

Ценз виборчий (від лат. — здійснювати перепис) — умови, передбачені конституцією чи виборчим законом, яким має відповідати громадянин для отримання права обирати та бути обраним. Найбільш поширеними є цензи: майновий — володіння майном певної вартості; осілості — проживання в даній місцевості; віковий — досягнення громадянами певного віку для набуття активного виборчого права.

Централізм (від лат. — зосередження, центр) — система управління, яка спирається на принцип підпорядкування місцевих органів вищому, при цьому вся система управління здійснюється з одного центру.

Централізована держава — держава, в якій визнається єдина влада короля, єдині закони, органи управління, існують єдині податки та постійна армія.

Церква (від грецьк. — божий дім) — особливий тип релігійної організації, громад віруючих, яких об'єднують спільні релігійні погляди та обряди. Виникнення церкви пов'язане з появою монотеїзму, релігій та їх окремих напрямків. Християнська церква зазнала розколу 1054 р. на православну та католицьку, з XIV ст. православна церква перетворилася на кілька незалежних патріархатів, з католицької церкви, у свою чергу, у XVI ст. виділилися окремі (протестантські) церкви. Церква забезпечує умови для спілкування віруючих з Богом і між собою. Прихильники церкви діляться на професійних служителів культу (духовенство) та рядових віруючих — мирян (паству).

Цех (від. нім. через польськ. — об'єднання людей одного стану) — об'єднання ремісників однієї чи суміжних спеціальностей, торговців чи ремісників. На території Київської Русі вони називалися «дружинами». В Україні з'явилися у XIV ст., їх діяльність регламентувалася законодавством і цеховими статутами. Члени цеху — майстри — обирали старшину, скарбника, який видав скарбницею, що поповнювалася за рахунок коштів за навчання підмайстрів. Основне завдання цеху полягало у захисті прав його членів, взаємодопомозі, визначенні кількості й якості виробів тощо. Найбільшого розвитку в Україні досягли у XVI–XVII ст. і проіснували до XIX ст.; згалі, будь-яка замкнена організація.

Цивілізація (від лат. — громадянський, державний) — 1) культурні, національні, релігійні, економічні особливості окремої країни чи групи народів, пов'язаних спільною історичною долею на певному етапі розвитку; 2) рівень, щабель розвитку суспільства, матеріальної та духовної культури; 3) синонім культури.

Чернецтво — частина духівництва, т. зв. чорне духівництво, що дає обітницю «відійти від миру», відмовитися від майна, служити Богу та робити добродішні справи. Ченці, що прийняли постриг, беруть собі нове ім'я, не мають права узяти шлюб. В Україні чернецтво виникає із прийняттям християнства і появою монастирів у X ст. Найстаріший монастир в Україні — Києво-Печерська лавра.

Чернечий орден — об'єднання монастирів, чий статут та порядки були однаковими.

Шаріат — зведення мусульманських правил.

Шейх — титул правителів князівств та племен кочових племен в Аравії; глава мусульманської секти, проповідник.

Шериф — королівський урядовець, що керує графством.

Шляхта (від польськ.) — дворянський стан у Польщі, Литві, Україні в XIV–XVII ст. Походить від лицарства, яке мало становити права на носіння зброї та наслідування власності. Вищим прошарком шляхти були т. зв. можновладці — магнати, пани, князі, бояри. Головним обов'язком їх було відбувати військову повинність в обмін на різноманітні привілеї

Шляхтичі — стан польсько-литовських лицарів-дворян.

Шовінізм (франц. — від імені Н. Шовена, солдата, палкого прихильника завоюницької політики Наполеона I) — політика, що проголошує національну виключність, зверхність, розпалює міжнародну ворожнечу та ненависть.

Штат — невелика адміністративно-територіальна одиниця у складі деяких держав, має свої закони.

Штатгальтер — намісник Голландії.

«Щитові гроші» — податок на утримання найманого війська в Англії.

Юнкер — дворянин-землевласник у Німеччині.

Язичництво (політеїзм) — система вірувань, обрядів, свят, вироблених слов'янами до прийняття християнства. У східних слов'ян набуло форм обожнення сил природи, тварин і рослин, а також людиноподібних істот: русалок, мавок, рожаниць. Серед наймогутніших богів Київської Русі були: Сварог, Даждьбог, Стрибог, Перун.

Яничари — гвардія султана.

Ярли — знатні землевласники у Скандинавських країнах.

Ярлик (від тюрк. — повеління, наказ) — пільгова грамота на князювання, що видавалася ханом Золотої Орди підвладним феодалам.

Ясак (тюрк.) — данина, що її сплачували підкорені народи хану Золотої Орди. Складала десятку частину всіх прибутків.

Ясир (тюрк.) — захоплені в полон татарами або турками мирні жителі, яких використовували на різних важких роботах чи продавали в рабство.

БІОГРАФІЧНИЙ ДОВІДНИК

6 клас

Август Гай Октавіан (63 до н.е. — 14 р. н.е.) — син сестри Цезаря Юлії. Перебуваючи в Іллірії, довідався про смерть Цезаря і поспішив до Рима, де переміг свого суперника Марка Антонія і склав разом з ним і з другим Цезаря Лепідом другий тріумвірат. Розбивши війська вбивць Цезаря Брута і Кассія у Македонії, тріумвіри у 42 р. до н.е. поділили імперію між собою. Октавіан отримав її західну частину, Антоній — східну, а Лепід — Африку. Усунувши Лепіда, Октавіан переміг у вирішальній морській битві при мисі Акцій з Антонієм та його союзницею єгипетською царицею Клеопатрою. Відтоді Октавіан став єдиним правителем у греко-римському світі. У 27 р. сенат нагородив його почесними титулом Августа, після чого Октавіан як «принцепс» посів усі найважливіші республіканські посади. Він дав про збереження порядку і спокою в державі, заснував нові колонії і підтримував мистецтво. По смерті був проголошений богом.

Аврелій Август, святий (354–430) — один з Отців Церкви, народився в Алжирі від батька язичника і матері християнки. Під впливом проповідей єпископа Амвросія через неоплатонізм прийшов до віри у Бога. Охрестившись, повернувся до Північної Африки, де кілька років вів чернече життя. Пізніше став священиком, а у 395 — єпископом. У своєму головному творі «Держава Божа» він розглядає всесвітню історію як протистояння держави Божої і держави земної, яке буде завершене кінцевим судом Божим. Аврелій помер під час облоги його міста вандалами.

Александр Великий (356–323 р. до н.е.) — син македонського царя Філіппа II і вихованець Арістотеля. Посів трон у 20-річному віці. Перемоги над перським шахом Дарієм III при Граніке (334) та Іссі (333) відкрили йому шлях до Єгипту, де він коронувався короною фараонів і заснував місто Александрію. Після вирішальної перемоги над Дарієм при Гавгамелах (331) Вавилон, Персеполис і Суза склали зброю без опору. Спроба завоювати Індію зазнала невдачі. Несподівано помер від лихоманки у Вавилоні.

Анахарсис (VI ст. до н.е.) — скіфський філософ, якого греки прозвали «Мудрим», про нього згадує Геродот. Син скіфського царя. Багато подорожував, у т.ч. по Греції. Припускають, що саме йому належить відкриття тліючого трута, двозубого якоря, проектування літаючих апаратів. Був убитий скіфським царем Савлієм за спробу запровадити у Скіфії культ грецької богині Гери.

Апостол Павло (народився на початку 1 ст. і помер між 63 і 67 рр.) — визначний ранньохристиянський місіонер. Успадкував від батька римське громадянство, був ревним гонителем ранніх християн. Але під час своєї подорожі до Дамаска мав видіння Христа, після чого став ревним Апостолом християнства. Спочатку проповідував в Аравії, а потім в сирійській Антіохії. Проповідував у Малій Азії, Македонії, Греції, всюди засновуючи християнські громади. У середині I ст. у Єрусалимі він був заарештований і після дворічного ув'язнення відправлений до Рима, де зазнав мученицької смерті.

Арістотель (384–322 р. до н. е.) — давньогрецький філософ. Учень Академії Платона, але політичні уподобання привели його до двору македонського царя Філіппа II, де він став вихователем його сина Александра. Повернувшись до Афін у 335 р. до н. е., заснував власну Академію, відому як «Перипатетична школа». На противагу Академії Платона, в якій головна увага приділялася математичним питанням, в цій школі більше займалися біологією і медициною. Арістотель написав понад 400 творів, з яких збереглося заледве 50, але його природничо-наукові, філософські і політичні погляди суттєво вплинули на спосіб мислення середньовічної європейської науки.

Аттіла — вождь гунів (434–453). Досягнувши у 434 р. влади, Аттіла разом із братом Бледом подвоїли данину на Римську імперію. У 451 р., убивши брата вирушив до Галлії до Луари. Об'єднаними зусиллями римлян, вестготів, бурундгудців та франків під проводом Аеція Флавія у битві на Каталаунських полях було покладено край агресії гунів. Несподівана смерть Аттіли стала кінцем його держави.

Будда («Просвітлений»), Сіддгартха Гаутама (560–480 р. до н. е.) — засновник буддизму. Син раджі, який правив невеликим князівством поблизу Непалу. Оженився у 16 років, але відчув безглуздя і порожнечу життя, залишив дружину і сина і пішов у мандри в пошуках спасіння. Лише у 35-річному віці, він збагнув «шляхетну істину» (про страждання, їх причину і шляхи їх подолання) і після цього почав свою проповідь п'ятьом знайомим аскетам. Вони стали ядром майбутнього чернечого ордену, а сам він вирушив з проповідями до Північної Індії, де і помер, перебуваючи у стані нірвани.

Ганнібал (247(246)–183 р. до н. е.) — карфагенський військовий та політичний діяч. У дев'ятирічному віці присягнув своєму батькові бути одвічним ворогом Риму і дотримався слова. Його війська захопили у 219 р. Іспанію і вирушили через Піреней та Альпи на Рим. У його війську було 40000 піших вояків, 8000 вершників і 37 бойових слонів. При переході через Альпи значна частина війська була втрачена, тим не менше, Ганнібал розбив римлян у двох битвах в долині річки По. Просуваючись уздовж Апеннін, Ганнібал ще двічі завдав римлянам нищівної поразки — при Тразименському озері у 217 р. і під Каннами у 216 р. За цих умов Рим вдався до тактики зволікання, ухиляючись від подальших битв. У 203 р. Ганнібал був відкликаний додому, а наступного року при Замі програв битву Сципіону. Потрапив у безвихідь і покінчив життя самогубством.

Геродот (між 490 й 480 — бл. 425 р. до н. е.) — давньогрецький історик, дістав прізвисько «батька історії». Народився в м. Галікарнасі в Малій Азії. Здійснив подорож у Єгипет, Вавилон, Фінікію, Сирію, Ольвію. Підтримував дружні стосунки з Періклом і Софоклом. У своїй «Історії» наводить важливі відомості про скіфів, кіммерійців, таврів та інших племен, що населяли Півнячне Причорномор'я.

Давид — цар Ізраїлю (1040–962 р. до н. е.) Був джу-рою царя Соломона, але втратив його прихильність і мусив втекти до землі Ханаанської. Там у 1003 р. був помазаний на царство у Геброні. По смерті сина Соломонового

Ізбаала став царем Ізраїлю. На кордоні Ізраеля та Іудеї побудував нову столицю держави Єрусалим.

Дарій I Великий — перський шах (550–486 р. до н. е.) — найвизначніший правитель в історії Давнього Сходу. Завоював долину Інду і Єгипет. У 513 р. на чолі величезного війська переправився через Босфор по мосту, побудованому із суден, а далі через Дунай у Скіфію. Скіфи ухилялися від битви, і Дарій мусив повернути назад. У 499 р. повів своє військо у Грецію, де після деяких успіхів у 490 р. зазнав поразки при Маратоні. Але найбільшої слави Дарій зажив не як полководець, а як адміністратор. Толерантний до усіх релігій своєї величезної держави, він удосконалив її адміністративний устрій, поділив країну на сатрапії, сприяв торгівлі, стимулював будівництво доріг, запровадив кур'єрську пошту, стандартну монету, вагу. Розбудував столицю держави Персеполіс.

Константин Великий (280 (?)–337) — римський імператор, перший християнин на троні. У 312 р. перед битвою зі своїм суперником Максентієм, правителем Італії, мав видіння хреста («Під цим знаком переможеш»). Він звелів своїм воякам намалювати монограми Христа на своїх щитах і здобув перемогу. Своєю Міланською едиктом (313) дозволив сповідування християнства по цілій імперії. Перемігши усіх своїх суперників, став єдиним правителем і з політичних міркувань переніс у 330 р. столицю імперії до Візантії (Константинополя).

Конфуцій, К'юнг Х'ю, або К'юнг Фу-дзє (551–479 р. до н. е.) — китайський філософ дрібношляхетського роду. Добре освічений самоук, він намагався покращити людину і людське суспільство на основі традиційних цінностей. Своє вчення він виклав у творах, яке досі є канонним конфуціанства. Відповідно до нього праведне життя і особливо справедливе правління базуються на 5-ти «відношеннях» — між правителем і урядовцем, між чоловіком і жінкою, між батьком і сином, старшим і молодшим братами, між друзями. Центральна роль належить родині як взірцю державного устрою.

Ксеркс (519–465 р. до н. е.) — перський шах, син Дарія I. У 480 р. зібрав у Малій Азії велике військо і вирушив з ним через Дарданели за підтримки 800 кораблів у напрямку Греції. Біля Фермопіл здолав опір спартанського царя Леоніда. Його флот був знищений греками у морській битві при Саламіні. Втративши перспективи перемоги, Ксеркс мусив повертати до Малої Азії. По поверненні до Персеполіса був убитий заколотниками з числа власної охорони.

Платон (428–348 р. до н. е.) — грецький філософ, який не цурався політичної діяльності, зокрема він став на захист несправедливо засудженого до смертної кари свого вчителя і друга Сократа, через що мусив кілька років переховуватися поза межами Афін. У 387 р. до н. е. заснував знамениту афінську Академію, зі стін якої вийшло багато відомих вчених, зокрема Арістотель.

Рамзес II — фараон Єгипту (1290–1224 р. до н. е.). Користувався неабияким авторитетом у підданих. Завоював Палестину і Ліван, але програв битву з хеттами поблизу міста Кадеш. Оженився на дочці хеттського царя для скріплення мирної угоди.

Хаммурапі — вавилонський цар (1728–1686 р. до н. е.). Відомий завдяки своєму Кодексу законів, корені яких лежать у шумерській традиції. Дбав про добробут підданих, контролював стан зрошувальних систем, міських мурів, храмів.

Цезар Гай Юлій (100–44 р. до н. е.) — видатний політичний і військовий діяч Давнього Риму. Походив із збіднілої аристократичної родини, але завдяки особистим якостям досяг вершин влади у Римі. У 63 р. до н. е. став членом першого тріумвірату. Це принесло йому повноваження над Південною Галлією. Брав участь у походах до Галлії, висадився у Британії. Коли сенат почав вимагати

його відставки, Цезар, переконаний у силі свого війська, у 49 р. до н. е. пішов на Рим і тим самим розпочав громадянську війну. Наступного року він розбив Помпея в Греції і пішов далі у Малу Азію і Єгипет. Повернувшись до Рима, зустрів тріумфальний прийом і був призначений довічним диктатором. Незадоволені республіканці підготували заколот, і Цезар був убитий у сенаті.

7 клас

Аецій (бл. 390–454 рр.) — останній римський полководець, переможець Аттіли у битві при Каталаунських полях, вважався останнім захисником Римської імперії.

Аларіх (бл. 370–410) — з 395 р. король вестготів. Тричі піддавав Рим облозі. 24 серпня 410 р. Рим — символ могутності та цивілізації — був захоплений. Війська Аларіха піддали «Вічне місто» триденному пограбуванню.

Алкуїн (Флакк Альбін, 735–804 рр.) — був випускником, а потім викладачем Йоркської школи, яка вважалась тоді одним з головних центрів європейської освіти. Він познайомився з Карлом Великим і був запрошений ним навчати юнаків у Франкському королівстві. Алкуїн заснував палацову школу, в якій навчався сам Карл, його родичі, придворні, світські вельможі і духовенство. Алкуїн та його учні сприяли поширенню античної освіченості, відомої як «Каролінгське відродження».

Альфред Великий (849–900) — король Англії, який уславився тим, що вигнав датчан з країни. За його правління з'явилася назва країни «Англія», що пішло від назви племен англів та саксів.

Андрій Боголюбський (бл. 1111–1174) — володимиро-суздальський князь з 1157 р., син Юрія Долгорукого, онук Володимира Мономаха. Був князем у Вишгороді під Києвом, звідки вивіз до Володимира ікону Божої Матері, яка згодом стала відома як Володимирська Богоматір. Завершив об'єднання північно-східних земель Русі у Володимиро-Суздальське князівство. В березні 1169 р. війська Боголюбського захопили та нещадно зруйнували Київ.

Анна Ярославна (бл. 1032 — після 1075) — середня донька Ярослава Мудрого, яка у 1051 р. була одружена з французьким королем Генріхом I. По смерті чоловіка у 1061 р. Анна певний час була опікуном свого сина Філіппа I. Невдовзі вона вдруге вийшла заміж за графа Рауля де Крепі й одійшла від державних справ.

Аттіла (р. н. н. — помер у 453) — відомий вождь гунів, якого прозвали «бичем Божим», бо він очолював спустошливі походи до Східної Римської імперії, Північної Італії, Галії. За часів його правління гунський союз племен досяг найбільшої могутності.

Боккаччо Джованні (1313–1375) — видатний флорентинський письменник, автор «Декамерона».

Боттічеллі Сандро (1445–1510) — видатний італійський живописець епохи Відродження, автор картин на біблійні та міфологічні теми «Весна», «Народження Венери».

Брунеллескі Філіпп (1377–1446) — видатний італійський архітектор епохи Відродження. Особливу славу приніс йому купол собору Санта Маріядель Фьоре у Флоренції.

Велісарій (близько 504–565) — візантійський полководець часів Юстиніана. Розгромив вандалів, воював проти остготів, персів, гунів. Придушив повстання «Ніка» в Константинополі.

Вільгельм Завойовник (1027 або 1028–1087) — з 1035 р. — герцог Нормандії; з 1066 р. — король Англії. Норманське завоювання Англії, здійснене під його керівництвом, стало важливою подією в англійській історії.

Вітовт (1350–1430) — великий князь литовський (1391–1420), син Кейстута. Виступав проти Кривської унії 1385 р. Боровся за політичну незалежність Литви від

Польщі. За угодою, укладеною в Острозі, був визнаний польським королем Ягайлом довічним правителем Литовського князівства. Ліквідував на Україні поділ на удільні князівства, перетворивши їх на литовські провінції, в яких правила призначені великим князем намісники. Зазнав поразки від татар у битві над р. Ворскла в 1399 р. Одночасно йому вдалося розширити свої володіння до узбережжя Чорного моря. Разом з польськими, литовськими й українськими військами, очолюваними Ягайлом, брав участь у Грюнвальдській битві 1410 р. У 1413 р. уклав з Польщею Городельську унію про обмеження привілеїв української шляхти у Великому князівстві Литовському.

Гарольд II (близько 1021–1066) — в 1066 р. був королем Англії. Загинув під час битви при Гастінгсі 14 жовтня 1066 р.

Гедимін (р. н. невід. — 1341) — великий литовський князь у 1316–1341 рр. Вів непримиренну боротьбу з німецькими рицарями, московськими князями. Вважається засновником столиці Литви — Вільнюса. Протягом 1319–1320 рр. завоював і приєднав до Литви ряд білоруських та українських земель: Берестейщину, Дорогочин, Кам'янець. Присвоїв собі титул «короля литовців і руських».

Генріх II Плантагенет (1133–1189) — з 1154 р. — король Англії. Одружився з Елеонорою Аквітанською, чим значно розширив свої спадкові володіння у Франції. Енергійний правитель, рішуча, запальна, мстива людина. Уславився через конфлікт з Томасом Беккетом, архієпископом Кентерберійським.

Генріх IV (1050–1106) — з 1056 р. — імператор Священної Римської імперії. Суперник папи Григорія VII у боротьбі імперії та папства. «Ходіння до Каносси» та виголошення прощення у папи — найбільш відомий епізод цієї запеклої боротьби.

Григорій VII (між 1015 та 1020–1085) — з 1073 р. — Папа Римський. Енергійний борець за підкорення королів та імператорів владі папи. Активний учасник ключового руху за очищення церкви та підтримки її авторитету.

Гус Ян (1371–1415) — видатний діяч чеської історії. Ректор Празького університету. Виступав проти німецького панування й засилля католицької церкви. Спалений за ухвалою церковного собору в Констанці у 1425 р.

Гутенберг Йоганн (близько 1399–1468) — винахідник книгодрукування.

Данте Аліґ'єрі (1265–1321) — видатний італійський поет, автор «Божественної комедії». «Божественною» його книгу назвали сучасники.

Д'Арк Жанна (близько 1412–1431) — народна героїня Франції. З її ім'ям пов'язують збереження незалежності Франції, піддану загрози під час Столітньої війни. Спалена за вироком інквізиції в 1431 р. Пізніше її справа була переглянута й усі звинувачення зняті.

Джиролама Савонарола — настоятель монастиря у Флоренції, за наполяганням якого з міста вигнали лихварів, неімущих звільнили від боргів, був запроваджений податок для заможних. Схоплений супротивниками та осуджений як еретик.

Дмитро Іванович (1359–1389) — онук Івана Каліти, протягом 30 років був московським князем; у 1380 р. здобув перемогу над ординським військом на Куликовському полі.

Донателло (близько 1386–1466) — видатний флорентинський скульптор епохи Відродження.

Едуард Сповідник (близько 1003–1066) — король Англії з 1042 р., засновник абатства у Вестмінстері, де поховано багато видатних діячів англійської історії, культури та літератури.

Ерік Рудий — у 986 р. спорядив експедицію з 25 суден через Атлантичний океан до Гренландії. Своєї мети він досяг.

Жижка Ян (1360–1424) — полководець, послідовник Яна Гуса, предводитель таборитів. Брав участь у Грюнвальдській битві (1410).

Іван III (1462–1505) — московський князь, приєднав Ярославль, Твер, Новгород, значно розширив кордони московського князівства, остаточно звільнив Московське держави від монголо-татарського ярма. Прийняв титул «государя всія Русі».

Ізабелла Кастильська (1451–1504) — королева Кастилії, дружина короля Арагону Фердинанда. Під час її правління було завершено відвоювання в арабів Іспанії.

Іннокентій III (близько 1160–1216) — з 1198 р. — найвидатніший Папа Римський Середньовіччя. За його часів папу почали називати «намісником Христа», у цей період папство досягло найбільшого за всю історію впливу та влади в Європі.

Іоанн Безземельний (1167–1216) — з 1199 р. — англійський король. Зазнав поразки у боротьбі з французьким королем Філіппом II Августом, Папою Римським Іннокентієм III. У 1215 р. був змушений поступитися баронам і підписати «Велику хартію вольностей».

Казимир III (1333–1370) — польський король.

Калита Іван Данилович (1325–1340) — князь московський, великий князь володимирський. Сприяв зростанню та посиленню Московського князівства,

Карл VII (1403–1461) — з 1422 р. — король Франції («буржеський король», оскільки його владу не визнавали бургундці та англійці, які захопили велику частину країни). У 1429 р. у Реймсі коронувався за давньою французькою традицією. Успішно завершив Столітню війну, запровадив постійні податки та створив постійну армію.

Карл Великий (742–814) — король франків. Правив майже 50 років. Провів завоювальні походи. Покровитель науки та освіти. Від імені Карла походить слов'янське слово «король». У 800 р. став імператором Франкської імперії.

Карл Мартелл (Молот) (бл. 688–741) — майордом франків, фактичний глава держави. У 732 р. розбив арабів при Пуатьє. Здійснив військову реформу.

Кирило (ім'я, прийняте під час вступу до чернецтва, у миру — Костянтин, 826/827–869) — просвітителі слов'янських народів, творець слов'янської писемності. Грек за походженням; провів основну частину життя в Болгарії та Моравії, автор слов'янського перекладу Біблії.

Кнуд Могутній — датський король, що завоював Англію. Він створив величезну державу, до якої входила Данія, Норвегія та Англія.

Лайф Шасливий — у 1000 р. досяг узбережжя Америки, якому дав назву «Вінланд» — країна винограду.

Любарт (р. н. невід. — 1385) — литовський князь (1340–1385), син князя Гедеміна. Після смерті галицько-волинського князя Юрія II, з донькою якого був одружений Любарт, його у 1340 р. було обрано князем Галицько-Волинської держави. Приєднав до своїх володінь Холмське і Белзьке князівства.

Людовик IX Святий (1214–1270) — з 1226 р. — король Франції. Здійснив найважливіші перетворення в країні.

Людовик VI (близько 1081–1137) — з 1108 р. — король Франції. З його ім'ям пов'язують початок «збирання» Франції навколо Іль-де-Франса.

Людовик VII (1119 або 1121–1180) — з 1137 р. — король Франції. Через його помилки (участь у хрестовому поході, розлучення з Елеонорою Аквітанською) послабилися позиції королівської влади.

Людовик XI (1423–1483) — король Франції з 1461 р. У боротьбі проти Карла Смільового відстоював єдність країни. Один з тих «нових монархів», яких не цікавила військова слава й рицарська доблесть. Віддавав перевагу інтригам і дипломатії.

Мамай — темник, правитель Золотої Орди, організатор походів на руські землі, зазнав поразки під час Куликовської битви (1380).

Медичі Козімо (1389–1464) — флорентійський банкір, який у 1434 р. став правителем республіки. Покровитель мистецтв і наук.

Медичі Лоренцо (1449–1492) — син Козімо, правитель Флоренції з 1469 р. Отримав прізвисько Прекрасний за поетичний талант і покровительство гуманістів.

Мехмед II Завойовник (1432–1481) — султан турок-османів з 1451 р. У травні 1453 р. ним був узятий Константинополь і перейменований на Стамбул. До християн завоюваної Візантії виявляв відносну терпимість.

Мухаммед (близько 570–632) — згідно з Кораном, останній пророк Аллаха. Засновник ісламу та Арабської держави в Аравії.

Нікітін Афанасій (?– 1474/75) — тверський купець, вирушив Волгою до країн Сходу. Побував у Персії та Індії. Написав книгу про свої мандри «Ходіння за три моря».

Одоакр (бл. 431–493) — начальник одного з германських найманих загонів, що перебував на службі в Римі. У 476 р., захопивши владу, позбавив останнього римського імператора Ромула Августа його титула та символів імператорської влади, які відправив до Константинополя імператору Східної Римської імперії.

Олександр Невський (1220–1263) — новгородський князь, що здобув перемогу над шведськими феодалами у гирлі річки Неви (1240), за що й отримав прізвисько Невський, розбив лицарів Тевтонського ордену під час Лядового (1242) побоїща.

Ольгерд (бл. 1269–1377) — великий князь литовський з 1345 р., син Гедиміна. Приєднав до князівства величезні обшири колишньої давньоруської території: частину Смоленщини, Київське князівство, землі Чернігово-Сіверщини та Поділля. Здійснив успішний похід проти ординців у 1362 р., завдав їм поразки під час битви на р. Сині Води.

Осман — засновник Османської держави.

Оттон I (912–973) — перший імператор Священної Римської імперії. У 962 р. коронований імператорською короною в Італії.

Петрарка Франческо (1304–1374) — автор збірки сонетів «Книга пісень».

Ричард Левове Серце (1157–1199) — англійський король з 1189 р. Ворогував із французьким королем через свої володіння у Франції. Один з керівників третього хрестового походу.

Ромул Августул — останній імператор Західної Римської імперії (475–476). Ромул Августул — це не ім'я, а прізвисько. Насправді імператора звали Ромул Август, але сучасникам здавалося, що він не гідний свого імені, й до його імені додали суфікс, що має зменшувальне значення.

Рубльов Андрій (1370–1430) — учень Феофана Грека, перевершив учителя та виробив свій неповторний стиль, у зрілому віці прийняв чернечий постриг, написав ікону «Трійця».

Урбан II (близько 1042–1099) — з 1088 р. — Папа Римський, організатор першого хрестового походу. Його промова в Клермоні із закликом звільнити Гроб Господень сильно вплинула на слухачів.

Феодора (500–548) — дружина візантійського імператора Юстиніана.

Грек Феофан (1330–1415) — художник-іконописець, приїхав на Русь з Візантії, працював у Новгороді та Москві.

Фердинанд II Арагонський (1452–1516) — король Арагону, Кастилії, Сицилії. Завершив відвоювання земель Іспанії у арабів. Був прозваний Католиком, всіляко заохочував діяльність інквізиції.

Філіпп II Август (1165–1223) — король Франції з 1180 р. Досяг серйозних успіхів у боротьбі за об'єднання країни.

Філіпп IV Красивий (1268–1314) — король Франції з 1285 р. У боротьбі з папою Боніфацієм VIII здобув рішучу перемогу. Скликав перші Генеральні штати. Заборонив орден тамплієрів і стратив його Великого магістра.

Філіпп VI Валуа (1293–1350) — король Франції з 1328 р. Під час його правління розпочалася Столітня війна.

Фіоль Швайпольт (р.н. невід. — 1525 або 1526 рр.) — друкар, гірничий майстер. За походженням німець. У 1491 р. у Кракові видав перші східнослов'янські книги кириличним шрифтом.

Фрідріх I Барбаросса (близько 1125–1190) — імператор Священної Римської імперії з 1152 р., учасник третього хрестового походу, енергійний борець за підкорення Італії. Боротьба з італійськими містами відволікла увагу й сили імператора від Німеччини, де посилювалася влада князів. Потонув під час хрестового походу.

Фрідріх II (1194–1250) — імператор Священної Римської імперії з 1212 р. Більшість часу провів у Південній Італії. Чудово володів іноземними мовами, здобув відмінну освіту, виявляв інтерес до науки та мистецтва. Не раз перебував під підозрою в ересі й піддавався церковному відлученню.

Юрій Довгорукий (1125–1157) — перший самостійний князь Ростово-Суздальського князівства. З ім'ям цього князя пов'язана перша згадка про Москву.

Юстиніан I (482 або 483–565) — імператор Візантії (з 527 р.). За його правління імперія досягла найвищої могутності. За вказівкою Юстиніана було складено зведення римського права — Кодекс Юстиніана.

8 клас

Бруно Джордано (1548–1600) — італійський філософ епохи Відродження, поет, представник пантеїзму. Звинувачений в ересі, спалений за вироком суду інквізиції. Висунув ідею безмежності Всесвіту.

Валленштайн, Альбрехт Венцель Ойзебіус фон Вальдштайн (1583–1634) — герцог Фрідландський та Мекленбурзький, князь Саганський, генералісимус, один з головнокомандувачів військ Священної Римської Імперії під час Тридцятилітньої війни (1618–1648).

Вашингтон Джордж (1732–1799) — діяч Американської революції, перший президент США, головнокомандуючий Континентальної армії під час війни північноамериканських колоній за незалежність, батько-засновник США, відрізнявся легендарною чесністю. Творець американського інституту президентства. Джордж Вашингтон стояв біля витоків американської національної історії. Як головнокомандуючий американськими військами організував та очолював військовий опір, який після 8 років війни призвів до незалежності. Брав участь в 1787–1788 рр. в розробці і ухваленні нової конституції, а на посту президента створив основи для республіканської федеральної держави.

Веласкес Дієго Родрігес де Сільва (1599–1660) — іспанський художник, один з найбільш відомих представників іспанського «золотого століття».

Вінчі Леонардо да (1452–1519) — видатний італійський художник, архітектор, інженер і вчений, одна з найвизначніших постатей італійського Відродження.

Вольтер (1694–1778) — один з найбільших французьких філософів-просвітителів XVIII ст., поет, прозаїк, історик, публіцист, правозахисник.

Генрих IV Великий (1553–1610) — лідер гугенотів у кінці Релігійних воєн у Франції, король Наварри

з 1572 р., король Франції з 1589 р., засновник французької королівської династії Бурбонів.

Дідро Дені (1713–1784) — французький філософ та енциклопедист епохи Просвітництва, який заснував «Енциклопедію, або тлумачний словник наук, мистецтв і ремесел» (1751). Дідро — автор відомих праць «Думки про пояснення природи», «Розмова д'Аламбера з Дідро», «Філософські принципи матерії та руху». У своїх працях він обґрунтовує принципи послідовного матеріалізму, згідно з якими єдиною реальністю може бути лише матерія і рух. У єдиний процес еволюції світу Дідро вміщує існування людини, суспільства.

Дрейк Френсіс (1540–1596) — англійський капер (або пірат), навігатор, работоргівець, політик, інженер та адмірал часів Єлизавети. Єлизаветою І йому були надані кошти для експедиції в Тихий океан, і він вирушив навколо світу в 1577–1580 рр. на галеоні «Золота лань», грабуючи дорогою кораблі. Як заступник командуючого англійським флотом Дрейк сприяв перемозі над Іспанською армадою у 1588 р. Помер від дизентерії в Пуерто-Ріко в 1596 р.

Дюрер Альбрехт (1471–1528) — німецький живописець і графік, один з найбільших майстрів західноєвропейського мистецтва Ренесансу.

Єлизавета I (1533–1603) — королева Англії та королева Ірландії з 17 листопада 1558 р., остання з династії Тюдорів. Вона успадкувала престол після смерті сестри, королеви Марії I. Час правління Єлизавети іноді називають «золотим століттям Англії», коли розквітла культура епохи Відродження і виріс авторитет Англії на світовій арені.

Іван IV Грозний (1530–1584) — великий князь, перший московський цар з 1547 з династії Рюриковичів, син Великого князя московського Василя III і Олени Василівни Глинської. За часів його правління почалося скликання Земських соборів, упорядкований Судебник 1550 р. Проведені реформи суду й управління, зокрема впроваджені елементи самоврядування на місцевому рівні. У 1558–1583 рр. вів Лівонську війну за вихід до Балтійського моря, розпочав приєднання Сибіру (1581). Внутрішня політика Івана IV, після смуги невдач в ході Лівонської війни, набувала репресивного характеру щодо боярства і торгової верхівки.

Йосиф II (1741–1790) — імператор Священної Римської імперії (1765–1790). Прихильник освіченого абсолютизму. Проводив політику протекціонізму економіки країн і намагався створити єдиний внутрішній ринок. У 80-х роках провів ряд реформ державного управління, спрямованих на зміцнення монархії. З метою подальшої політичної централізації Йосиф II поділив країну на 15 округів, управління якими знаходилося в руках урядових комісарів. Йосиф II скасував монастирське землеволодіння, підпорядкував діяльність церкви інтересам держави, запровадив нову систему шкільної освіти, яка сприяла розвитку світової школи. У 1782 р. уряд Йосифа II ліквідував особисту залежність селян у Галичині, Чехії, Моравії, Угорщині та змінив панцину і натуральні повинності грошовою рентою. Зробив спробу ввести єдиний поземельний податок, що не було втілено в життя через сильний опір дворянства. Внаслідок першого поділу Польщі до Австрії були приєднані Галичина (1772) і Буковина (1774). За Йосифа II в 1784 р. відновив свою діяльність Львівський університет, у якому з 1787 р. діяв окремий факультет для українських студентів.

Карл I (1600–1649) — король Великобританії та Ірландії з 1625 р. династії Стюартів. Король прийняв Петицію щодо прав у 1628 р., але потім розпустив парламент і правив без нього (1629–1640). У цей період він посилював фінансову політику, що викликало невдоволення народу. Під час англійської буржуазної революції XVII ст. був страчений у 1649 р.

Катерина II Велика (1729–1796) — дочка німецького князя Анхальт-Цербстського, російська імператриця з 1762 р. Провела реорганізацію Сенату (1763), секуляризацію земель (1763–1764), скасувала гетьманство в Україні (1764). Видала Установу для управління губернією 1775, Жалувану грамоту дворянству 1785 і Жаловану грамоту містам 1785. За Катерини II внаслідок російсько-турецьких воєн 1768–1774, 1787–1791 Російська імперія розширила свої кордони і закріпилася на Чорному морі, були приєднані Північне Причорномор'я, Крим, Кубань. Прийняла під російське підданство Східну Грузію (1783). В період її правління було здійснено три розділи Речі Посполитої (1772, 1793, 1795). Катерина II переписувалася з Вольтером та іншими діячами французької Просвіти.

Кальвін Жан (1509–1564 р.) — французький богослов, реформатор церкви, засновник кальвінізму.

Копернік Миколай (1473–1543) — астроном, автор геліоцентричної теорії побудови Сонячної системи.

Лойола Ігнатій, повне ім'я: Ініго Лопес де Рекардо Лойола (1491–1556) — християнський святий, наварський шляхтич, засновник католицького ордену місіонерів Товариства Ісуса, члени якого відомі як єзуїти. Ігнатій Лойола був активним борцем з протестантською Реформацією, поборником католицьких цінностей і захисником папського авторитету у Європі.

Людовик XIV (1638–1715) — французький король («король-Сонце»). До 1661 р. країною керував кардинал Джуліо Мазаріні, але пізніше Людовик отримав абсолютну владу, сформулювавши своє кредо: «Держава — це я».

Лютер Мартін (1483–1546) — реформатор церкви, основоположник протестантського руху, вождь Реформації в Німеччині, засновник німецького протестантизму, перекладач Біблії німецькою мовою. Серед головних мотивів його богослів'я — порятунок тільки вірою.

Магеллан Фернан (1480–1521) — португальський та іспанський мореплавець. Здійснив першу навколосвітню подорож.

Монтеск'є Шарль-Луї де (1689–1755) — французький правник, письменник і політичний мислитель. Автор статей до «Енциклопедії», або Тлумачного словника наук, мистецтв та ремесел». Є одним з авторів ідеї розподілу влади в державі.

Мор Томас (1478–1535) — англійський філософ, державний діяч, лорд-канцлер (1529–1532 рр.), письменник («Утопія»), один із засновників утопічного соціалізму. Прихильник католицизму, відмовився присягнути королю, звинувачений у державній зраді і страчений.

Мюнцер Томас (Фома) (1490–1525 р.) — радикальний проповідник часів Реформації, духовний лідер соціального руху, що проповідував загальну рівність на основі євангельських ідеалів і терор проти традиційної церкви і дворянства. З рухом Мюнцера було зв'язане могутній виступ німецьких селян проти феодалів (німецька Селянська війна XVI ст.).

Колумб Христофор (1451 (інша версія — 1446) — 1506) — іспанський мореплавець, першовідкривач Америки (Багамських та Антільських островів, узбережжя Центральної та Південної Америки). Заручився підтримкою короля Фердинанда і королеви Ізабелли Іспанських і вирушив у 1492 р. у свою першу подорож на трьох каравелах: «Нінья», «Пінта» і флагмані «Санта Марія». Землі вони досягли 12 жовтня (ймовірно, острови Уолтінга, зараз Сан-Сальвадор) і через кілька тижнів допливли до Куби і Гаїті, в Іспанію повернулися в березні 1493. Помер 20 травня 1506 року в іспанському Вальядоліді, похований у Кафедральному соборі міста Севілья (Іспанія).

Патріарх Никон (1605–1681) — шостий Патріарх Московський і всієї Росії. Здійснив церковну реформу, яка призвела до розколу російської православної церкви.

Намагався підпорядкувати собі царську владу. Був позбавлений сану і засланий.

Петро I Олексійович Романов (1672–1725) — московський цар з 1682 р., російський імператор з 1721 р., молодший син царя Олексія Миколайовича. Проводив активну зовнішню політику в складі антитурецької Священної ліги. У 1700 р. уклав Константинопольський мир із Туреччиною. Разом з Данією, Польщею у 1700–1721 рр. брав участь у Північній війні зі Швецією. Війна завершилася перемогою Московії та підписанням Ніштадського миру 1721 р., за умовами якого Росія отримала вихід до Балтійського моря. Внаслідок невдалої кампанії проти Туреччини у 1710–1711 рр., Росія за Прутським миром 1711 р. втратила свої завоювання на Азовському морі. У внутрішній політиці Петро I проводив політику посилення абсолютизму, реформування державного управління. Політика Петра I щодо України характеризувалася подальшим обмеженням її державних прав, особливо після укладення І. Мазепою у 1708 р. угоди зі Швецією. Після завершення у 1709 р. битви під Полтавою запровадив режим терору. У 1722 р. після смерті гетьмана І. Скоропадського заборонив обирати гетьмана в Україні, наказного гетьмана П. Полуботка та вищу старшину, які прагнули відновити українську автономію, було ув'язнено в Петропавлівській фортеці. Управління державними справами в Україні було передано Малоросійській колегії, створеній за наказом Петра I у 1722 р.

Рабле Франсуа (1494–1553) — французький письменник. Вивчав право, медицину, філологію та інші науки. Працював лікарем. Літературну діяльність почав 1532 року. Того ж року видав першу книгу роману «Гаргантюа і Пантагрюель», над яким працював до кінця життя. Четверта книга роману вийшла 1552 року. «П'яту книгу Пантагрюеля» (1564) написав невідомий автор.

Разін Степан Тимофійович (1630–1671) — донський козак, керівник повстання 1670–1671 років, найбільшого в історії допетровської Росії.

Растреллі Бартоломео (Варфоломій) Франческо (1700–1771) — видатний архітектор, представник архітектури російського та українського бароко сер. XVIII ст. За походженням італієць, навчався у Парижі. З 1716 р. жив у Петербурзі. У 1730 р. призначений придворним архітектором російських імператорів. Найбільш відомі твори: Смольний монастир, Зимовий палац, палаци М. Воронцова і С. Строганова у Петербурзі; Андріївська церква й Маріїнський палац у Києві.

Рафаель Санті (1483–1520) — італійський живописець, графік й архітектор, представник флорентійської школи. Втілює у своїх творах гуманістичні ідеали епохи Високого Відродження.

Рембрандт Харменс ван Рейн (1606–1669) — голландський художник, майстер живопису і гравюри, один з видатних художників в історії образотворчого мистецтва.

Рішельє, Арман Жан дю Плессі, (1585–1642) — французький політичний діяч, кардинал, глава королівської ради (перший міністр Франції) з 1624 р. Допоміг королю Людовику XIII зробити Францію могутньою державою. Його метою було зробити монархію абсолютною, він жорстоко розправився з опозицією знаті і придушив політичну владу гугенотів, проте зберіг релігійну свободу. За межами Франції прагнув установити верховенство в Європі, зруйнувавши владу Габсбургів, тому підтримував шведського короля Густава Адольфа і німецьких князів-протестантів у боротьбі проти Австрії й у 1635 р. привів Францію до участі у Тридцятирічній війні.

Рубенс Пітер Пауль (1577–1640) — один з видатних фламандських художників.

Руссо Жан Жак (1712–1778) — французький письменник, мислитель, композитор. Розробив пряму форму

правління народу державою (пряму демократію), яка використовується сьогодні, наприклад у Швейцарії.

Сервантес Мігель де Сааведра (1547–1616) — іспанський новеліст, драматург і поет, класик світової літератури («Галатея», «Дон Кіхот Ламанчеський» «Мандри Персилеса і Сигізмунди»). Повсюдно відомий передусім написанням твору «Дон Кіхот Ламанчеський», який багато критиків називають першим сучасним романом та одним із найкращих творів світу.

Сміт Адам (1723–1790) — британський (шотландський) економіст, філософ-етик; один з засновників сучасної економічної теорії.

Тиціан Вечелліо (1477–1576) — один із найбільш видатних художників Високого Відродження Він пройшов шлях від учня Дж. Белліні і Джорджоне до самобутнього майстра, у творчості якого відбився складний шлях пізнання світу — від радості буття до драматичних колізій. Тиціана називали «королем живопису і живописцем королів». Його замовниками були королі, папи, герцоги, а сам він був офіційним живописцем Венеціанської республіки і придворним художником Карла П'ятого.

Фрідріх II, або Фрідріх Великий (1712–1786) — з 1740 р. — «король в Пруссії», а з 1772 — король Пруссії. Один з найбільш відомих імператорів Німеччини.

Шекспір Уільям (1564–1616) — англійський драматург і поет, один з найбільш відомих драматургів світу, автор, принаймні, 17 комедій, 10 хронік, 11 трагедій, 5 поем і циклу зі 154 сонетів.

9 клас

Бесемер Генрі (1813–1898) — англійський винахідник, член Лондонського королівського товариства. Бесемер мав понад 100 патентів на винаходи в різних галузях техніки: голчатий штамп для марок, машина для пресування цукрового очерету, відцентровий насос та ін. У 1856 р. Бесемер запатентував конвертер для переробки рідкого чавуну на сталь продуванням повітрям без витрати пального, яка стала основою т. з. бесемерівського процесу. У 1860 р. Бесемер запатентував конвертер, конструкція якого в основному збереглася до теперішнього часу.

Белінський Віссаріон Григорович (1811–1848) — російський письменник, видатний літературний критик і публіцист. У 1830 р. написав драму «Дмитро Калінін». 1832 р. був відратований з Московського університету «за відсутність здібностей». Зайнявся публіцистикою, захопився ідеями Фіхте і Гегеля. Після переїзду до Петербургу співпрацював в журналах «Вітчизняні записки» (1839–1846 рр.) та «Современник».

Бісмарк-Шенгаузен Отто Едуард Леопольд фон (1815–1898) — державний діяч і дипломат Пруссії та Німеччини. Князь, перший канцлер Німецької Імперії. Бісмарк також називають «Залізним Канцлером». Був депутатом пруського ландтагу, представником Пруссії в сеймі Німецького союзу, послом пруського короля в Петербурзі (1859–1862) і в Парижі (1862). 1862–1871 рр. Бісмарк — міністр-президент і міністр закордонних справ Пруссії. Здійснював політику возз'єднання Німеччини «залізом і кров'ю» під керівництвом Пруссії. Бісмарк взявся за організацію австро-пруської війни 1866 р., спровокував франко-пруську війну 1870–71 рр., в ході якої Франція була розбита, а Німеччина возз'єднана в єдиній імперії. В 1871–1890 рр. Бісмарк — рейхсканцлер.

Бор Нільс (1885–1962) — данський фізик-теоретик, творець першої квантової теорії будови атома, автор принципу доповнювальності, один з основоположників квантової механіки. Лауреат Нобелівської премії з фізики 1922 р., присудженої за роботи з будови атома.

Вудро Вільсон Томас (1856–1924) — 28-й Президент Сполучених Штатів Америки. Відомий також як історик і політолог. Будучи кандидатом від Демократичної партії, він був обраний губернатором штату Нью-Джерсі в 1910 р., а в 1912 — президентом США. Вільсон був переобраний в 1916 р. Другий термін його президентства був відзначений вступом США у Першу світову війну (березень 1917 р.) та активними дипломатичними зусиллями президента з мирного врегулювання, висловленими ним у «14 пунктах». Лауреат Нобелівської премії миру 1919 р., присудженою йому за миротворчі зусилля. Вільсон став першим президентом США, що відвідав з офіційним візитом Європу для участі в роботі Паризької мирної конференції. Пропозиції Вільсона були покладені в основу Версальського договору. Вільсон був одним з ініціаторів створення Ліги Націй.

Гарібальді Джузеппе (1807–1882) — народний герой Італії, полководець, один із вождів Рисорджименто, літератор. Протягом 10 років воював за незалежність південно-американських республік. Брав участь у революції 1848–1849 рр. в Італії. У 1860 р. очолив похід «Тисячі» за звільнення Півдня Італії, що забезпечило звільнення Італії від австрійського панування.

Гегель Георг Вільгельм Фрідріх (1770–1831) — німецький філософ, створив систематичну теорію діалектики. Діалектика розглядалася як протиставлення тези, антитези й синтезу, вирішення протиріч.

Герцен Олександр Іванович (1812–1870) — російський письменник, публіцист, філософ і революціонер-демократ. У своєму творі «Хто винен?» виступав з осудом кріпацтва. У 1853 р. заснував у Лондоні Вільну російську типографію, де випускав газету «Дзвін», в якій піддавав критиці російську дійсність. Помер у Парижі.

Дантон Жорж Жак (1759–1794) — діяч Великої французької революції, один з вождів якобінців. За примирливе ставлення до жирондистів був гільйотинований за вироком Революційного суду.

Кавур, граф Камілло Бензо ді — італійський державний діяч; другий син маркіза Мікеле Бензо ді Кавура (1781–1850). Лідер ліберального крила в італійському Рисорджименто. У 1852–1861 рр. — прем'єр-міністр Сардинського королівства. Після об'єднання Італії у 1861 р. став главою італійського уряду.

Кант Іммануїл (1724–1804) — німецький філософ, родоначальник німецької класичної філософії. Стверджував, зокрема, що умова пізнання — загальнозначущі апіорні форми, що упорядковують хаос відчуттів. Ідеї бога, волі, безсмертя, не доведені теоретично, є, проте, постулатами «практичного розуму», необхідною передумовою моральності. Центральний принцип етики Канта — категоричний імператив.

Лаплас П'єр-Сімон (1749–1827) — французький математик та астроном; відомий своїми працями в галузі диференціальних рівнянь, один із творців теорії ймовірностей. У працях з математичної астрономії Лаплас вивчав рух планет і довів стійкість Сонячної системи. У філософії Лаплас був прибічником детермінізму.

Лафайєт Марі-Жозеф, маркіз де (1757–1834) — французький політичний діяч. Учасник трьох революцій: американської війни за незалежність, Великої французької революції й Липневої революції 1830 р.

Ленін Володимир Ілліч (справжнє прізвище: Ульянов) (1870–1924) — відомий російський публіцист, філософ-матеріаліст, політичний діяч, революціонер, лідер російських більшовиків; перший керівник СРСР, теоретик комунізму, один із засновників більшовицької партії Росії. Узявши участь у революції 1905 року, був змушений виїхати з Росії: після її поразки жив у Швейцарії до 1914 р.

Лінкольн Абрахам (1809–1865) — 16-й президент США (1861–1865), перший президент від республікан-

ської партії, визволитель американських рабів. Прокламація Лінкольна про визволення рабів на території Конфедерації 22 вересня 1862 р. дала поштовх 13-й поправці до американської Конституції (1865), котра повністю скасувала рабство в США.

Ллойд Джордж Девід (1863–1945) — британський політичний діяч. Виходець з валлійської родини, вивчав право і працював адвокатом у Лондоні. Вступивши до Ліберальної партії, був обраний депутатом парламенту. З 1905 р. — член уряду, з 1916 р. — прем'єр-міністр. Очолював британську делегацію на переговорах з Німеччиною, підписав Версальський мир. У 1921 р. брав участь у переговорах, що призвело до створення незалежної Ірландської держави.

Лобачевський Микола Іванович (1792–856) — російський математик, творець неевклідової геометрії. Народився в сім'ї дрібного чиновника. Майже все життя провів у Казані. Ректор Казанського університету (1827–1846 рр.). Відкриття Лобачевського здійснили переворот в уявленнях про природу простору, в основі яких понад 2 тисяч років панувало вчення Евкліда. Йому належать також праці з алгебри, математичного аналізу, теорії ймовірностей, механіки, фізики та астрономії.

Мадзіні Джузеппе (1805–1872) — італійський політик, патріот, письменник і філософ, відіграв важливу роль у національно-визвольній боротьбі за визволення Італії та проведенні ліберальних реформ у XIX ст.

Марат Жан Поль (1743–1793) — один з керівників Великої Французької Революції, радикальний журналіст, лідер якобінців. Відомий під прізвиськом «Друг народу», на честь газети, яку він видавав. Один з найбільш ярих прихильників якобінського терору. Був убитий монархісткою Шарлоттою Корде.

Марія-Терезія (1717–1780) — австрійська імператриця у 1765–1780 рр. Проводила політику освіченого абсолютизму. За часів її правління було проведено перший перепис населення, норма панщини була скорочена з 5 до 3 днів на тиждень, обмежено юрисдикцію панів щодо селян, проведено реформу освіти. У 1774 р. у Відні було відкрито духовну семінарію для греко-католиків.

Мартен П'єр-Емілі (1824–1915) — французький металург. Після закінчення гірської школи працював на металургійному заводі свого батька в місті Фуршамбо, в 1854–1883 рр. був директором металургійного заводу в Сирей (поблизу міста Ангулем). У 1864 р. запропонував новий спосіб отримання литої сталі в регенеративних полум'яних печах. Використавши розроблений незадовго до цього німецьким інженером Ф. Сименсом принцип регенерації тепла, йому вдалося отримати температуру, достатню для виплавки сталі. Мартенівський спосіб почав широко застосовуватися в металургії в останній чверті XIX ст.

Менделєєв Дмитро Іванович (1834–1907) — видатний російський хімік, найбільш відоме його відкриття — періодичний закон хімічних елементів, відповідно до якого склав періодичну систему елементів.

Мечніков Ілля Ілліч (1845–1916) — біолог, ембріолог, мікробіолог, імунолог, почесний член Петербурзької Академії наук, лауреат Нобелівської премії (1908 р.). Народився в с. Іванівка на Харківщині. Здобувши освіту у Харківському університеті, працював викладачем у Новоросійському університеті в Одесі. Займався проблемами боротьби зі сказом, чумою та іншими інфекційними хворобами. Створив першу вітчизняну школу мікробіологів, імунологів, патологів. За відкриття фагоцитарної теорії імунітету І. Мечнікову було присуджено Нобелівську премію. Останні роки жив і працював у Франції в інституті Л. Пастера, де досліджував збудників інфекційних захворювань, проблеми доголіття.

Мирабо Оноре Габріель Рікетті де (1749–1791) — граф, один з найбільш відомих діячів Великої французь-

кої революції, у 1789 р. обраний депутатом Генеральних штатів. Уславився як критик абсолютизму. У ході революції став прихильником конституційної монархії. Як з'ясувалося згодом, з 1790 р. був таємним агентом королівського двору.

Морган Льюїс Генрі (1818–1881) — видатний американський учений, етнограф, соціолог. Зробив значний внесок у теорію соціальної еволюції, науку про спорідненість, сім'ю. Вивчав первісне суспільство. У 1875 р. був обраний членом Національної академії наук, а в 1879 р. — президентом Американської асоціації сприяння розвитку науки.

Морзе Семюель Фінлі Бриз (1791–1872) — американський винахідник і художник. Найбільш відомі винаходи — електромагнітний телеграф та код Морзе. У 1858 р. від 10 європейських держав Морзе отримав за свій винахід 400 000 франків. Разом з тим Морзе з 1835 р. став в Нью-Йорку професором креслярських мистецтв. Останні роки Морзе жив в Пончкіфі, поблизу Нью-Йорка.

Наполеон I, Наполеон Бонапарт (1769–1821) — французький імператор, визначний полководець та державний діяч. Народився на о. Корсика. На військовій службі швидко просунувся в роки Великої Французької революції. Здійснивши переворот у 1799 р., став фактично одноосібним правителем, у 1804 р. проголосив себе імператором. В результаті успішних воєн поставив у залежність від Франції більшість держав Західної та Центральної Європи. Зазнав поразки у війні з Росією у 1812 р., що поставило крапку у його домаганні до світової гегемонії. Після поразки в Росії імперія, створена Наполеоном, почала розпадатися, а сам він зрікся престолу і був висланий на о. Ельба. Спроба відновити свою владу у Франції в 1815 р. закінчилася поразкою від об'єднаних сил європейських держав під Ватерлоо. Наполеона було вислано на о. Святої Єлени.

Павлов Іван Петрович (1849–1936) — фізіолог, творець науки про вищу нервову діяльність і уявлень про процеси регуляції травлення; засновник найбільшої російської фізіологічної школи; лауреат Нобелівської премії в галузі медицини і фізіології у 1904 р. за роботу з фізіології травлення.

Пастер Луї (1822–1895) — видатний французький мікробіолог і хімік. Пастер відкрив мікробіологічну суть бродіння і багатьох хвороб людини, став одним з основоположників мікробіології та імунології. Його роботи в галузі будови кристалів і явища поляризації лягли в основу стереохімії.

Пирогов Микола Іванович (1810–1881) — учений, основоположник хірургії як медичної галузі, педагог, громадський діяч, учасник Кримської (1854–1855), франко-пруської (1870–1871) і російсько-турецької (1877–1878) воєн. Член-кореспондент Петербурзької Академії наук, почесний член і почесний доктор багатьох університетів, наукових і медичних товариств світу. Народився у Москві, закінчив медичний факультет Московського університету. Першим серед вітчизняних учених виступив з ідеєю пластичних операцій, застосував ефірний наркоз у клініці.

Плеханов Георгій Валентинович (1856–1918) — теоретик і пропагандист марксизму, філософ, видний діяч російського і міжнародного соціалістичного руху.

Резерфорд Ернест (1871–1937) — британський фізик, лауреат Нобелівської премії з хімії (1908). Резерфорд відомий передусім експериментами з розсіювання альфа-частинок (Резерфордівське розсіювання), завдяки якому він встановив структуру атома як системи, що складається із малого за розмірами позитивно зарядженого ядра й електронів.

Робесп'єр Максиміліан (1758–1794) — діяч Великої французької революції. Народився в Аррасі, навчався в школі ордену ораторіанців. Отримав диплом юриста.

У 1789 р. був обраний депутатом до Генеральних штатів від третього стану. Ініціював у Конвенті запровадження республіканської форми правління. У січні 1793 р. голосував за страту Людовіка XVI, що, на його думку, зрадив революцію. За спробу жирондистів врятувати колишнього монарха Робесп'єр напав на вигнанні їхніх лідерів з Конвенту (31 травня — 2 червня 1793 р.). Після вторгнення армії Першої коаліції європейських держав до Франції Конвент передав виконавчу владу Комітету громадського порятунку. Робесп'єр відправив на гільйотину послідовників Жака Ебера і прихильників примирливо налаштованого Жоржа Дантона, який намагався покласти край терору. 27 липня 1794 р. яacobинську диктатуру було повалено. Наступного дня Робесп'єр був гільйотинований у Парижі.

Рузвельт Теодор (1858–1919) — американський політик, 25-й віце-президент США, 26-й президент США в 1901–1909 рр., представник Республіканської партії, лауреат Нобелівської премії миру за 1906 р.

Стефенсон Джордж (1781–1848) — англійський винахідник, інженер-механік. Всесвітню популярність здобув завдяки винайденню паровоза. Вважається одним з «батьків» залізниць. Обрана ним ширина колії рейкового шляху, що дорівнювала 1435 мм (4 фути 8 дюймів, так звана «Стефенсівська», або «нормальна колія»), стала найбільш поширеною в Західній Європі і дотепер є стандартом на залізницях багатьох країн світу.

Столипін Петро Аркадійович (1862–1911) — російський державний діяч, реформатор, прем'єр-міністр (1906–1911). Походив зі старовинного дворянського роду. У 1884 р. закінчив природничий факультет Петербурзького університету. Служив у Міністерстві внутрішніх справ. З 1902 р. — гродненський губернатор. У 1903–1906 рр. — губернатор Саратовської губернії. У квітні 1906 р. призначений міністром внутрішніх справ, а в липні 1906 р. — головою Ради Міністрів. У серпні 1906 р. на Столипіна вчинено замах (загинуло 27 осіб). Столипін підготував і провів аграрну реформу, яка мала вирішити земельне питання в Російській імперії. У вересні 1911 р. Столипін був убитий у Київському оперному театрі агентом охоранки есером Д. Богровим.

Фейєрбах Людвіг Андреас (1804–1872) — видатний німецький філософ, спочатку один з послідовників Гегеля,

пізніше — творець самобутньої філософської концепції матеріалістичного спрямування, яка отримала назву «антропологічний матеріалізм». Упродовж деякого часу — професор Ерлангенського університету, звідки був звільнений після розкриття його авторства анонімною атеїстичної праці «Думки про смерть та безсмертя». Основні праці: «До критики філософії Гегеля», «Сутність християнства», «Сутність релігії» та ін.

Фрейд Зигмунд (Фройд) (1856–1939) — австрійський психіатр і засновник психоаналітичної школи, терапевтичного напрямку в психології. Згідно з його теорією невротичні розлади людини викликані багатокомплексним взаємовідношенням несвідомих і свідомих процесів. Він зацікавився гіпнозом і його застосуванням для надання допомоги психічно хворим. Пізніше він відмовився від гіпнозу, віддавши перевагу над ним вільним асоціаціям й аналізу сновидінь. Ці методи стали основою психоаналізу.

Фултон Роберт (1765–1815) — американський інженер і винахідник, творець першого пароплава. Фултон народився в окрузі Ланкастер, штат Пенсильванія. У віці 12 років захопився паровими двигунами, а через 2 роки успішно випробував човен з колісним двигуном. У 1786 р. поїхав до Англії, де вивчав мистецтво рисувальника і архітектуру. У 1797 р. Фултон переїхав у Францію. Тут він експериментував з торпедами, а в 1800 р. представив Наполеону практичну модель підводного човна «Наутилус». У 1803 р. парове судно довжиною 20 м і шириною 2,4 м було випробуване на ріці Сена. У перше плавання пароплав Фултона вийшов 17 серпня 1807 року.

Щепкін Михайло Семенович (1788–1863) — актор, основоположник сценічного реалізму в українському і російському театральному мистецтві. Народився в сім'ї кріпаків. З юності пішов на сцену. Його ім'я стає відомим і за участю громадськості М. Щепкіна було викуплено з кріпацтва у 1821 р. Наступного року він створив власну трупу, з якою дебютував на сцені державного театру у Москві. Багато гастролював по містах України. Грав Фамусова у комедії «Лихо з розуму» О. Грибєєдова, Горничного в «Ревізорі» М. Гоголя, Барона у «Скупому рицарі» О. Пушкіна. В його репертуарі п'єси українських драматургів: «Москаль-чарівник», «Наталка Полтавка» І. Котляревського, «Сватання на Гончарівці», «Шельменко-денщик» Г. Квітки-Основ'яненка.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Історія України. Всесвітня історія. 5–12 класи.* — К.: Перун, 2005.
2. *Бандровський О. І., Власов В. С.* Підручник для 6 кл. — К.: Генеза, 2006.
3. *Воляннюк Л. М.* Античні міста-держави в Північному Причорномор'ї // *Історія та правознавство.* — 2008. — № 9.
4. *Гісем О. В., Мартинюк О. О.* Всесвітня історія. 8–9 кл. Наочний довідник. — К.; Х.: Веста, 2006.
5. *Дудар Т. Ю.* Розробка теми «Візантія в IV–XV ст. // *Історія та правознавство.* — 2007. — № 32.
6. *Історія Стародавнього світу: Навч. посібник для 6 кл. // Авт.-упоряд.: І. Я. Щупак, С. О. Голованів, О. П. Решетнікова; Під. ред. І. Я. Щупака.* — Запоріжжя: Прем'єр, 1999 р.
7. *Кодола В. І.* Північно-Східна Русь. Великий Новгород // *Історія та правознавство.* — 2007. — № 35.
8. *Кравчук Т.* Французька революція // *Історія та правознавство.* — 2005. — №№ 19–21, 22–23.
9. *Лачко Г. М.* Визвольний рух у Нідерландах // *Історія та правознавство.* — 2005. — № 30.
10. *Михайлів Т. В.* Розробка теми «Духовний світ людини Середньовіччя» // *Історія та правознавство.* — 2007. — №№ 29, 30.
11. *Морозова Н. М.* Усі уроки до курсу «Історія Стародавнього світу». 6 клас. / Упоряд. Н. М. Морозова, Н. І. Харківська. — Х.: Вид. група «Основа», 2006.
12. *Морозова Н. М.* Усі уроки до курсу «Всесвітня історія». 7 клас. — Х.: Вид. група «Основа», 2006.
13. *Морозова Н. М.* Усі уроки до курсу «Всесвітня історія». 7 клас. — Х.: Вид. група «Основа», 2007.
14. *Морозова Н. М., Михайлів Т. В.* Усі уроки до курсу «Всесвітня історія». 8 клас. — Х.: Вид. група «Основа», 2007.
15. *Таган Л. В.* Використання схем і таблиць на уроці: нові підходи // *Історія та правознавство.* — 2007. — № 27.
16. *Харківська Н. І.* Історія України в картах, схемах, таблицях. 6–9 кл. — Х.: Вид. група «Основа», 2007.
17. *Щедрина И. Э.* Всемирная история в схемах и таблицах. 6–9 кл. — Х.: ИГ «Академия», 2000.